

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

Purismus 20. století z hlediska jazykové výchovy

Disertační práce

Školitelka: prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

Plzeň 2012

Helena Chýlová

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně, s použitím literatury a zdrojů uvedených v práci, které jsou řádně citovány.

29. srpna 2012

.....

Poděkování

Děkuji své školitelce, prof. PhDr. Marii Čechové, DrSc., za odborné vedení práce, za připomínky a podněty, trpělivost a cenné rady.

OBSAH

ÚVOD.....	8
1. CÍLE PRÁCE, UŽITÉ METODY A STANOVENÍ PRACOVNÍCH HYPOTÉZ, STRUKTURA PRÁCE.....	10
1.1 CÍLE PRÁCE.....	10
1. 2. UŽITÉ METODY A STRUKTURA PRÁCE	11
1. 3. PRACOVNÍ HYPOTÉZY.....	12
2. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	14
2.1 JAZYKOVÝ PURISMUS, BRUSIČSTVÍ.....	14
2.2 TEORIE JAZYKOVÉ KULTURY, KULTURA JAZYKA, KULTURA ŘEČI, KULTURA VYJADŘOVÁNÍ.....	17
2.3 NORMA, KODIFIKACE	21
2.4 JAZYKOVÁ VÝCHOVA.....	23
3. ZDROJE A KLASIFIKACE TYPŮ JAZYKOVÉHO PURISMU	27
4. Z HISTORIE JAZYKOVÉHO PURISMU	36
4.1 PERIODIZACE JAZYKOVÉHO PURISMU V ČEŠTINĚ.....	37
4.2 PURISMUS 19. A 20. STOLETÍ.....	40
5. NÁZORY NA PURISMUS V ČESKÉ LINGVISTICE 20. A 21. STOLETÍ.....	47

5. 1 PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK.....	47
5. 2 NÁZORY VYBRANÝCH ČESKÝCH AUTORŮ NA PURISMUS	49
6 CHARAKTERISTIKA ZDROJŮ ANALYTICKÉ ČÁSTI	62
6. 1 CHARAKTERISTIKA VYBRANÝCH PŘÍRUČEK JAZYKOVÉ SPRÁVNOSTI	62
6. 2 CHARAKTERISTIKA ČASOPISU NAŠE ŘEČ	68
6.3 CHARAKTERISTIKA ANALYZOVANÝCH UČEBNÍCH TEXTŮ A KRITÉRIA JEJICH VÝBĚRU	72
6. 3. 1 ANALYZOVANÉ UČEBNICE PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLU	77
6. 3. 2 ANALYZOVANÉ UČEBNICE PRO STŘEDNÍ ŠKOLU.....	82
7. BRUSY JAZYKA ČESKÉHO A DOKLADY NOVODOBÉHO PURISMU.....	88
7.1 ODMÍTANÉ SLOVOTVORNÉ A LEXIKÁLNÍ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY.....	88
7.1.1 KOMPOZITA	91
7.1.2 GERMANISMY.....	96
7.2 ODMÍTANÉ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY SYNTAKTICKÉ.....	97
7.3 VÝVOJOVÉ TENDENCE V BRUSECH	99
8. PURISTICKÉ JEVY V ČASOPISE NAŠE ŘEČ V NÁVAZNOSTI NA PŘEDCHOZÍ STAV	106
8. 1 ODMÍTANÉ SLOVOTVORNÉ A LEXIKÁLNÍ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY	106
8.1.1 KOMPOZITA.....	107
8. 1. 2. GERMANISMY	108

8.2 JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY SYNTAKTICKÉ	111
8.3 VÝVOJOVÉ TENDENCE DOKLÁDANÉ V ČASOPISE NAŠE ŘEČ.....	112
9. PURISTICKÉ JEVY V UČEBNÍCÍCH ČESKÉHO JAZYKA Z OBDOBÍ	115
20.–70. LET 20. STOLETÍ	115
9.1 DOKLADY PURISMU V UČEBNÍCÍCH PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLU	115
9.1.1 SLOVOTVORNÉ A LEXIKÁLNÍ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY	115
9.1.1.2 KOMPOZITA.....	116
9.1.1.3 GERMANISMY	117
9.1.2 JEVY SYNTAKTICKÉ A FRAZÉMY	118
9.1.3 OSTATNÍ.....	120
9.1.4 VÝVOJOVÉ TENDENCE V UČEBNÍCÍCH PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLY.....	121
9.2 DOKLADY PURISMU V UČEBNÍCÍCH PRO STŘEDNÍ ŠKOLU.....	122
9.2.1 SLOVOTVORNÉ A LEXIKÁLNÍ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY.....	123
9.2.1.1 KOMPOZITA.....	123
9.2.1.2 GERMANISMY	124
9.2.2 JEVY SYNTAKTICKÉ A FRAZÉMY	126
9.2.3 OSTATNÍ.....	128
9.2.4 VÝVOJOVÉ TENDENCE	129
10. SHRNU TÍ VÝSLEDKŮ ANALÝZY UČEBNIC.....	131
11. NÁZORY NA JAZYK A POSTOJE DOSPĚLÝCH UŽIVATELŮ K JAZYKU	135
ZÁVĚR	142
SUMMARY	149

SEZNAM ZDROJŮ A LITERATURY	151
ZDROJE VÝZKUMNÝCH KAPITOL.....	151
ZDROJE KAPITOLY 7 (VČETNĚ ZKRATEK IDENTIFIKUJÍCÍCH KNIHY).....	151
ZDROJE KAPITOLY 9.1 (VČETNĚ ZKRATEK IDENTIFIKUJÍCÍCH UČEBNICE PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLU).....	152
ZDROJE KAPITOLY 9.2 (VČETNĚ ZKRATEK IDENTIFIKUJÍCÍCH UČEBNICE PRO STŘEDNÍ ŠKOLU).....	154
LITERATURA.....	157
CIZOJAZYČNÁ.....	157
ČESKÁ	159
PŘÍLOHY	172
PŘÍLOHA Č. 1 VZOROVÝ DOTAZNÍK	172
PŘÍLOHA Č. 2 UKÁZKA ABECEDNÍHO SEZNAMU CHYBNÝCH VAZEB A RČENÍ	174
PŘÍLOHA Č. 3 GRAF INTENZITY PURISMU PODLE G. THOMASE	175
PŘÍLOHA Č. 4 HIERARCHIE PURISTICKÝCH CÍLŮ V LEXIKONU PODLE G. THOMASE.....	175

ÚVOD

Škola představuje prostředí do značné míry petrifikované, v němž se v období celého vývoje uplatňuje síla tradice. Lingvistická teorie se dostává do povědomí veřejnosti poněkud zpožděně právě prostřednictvím školy. Pokud nejsou teoretické lingvistické vědomosti a praktické dovednosti uplatňovány při hlubším studiu cizího jazyka, končí jazyková výchova a poznání populace o mateřském jazyce většinou po ukončení základní školy nebo po absolvování školy střední.

Z generace na generaci se tak mohou předávat teoreticky již vyvrácené poznatky (viz Čechová, 1990, s. 84)¹ a mluvčí jsou překvapeni užíváním či frekvencí některých jazykových prostředků ve spisovném jazyce, o nichž se v době své školní docházky neučili. „Laické“ názory mluvčích na jazyk a jazykovou kulturu se opírají právě o informace z doby školní výuky, vývoj jazyka jako by se pro ně v následující době zastavil. Zároveň je jazyková výchova úspěšná v tom, že národní jazyk prezentuje pro většinu mluvčích významnou kulturní hodnotu, kterou je podle jejich názoru třeba chránit, uchovávat a rozvíjet. V zájmu ochrany jazyka pak mluvčí vystupují proti marginálníím v současné podobě jazyka, proti užívání cizích slov, jejichž význam neznají, ohrazují se proti kodifikačním změnám. V dobré víře apologie jazyka pak v jejich názorech opětovně ožívají v různé míře puristická stanoviska. S těmito názory se často setkávám při popularizaci současné češtiny, např. v rozhlasových jazykových koutcích při odpovědích na dotazy posluchačů.

Jedním z inspiračních zdrojů této práce byl pro mne článek Aloise Jedličky, ve kterém ve čtyřicátých letech minulého století připomínal, že se v jazykové výchově vlivem školy zvláště u starší generace „udržují tak téměř tvrdošijně rezidua někdejších brusičských návyků, projevuje se ulpívání na individuálních nebo časových zálibách tradovaných učiteli

¹ V dnešní škole o tom svědčí např. vědomosti žáků o podobě a funkcích češtiny v době baroka; ještě dnes se můžeme setkat s výklady charakterizujícími baroko i z jazykového hlediska jako dobu temna.

(1947, s. 144). Doba vzniku Jedličkova příspěvku potvrzuje značnou setrvačnost ve školní praxi (je vzdálená více než padesát let od brusičského období ve vývoji češtiny) a zároveň dokládá, jak mohou být názory a postoje k jazyku vytvořené v době školní docházky rozhodující pro formování vztahu k jazyku i v dospělosti.

Tradice a jistá míra setrvačnosti výrazně ovlivňuje nejen školní prostředí a školskou organizaci, ale stává se také důležitou složkou pronikající do tvorby základního edukačního materiálu a základní učební pomůcky sloužící také k jazykové výchově, jíž je učebnice. Z pohledu vztahu lingvistické teorie a učebnice je třeba si uvědomovat, že nejnovější lingvistické poznatky pronikají do učebních textů s určitým zpožděním, dostávají se k žákům většinou až prostřednictvím nové učebnice (a to ještě v lepším případě), která tyto poznatky zohledňuje. Tvorba nové učebnice je vždy dána společenskou poptávkou a její obsah a struktura jsou ovlivněny řadou faktorů: především pojetím jazykové výchovy, koncepcí soudobého kurikula (učebními osnovami), osobností autora a souladem s požadavky vzdělávacích institucí. Podobu učebnice formuje také její determinace: v současnosti jsou učebnice určeny žákovi nebo studentovi, dříve byly koncipovány také pro učitele nebo pro učitele i žáka. Učebnice od svého vzniku mají význam pro vzdělávání a také pro autovzdělávání.

Podle našeho názoru je téma jazykového purismu aktuální nejen ve vztahu k jazykové výchově a ve vztahu ke škole a edukačním materiálům, ale stalo se znovu aktuálním i ve vztahu k postojům dospělých uživatelů k jazyku v současnosti, neboť v souvislosti s globalizačními vlivy a přílivem anglicismů do češtiny puristická stanoviska znovu ožívají.

1. CÍLE PRÁCE, UŽITÉ METODY A STANOVENÍ PRACOVNÍCH HYPOTÉZ, STRUKTURA PRÁCE

1.1 CÍLE PRÁCE

Cíle práce jsou především teoretické, ale s dopadem empirickým. Hlavním cílem práce je zjistit, s jakou setrvačností a v jakém rozsahu se v jazykové výchově udržují dobově zakotvené lingvistické názory poté, co jsou již překonány modernějším nebo jiným pojetím přístupu k jazyku. K dosažení tohoto cíle sledujeme doklady puristických názorů v edukačních textech jako v jednom z hlavních zdrojů jazykové výchovy v období padesáti let od odsouzení jazykového purismu jako deskriptivní a preskriptivní metody přístupu k jazyku. Dílčími cíli bylo sledovat, které faktory přítomnost puristických jevů v učebních textech ovlivňují a zda a jak jsou v nich konkrétní jazykové prostředky hodnoceny, zjistit názory současných studentů na vybrané otázky jazykové kultury a doložit na jejich základě, zda puristické názory přežívají i v současnosti.

Konkrétně byly analyzovány stopy jazykového purismu v učebnicích českého jazyka pro základní a střední školu. K tomuto účelu byl zvolen ucelený chronologicky vymezený úsek 50 let, jehož rozsah byl dán obdobím od 20. let 20. století do 70. let minulého století. Dvacátá léta byla vybrána proto, že se v nich projevil vyhraněný purismus časopisu *Naše řeč* a následně probíhala rozsáhlá antipuristická diskuse iniciovaná členy PLK, ve které byl purismus odsouzen jako možnost přístupu k jazyku a po níž se začal uplatňovat funkční přístup k jazyku a byly propracovány zásady současné teorie jazykové kultury. Období padesáti let bylo zvoleno ze dvou důvodů. Za prvé proto, že je považujeme za dostatečný časový úsek, ve kterém je možno sledovat a doložit existenci či neexistenci sledovaných jevů, za druhé proto, že v sedmdesátých letech 20. století vycházejí nově koncipované učebnicové řady pro základní i střední školu, jež jsou svou koncepcí antipuristické.

1. 2. UŽITÉ METODY A STRUKTURA PRÁCE

Při zpracování disertační práce jsme použili **metodu** studijní, excerpční, analytickou, komparační a dotazníkovou. V **teoretické části** jsme nejprve provedli rešerši odborné literatury, kromě knižních publikací jsme procházeli studie a články v odborném tisku a také internetové zdroje, zejména databáze dostupné v rámci elektronických informačních zdrojů Západočeské univerzity v Plzni, Studijní a vědecké knihovny v Plzni (Ebsco, ProQuest Central, Scopus apod.) a internet. Výchozím jazykem zdrojů byla čeština, dále jsme se orientovali v pracích publikovaných v němčině a angličtině, zčásti v ruštině, polštině a slovenštině. Získané informace jsme klasifikovali podle důležitosti pro téma a zaměření disertační práce a relevantní část z nich byla pak využita v jejích teoretických oddílech.

Nejprve mapujeme současný stav poznání dané problematiky v českém prostředí. Přestože jsme vycházeli také z prací o jiných jazycích, orientujeme teoretickou část práce na situaci v češtině, neboť v analytické části pracujeme se zdroji české provenience: s příručkami jazykové správnosti z poslední třetiny 19. století, tzv. brusy², s časopisem *Naše řeč* a s učebnicemi českého jazyka v období padesáti let 20. století. Po vymezení základních pojmů předkládáme charakteristiku druhů a typů jazykového purismu a jeho stručnou historii v souvislosti s vývojem našeho národního jazyka. Teoretickou část disertační práce završuje přehled názorů vybraných lingvistů 20. a 21. století na purismus ve vnějších dějinách českého jazyka.

V **analytické části** byla aplikována jednak metoda **excerpční** a **komparační**, jednak byly užity ke sběru informací nestandardizované dotazníky. Abychom získali přehled jazykových prostředků, které byly z puristických hledisek odmítány a také přehled dobových puristických názorů, analyzovali jsme nejprve podrobně jako zdroje puristických stanovisek a postojů zásadní příručky věnované jazykové správnosti z období poslední

² Označení brus s malým počátečním písmenem užíváme v obecném smyslu, chceme-li charakterizovat příručku jazykové správnosti z poslední třetiny 19. století nebo stejně zaměřenou příručku z pozdějšího období. Uvědomujeme si, že dané příručky byly vydávány i pod jinými názvy.

třetiny 19. století (tzv. brusy), názory publikované ve vymezeném období v časopise Naše řeč a zpracovali přehled jazykových prostředků, které byly objektem puristické kritiky či intervence.

Úroveň a úspěšnost jazykové výchovy je do značné míry ovlivňována podobou učebního textu, který je užíván ve výuce. V návaznosti na předchozí zjištění jsme proto analyzovali 52 vybraných učebnic českého jazyka pro základní (24) a střední školu (28) a zjišťovali jsme přítomnost či nepřítomnost puristy odmítaných jazykových prostředků ve sledovaných textech či jejich dobové hodnocení. U učebnic jsme pracovali s prvním vydáním, pokud bylo dostupné. Kritéria výběru jednotlivých učebnic uvádíme podrobně v kapitole 6.3.

Naše zjištění jsme doplnili **dotazníkovou sondou**, v níž jsme se pokusili zjistit, zda se v názorech dospělých uživatelů jazyka ve školním prostředí i v současnosti objevují názory vycházející z puristických stanovisek. Dotazníkové šetření je podrobně popsáno v kapitole 11, zúčastnilo se jej 102 respondentů, studentů Pedagogické fakulty ZČU v Plzni.

Po komparaci závěrů sekundární literatury a analýze vybraných zdrojů následovala kvalitativní analýza získaných zjištění, komparace, interpretace a kompletace výsledků práce. V závěru disertační práce je uveden soupis použité literatury a pramenů podle normy ISO 690 a ISO 690a.

1. 3. PRACOVNÍ HYPOTÉZY

Stanovili jsme si následující:

1. Předpokládáme, že v učebnicích budou puristické prvky explicitní i latentní, převážně latentní.
2. V učebnicích českého jazyka pro základní školu se budou puristické jevy či upozorňování na ně objevovat spíše v materiálu cvičení a v konkrétních probíraných jevech než ve výkladových částech učebnice.

3. V učebnicích českého jazyka pro střední školu budou puristická stanoviska obsažena také ve výkladových textech.
4. Za nejfrekventovanější odmítané jevy, s nimiž se setkáme z hledisek puristických, považujeme germanismy, slovesné vazby a frazémy.
5. Domníváme se, že přítomnost puristických názorů či doklady jednotlivých jazykových prostředků odmítaných v učebnicích je dána především osobností autora učebnice a jeho názory na jazyk.
6. Předpokládáme, že výskyt puristických stanovisek bude klesat chronologicky; nejvíce jich bude v počátečním období a v období těsně po protektorátu.

2. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

V následujících kapitolách (2–4) teoretické části práce se pokusíme zhodnotit aktuální stav řešené problematiky. Kromě pozornosti, již věnujeme purismu, považujeme za nutné vymezit také další klíčové pojmy, které s ohledem na téma disertační práce považujeme za zásadní, se kterými pracujeme a jejichž prizmatem hodnotíme získaná zjištění. Podle našeho názoru mezi ně náleží: teorie jazykové kultury, norma a kodifikace, jazyková výchova a jazykové vyučování a jejich vztah.

2.1 JAZYKOVÝ PURISMUS, BRUSIČSTVÍ

Téma jazykového purismu je součástí téměř každé práce o vývoji jazyka, i když pro většinu dnešních lingvistů je již tématem překonaným vystoupením Pražského lingvistického kroužku a uplatněním zásad funkčního přístupu k jazyku v otázkách jazykové kultury. K danému tématu existuje řada monografií, odborných studií a článků, téma je však podle našeho názoru stále aktuální i v evropském a světovém kontextu a množství současných příspěvků dokládá, že purismus jako slepá větev jazykové kultury je v různém rozsahu, vycházejí z různých pozic, součástí vývoje přirozených jazyků, a to nejen jazyků malých národů. Objevují se stále další odborné publikace, studie a články o jazykovém purismu, v současnosti např. v germánských a severských jazycích, ale i v jazycích asijských³.

3 MCLELLAND, N. Linguistic purism, protectionism, and nationalism in the Germanic languages today. In: *Journal of Germanic Linguistics*, 21, 2009, s. 93-112. [online]. Abstrakt [cit. 24.8.2012]. Dostupné z: <http://www.scopus.com/results/results.url?sort=plf-f&src=s&st1=Language+Purism&nlof&src=s&st1=Language+Purism&nlo=&nlr=&nls=&sid=GaiOP2T18Gt2wLkC-DjCDS0%3a50&sot=b&sdt=b&sl=30&s=TITLE-ABS-KEY%28Language+Purism%29&cl=t&offset=21&origin=resultslist&ss=plf-f&ws=r-f&ps=r-f&cs=r-f&cc=10&txGid=GaiOP2T18Gt2wLkC-DjCDS0%3a7>; LANGER, Nils.; DAVIES, Winifred. *Linguistic Purism in the Germanic languages*. Berlin: Walter de Gruyter, 2005. [online] Google Books [cit. 24.8.2012]. Dostupné z: http://books.google.ca/books?id=M9uNEf_FPVoC&printsec=copyright&source=gbs_pub_info_s&cad=3#v=onepage&q&f=false; VIKÓR, Lars, S. Language Purism in The Nordic countries. In: *International Journal of the Sociology language*. 204, 2010, s. 9 – 30. [online] Abstrakt. [cit. 24.8.2012]. Dostupné z: <http://www.scopus.com/record/display.url?eid=2->

V češtině dosud chybí monografie o jazykovém purismu, nejrozsáhlejší studie *Purismus* je součástí publikace *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky* (2007), jejímž autorem je přední český odborník na otázky jazykového purismu Milan Jelínek, který také (podle jeho vlastního sdělení) připravuje slovník puristických jevů, jenž se má skládat z obecného pojednání o purismu a ze slovníkové části společně s autorovým hodnocením jednotlivých jevů. M. Jelínek uvádí (Chromý; Lehečková, 2009, s. 83–84), že východiskem slovníku budou kartotéky čítající asi sto dvacet tisíc lístků. Již sám tento kvantitativní údaj dokládá, že puristické tendence a preskripce nepředstavují marginální prvek ve vývoji českého jazyka.

Pojem **purismus** je polysémický, mnohovrstevnatý, jeho význam a hodnocení se mění v závislosti na dobovém kontextu. Doménou purismu není pouze jazyk, ale v různých historických obdobích se s ním setkáváme i v dalších oborech lidské činnosti, především v architektuře.

V lingvistické bohemistice můžeme doložit několik vymezení purismu. *Encyklopedický slovník češtiny* (2002, s. 364) obsahuje samostatné heslo purismus, jehož autorem je Milan Jelínek. Purismus je zde definován jako „soubor hledisek regulujících kodifikaci a kulturu spisovného jazyka ve shodě s ideálním modelem „čistého“ jazyka eliminováním prvků, které jsou s tímto modelem v rozporu“. Připomenuta je také definice purismu anglického lingvisty Georga Thomase, který purismus chápe jako „snahu části jazykového společenství (nebo jisté jeho skupiny) zbavovat jazyk domnělých cizích prvků nebo jiných prvků považovaných za nežádoucí (včetně těch, které pocházejí z dialektů, sociolektů nebo stylů téhož jazyka). Může být zaměřen na všechny jazykové roviny, ale je orientován především na slovní zásobu. Purismus je především aspekt kodifikace, kultivace a plánování standardních jazyků“.

s2.077954610435&origin=resultlist&sort=plf-f&src=s&st1=Language+Purism&sidf&src=s&st1=Language+Purism&sid=GaiOP2Ti8Gt2wLkC-DjCDS0%3a150&sot=DjCDS0%3a150&sot=b&sdt=b&sl=30&s=TITLE-ABS-KEY%28Language+Purism%29&relpos=15&relpos=15&searchTerm=TITLE-ABSKEY(Language%20Purism); SANDAGOMI COPERAHEVA: Purifying in The Sinhala Language: The Hela Movement of Munidasa Cumaratonga In: *Modern Asia Studies*, 46, 2012, s. 857 – 891. [online] Dostupné z: <http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=1&pdfype=1&fid=8560444&jid=ASS&volumeId=46&issueId=04&aid=8560442>

Podobně vymezují purismus i další čeští lingvisté: „V nejužším slova smyslu se purismem rozuměla taková činnost, která zdůrazňovala jako vzor, ideál jazykové soustavy a normy její čistotu, neporušenost, nezasazenost cizími vlivy. V širším smyslu slova se purismem rozumí – zpravidla s odstínem pejorativním – taková činnost kodifikační a regulativní, která není ve shodě se soudobým poznáním současného spisovného jazyka a která nerespektuje soudobé vyjadřovací komunikativní potřeby“ (Jedlička, 1972, s. 144). Čistotu a odmítání cizích prvků akcentuje definice následující: „Purismus je směr péče o jazyk zaměřený na jeho čistotu a usilující o tzv. jeho očistu. Obrací se buď proti prvkům cizím, jejichž pronikání do jazyka domácího hodnotí jako jeho poškozování, kažení, nebo se staví proti prvkům novým, zejména pokud jde o slovník, a to z týchž důvodů – větrí u nich cizí vliv nebo cizí předlohu a vidí v tom porušování jazyka“ (Hausenblas, 1951, s. 42): V dnešní době se problematikou jazykového purismu zabývá také Jiří Kraus (1998, s. 91) který vymezuje jazykový purismus jako „fundamentalismus v hodnocení a uplatňování vlastního a cizího jazyka“.

Termín purismus má bohatou historii, je europeismem odvozeným od latinského základu *purus* (čistý) a užívá se k označení dané odnože jazykové kultury ve většině evropských jazyků. S etymologií latinského slova *purus* souvisí i možné pozitivní chápání purismu v mnoha oblastech lidského života. Co je světlé, jasné, bílé je pro nás symbolem čistoty; tento názor se projevuje např. v náboženství, v mytologii (Vaňková, 2005). Z hlediska kulturních archetypů je světlovlasý člověk vnímán pozitivně oproti tmavovlasému, v pohádkách je den a světlo vždy symbolem dobra, v architektuře linie bez příměsí je vnímána jako klasická, čistá apod. Jiří Kraus (2010, s. 159) uvádí, že již od antiky byla čistota jazyka považována za jedno z hledisek jazykové kultivovanosti a pojem čistoty byl užíván ve dvojím významu. Kromě očišťování jazyka od cizích vlivů znamenal také pravidelnost a bezvýjimečnost tvarů v paradigmatech a také užívání slova ve shodě s jeho etymologií.

Kromě pojmu purismus je užíván také termín **brusičství**. V češtině je vytvořen pravděpodobně podle názvu knihy Jiřího Konstance (Constancia) z roku 1667 *Lima linguae Bohemicae* neboli *Brus jazyka českého*. Název Brus či Brousek se pak stává charakteristickým pojmenováním preskriptivního typu jazykovědných příruček vydávaných

v češtině v 70.–90. letech 19. století. Termín brusičství vychází z jedné z tradičních metafor popisujících tříbení jazykových prostředků přenesením pojmenování z oblasti těžké práce do oblasti popisu jazyka.

Někteří autoři užívají termíny purismus a brusičství promiscue (Fr. Cuřín), jiní termín purismus chápou širěji a jako brusičství označují nejradikálnější puristickou fázi v poslední třetině 19. století (Alois Jedlička). Opačně chápe vztah mezi brusičstvím a purismem např. František Trávníček (viz kapitola 5). Také Karel Hausenblas (1951, s. 42) se pokusil odlišit purismus a brusičství: „Brusičstvím rozumíme zpravidla takovou péči o jazykovou správnost, která si neuvědomuje dobře podstatu jazyka, zejména spisovného, protože nevychází především z jeho potřeb, z potřeb dorozumívací praxe. Proti normě v jazyce platné mu vnucuje normu jinou, normu starších období, lidovou nebo uměle vykonstruovanou. Zaměňuje normu s kodifikací a lpí i na kodifikaci již nepostačující a obhájí její vady. K. Hauseblas tedy chápe purismus jako pojem širší a termínem brusičství označuje hlavně diletantské snahy o kultivování jazyka. Podle pojetí Hausenblasova a Jedličkova je ve škole purismus prezentován jako souhrn názorů na jazyk, brusičství jako praktická činnost. Milan Jelínek označuje brusiče jako radikálnější větev purismu (2003, s. 214); jinde (1999/2000, s. 43) doporučuje oba termíny nerozlišovat, neboť dějiny novodobého českého purismu takové rozlišení nepotvrzují a také puristé i jejich kritici oba termíny takto používají. Ve školním pojetí se purismus chápe jako souhrn názorů na jazyk, brusičství jako praktická činnost související v češtině především se závěrem 19. století.

2.2 TEORIE JAZYKOVÉ KULTURY, KULTURA JAZYKA, KULTURA ŘEČI, KULTURA VYJADŘOVÁNÍ

Jazykový purismus je neoddělitelně spojen s otázkami vývoje jazyka a s otázkami jazykové kultury. Již od antických dob je vysoká jazyková kultura považována za jeden ze základních znaků vzdělanosti a také pojetí jazykové normy v historii úzce souviselo s normami společenskými, kulturními a často i etickými.

Jako samostatná lingvistická disciplína se moderní **teorie jazykové kultury** formuje v češtině až od 20. let 20. století. Základy moderní teorie jazykové kultury vycházejí z tezí Pražského lingvistického kroužku a jsou souhrnně publikovány ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932). V pojetí PLK se teorie jazykové kultury orientovala hlavně na pojetí spisovného jazyka, od svých počátků se vyvíjela v těsném spojení s teorií spisovného jazyka a s funkční stylistikou. Od svého vzniku má teorie jazykové kultury převážně institucionální charakter.

Označení **kultura** (z lat. colo, colui, vzdělávat, obdělávat pole, kultivovat) je v oblasti jazyka užito na základě toho, že třibení jazyka bývá již od antiky přirovnáváno k těžké fyzické práci. Jiří Kraus (2012, s. 144) odkazuje již na Kvintiliána doporučujícího „pro charakteristiku procesu humanitního vzdělávání užívat přirovnání k půdě, která plodí trní a hloží, je-li zanedbávána, a plody, je-li obdělávána“. Autor připomíná dále humanistickou mluvnici *Grammatica strigilis* přirovnávající autorovu práci na stylizaci a korigování textu k hřebelcování koní. Obě zmiňovaná obrazná vyjádření se používají i v řadě dalších prací, jejichž tématem je kultivace jazyka.

V hesle Jazyková kultura v *Encyklopedickém slovníku češtiny* J. Kraus (2002, s. 237) připomíná Havránkovo pojetí teorie jazykové kultury, podle níž je základem jazykové kultury „teoretické pěstění spisovného jazyka, které si klade za cíl dosahovat ustálenosti, funkčně diferencované výstižnosti a osobitosti jeho prostředků“. Na témže místě jsou připomínány další důležité úkoly jazykové kultury, kterými je činnost kodifikační, popularizační i školní a mimoškolní jazyková výchova. „Teorie jazykové kultury jako jazykovědný obor tak prosazuje vedle aspektu stavového a výsledkového, označujícího úroveň jazyka na určitém stupni jeho vývoje, také zřetelný aspekt činnostní, procesuální, ve smyslu zlepšování, rozvíjení daného stavu“ (ibid).

Teorie jazykové kultury je podle našeho názoru klíčovou lingvistickou disciplínou, je proto logické, že se jejími otázkami z různých hledisek zabývala a zabývá řada autorů a že se objekt zájmu této disciplíny a také vymezení základního pojmu – jazyková kultura – během vývoje měnily. Karel Hauseblas (1972) rozšiřuje pojetí pojmu jazyková kultura o úroveň jazykového vyjadřování a přiřazuje k ní požadavek slohové vytříbenosti a přiměřenosti

výrazu funkci a obsahu sdělení; zároveň vyděluje dvě oblasti jazykové kultury, kulturu jazyka a kulturu dorozumívání. V návaznosti na jeho názory člení Alexander Stich (1969, s. 102) **jazykovou kulturu** do čtyř částí: na **kulturu jazyka**, již rozumí stav spisovného jazyka (stupeň ustálenosti, slohové rozvrstvenosti včetně schopnosti uplatnit se ve všech oblastech jazykového styku) a **péči o kulturu jazyka**, kultivování jazyka, tj. činnost směřující k zlepšení tohoto stavu a **na kulturu řeči**, tedy stav jazykových promluv, a **péči o kulturu řeči**, kultivování řeči, činnost směřující k zvýšení úrovně promluv. Oba výše zmiňovaní autoři si také uvědomovali význam školního vyučování pro jazykovou kulturu jednotlivce a vliv veřejných (dnes bychom řekli mediálních) projevů na jazykovou kultivovanost mluvčích. Kromě termínů kultura jazyka a kultura řeči je v současnosti užíván také termín **kultura vyjadřování**, na němž se podle Jiřího Krause (2002, s. 238) podílejí všichni uživatelé jazyka, nejvíce však ti z nich, kteří svými jazykovými projevy ovlivňují soudobý úzus.

Úroveň řeči jedince, jeho kultura vyjadřování, kultivovanost jeho projevu je silně ovlivněna školním prostředím, řečovými vzory i edukačními materiály, se kterými pracuje, proto velký význam ve formování jazykové výchovy a kultury vyjadřování mají učebnicové texty, zejména jejich odborná a didaktická úroveň.

Aspektem jazykové kultury, který se úzce dotýká purismu, problémem regulování jazyka se zabývali kromě jiných Jaroslav Kuchař (1979), Jiří Kraus (1983, 2005) a František Daneš (1979, 2009). Jak jsme se již zmínili výše, předmětem teorie kultury jazyka byl nejprve spisovný jazyk a kultura vyjadřování, která se však netýká jen jazykových projevů spisovných, ale všech útvarů národního jazyka a z hlediska jazykové praxe se stále více pozornosti věnuje vztahu spisovného jazyka a jazykových prostředků nespisovných.

Od 60. let minulého století se rozvíjí výzkum mluveného jazyka (Jaromír Bělič, Marie Krčmová, Jana Jančáková, Bohumír Dejmek aj.), obecné češtiny a v současnosti také běžně mluvené řeči (např. Marie Krčmová, 2002). Teorie jazykové kultury zahrnuje a propracovává také aspekty sociolingvistické (Alois Jedlička, Jiří Kraus). Z pohledu vývojového je možno ve školním prostředí a v učebnicových textech sledovat posun od

pojmu jazyková správnost/nesprávnost (chyba) k pojmům funkčnost s ohledem na účel jazykového projevu a na komunikační situaci a jazykovou kultivovanost.

V současnosti je teorie jazykové kultury zpochybňována. Skupina lingvistů vedená Václavem Cvrčkem (2008a, 2008b) představila **koncept minimální intervence**. Podle autorových slov jde o ucelený návrh, který se snaží být alternativou jak k současné regulační činnosti, tak i k teorii jazykové kultury, která je v současnosti neudržitelná. Jako jeden z argumentů pro nutnost nahrazení teorie jazykové kultury konceptem minimální intervence je uváděn fakt, že teorie jazykové kultury „nedokázala odstínit vliv purismu na jazykovou situaci“ (Cvrček, 2010, s. 34). Purismus se projevuje právě intervenční povahou teorie jazykové kultury, zejména deskriptivní kodifikací a rozdělováním prvků na spisovné a nespisovné. S tématem naší práce silně souvisí především dva další body tohoto konceptu: preskribovaný spisovný jazyk s sebou nese nutnost učit se jej ve školách a jazyková výchova ve školách by měla rozvíjet komunikační schopnosti žáků v celé jejich škále. Problémem tohoto konceptu je podle našeho názoru liberálnost, vágní vymezení základních pojmů a nerespektování extralingválních faktorů. Z tohoto hlediska je možné nahlížet koncept minimální intervence jako intervenci samu.

Zatím bylo možno zaznamenat kritické ohlasy na navrhovanou koncepci (Robert Adam, 2009; Martin Beneš a Martin Prošek, 2011; Jiří Homoláč a Kamila Mrázková, 2011). M. Beneš a M. Prošek upozorňují na kontradiktorní výroky v konceptu směřujícím k nulové intervenci, především na nestandardní vztah jazykové teorie a praxe, poukazují také na problémy související se vztahem lingvistů směrem od mluvčích k lingvistům, . opírají se při tom o své zkušenosti z jazykové poradny. V tomto ohledu se s oběma autory shodujeme, domníváme se, že lingvista by měl a pouze může užití jazykového prostředku v daném kontextu doporučit, ale volba a rozhodnutí je na mluvčím. Tato interakce je také základem školní výuky.

Nejvýznamnějším úkolem v kurikulu, v učebnicích i školní praxi je podle našeho názoru pokusit se odstranit rozpor mezi teoretickými poznatky lingvistiky a názory laiků na jazyk, a dospět tak ke společnému uplatňování zásad jazykové kultury v řečové praxi.

2.3 NORMA, KODIFIKACE

Jedním z východisek formujících moderní principy teorie spisovného jazyka v tezích PLK bylo vymezení a zpřesnění vztahu mezi klíčovými pojmy **norma** a **kodifikace**. Obsah obou pojmů se po celé 20. století vyvíjel, stejně tak se vyvíjely i zdroje normy a kodifikace.

V souvislosti s teorií spisovného jazyka vymezuje Bohuslav Havránek (1932) **normu** jako „soubor jazykových prostředků, které jsou jazykovým společenstvím pravidelně užívány a považovány za závazné“. Alois Jedlička (1974, s. 55–58) uvádí jako vlastnosti normy spisovného jazyka: „ustálenost, relativní jednotnost a (funkční) zvrstvení“, v návaznosti na jeho názory rozpracovává vlastnosti normy Iva Nebeská (1999), připomíná její inherentnost, implicitnost, závaznost, ustálenost, ale zároveň i variantnost. Jiří Kraus (2010, s. 146) charakterizuje normu “jako souhrn zákonitostí jazykového úzu směřujících k pravidelnosti”. Norma je vlastní všem jazykovým útvarům, spisovným i nespisovným, kdežto kodifikace je vlastní jen jazyku spisovnému.

Kodifikace je vymezována ve vztahu k normě spisovného jazyka, měla by být retrospektivní a zároveň perspektivní. Obsah pojmu je dnes chápán ve dvojitým smyslu (Kraus, 2010, s. 146): jednak jako proces uzákonňování noremných jazykových jevů, jednak jako výsledek tohoto procesu, který má reálnou podobu slovníků, gramatik, výslovnostních a pravopisných pravidel, učebnic, příruček apod. Rysy kodifikace jsou explicitnost, funkčnost a vysoká míra závaznosti.

Norma se vyvíjí nepřetržitě, kodifikace proto nemůže odrážet postupně narůstající změny v normě jinak než po etapách. Tento stav se řeší úpravami kodifikace. Kodifikace má tedy rovinu deskriptivní a preskriptivní. Otázkami kodifikace se zabýval např. František Daneš (1979, s. 79 an; 2009, s. 72–82), který podrobně vymezuje etapy kodifikačního procesu a zamýšlí se jednak nad relací kodifikace a postojů a hodnocení mluvčích v období rychlých změn ve všech oblastech jazyka, jednak promýšlí perspektivy kodifikace spisovného jazyka. Z poslední doby připomínáme články o kodifikaci Kamily Smejkalové a Martina Proška (2011) nebo o variantnosti kodifikace Marie Čechové (2012).

Pojem kodifikace je v češtině užíván od dob PLK, ale již dříve, od dob humanismu, existovaly snahy o hledání kritérií pro vymezení vzorové podoby psaného jazyka. Z tohoto hlediska můžeme za první kodifikační dílo v češtině považovat *Bibli kralickou*. Další příručky přinášejí většinou subjektivní názory autorů, od Josefa Dobrovského se za hlavní kritérium jazykové správnosti považuje historismus, který však přerůstá v určitých fázích vývoje jazyka v puristicky motivovaný odpor proti germanismům nebo europeismům. V závěru 19. století vrcholí institucionální úsilí o pěstění, „pulérování“ spisovného jazyka vydáváním matičních *Brusů jazyka českého*, jejichž pojetí je od 20. let minulého století odmítáno PLK. Členové PLK rozpracovávají pojmy úzus, norma a kodifikace v souladu s jimi raženými zásadami teorie jazykové kultury. Z hlediska jazykové výchovy a školní praxe jsou významné respektované kodifikační příručky: *Pravidla českého pravopisu*, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* a *Česká mluvnice* B. Havránka a A. Jedličky.

Ve vývoji názorů na obsah pojmu norma můžeme sledovat posun od chápání normy jako inventáře jazykových prostředků k současnému rozšíření o jejich kombinatoriku, u kodifikace jde především o vývoj obsahu k dnešním dvěma základním významům. Otázkami normy a kodifikace a jejich vztahu se kromě zmiňovaných autorů zabývali podrobně také např. Milan Jelínek, Jan Chloupek, Iva Nebeská.

Proti soudobému pojetí kodifikace a jejímu stavu výše zmiňovaný koncept minimální intervence uplatňuje požadavek **pluralitní kodifikace** zasahující všechny oblasti jazyka. Podle našeho názoru se již v dnešní jazykové praxi a ve škole uplatňuje variantní kodifikace spisovného jazyka vycházející nejen z kanonických kodifikačních příruček, ale i z dalších zdrojů (internet, slovníky z jiných nakladatelství než z nakladatelství Academia, úpravy pravidel pravopisu apod.). Tato variantní kodifikace je však v některých případech (oprávněně) mluvčími vnímána jako problematická, neboť nepoučený uživatel jazyka neví, kterému zdroji, které příručce dát přednost. Pokud se jednotlivé příručky neshodují, jako rádce by měl ve škole pomoci kompetentní učitel, v jazykové praxi však uživatel jazyka mnohdy zůstává bezradný a musí hledat vysvětlení např. v jazykové poradně nebo na lingvistickém pracovišti.

Zároveň z potřeb školy i jazykové praxe jednoznačně vyplývá, že mluvčí nepožadují ani neočekávají kodifikaci jiných útvarů národního jazyka kromě jazyka spisovného. Škola připravuje žáka a studenta pro veřejné, oficiální užívání jazyka, jehož oporou je kodifikace, pro běžnou komunikaci je mluvčí vybaven z rodinného prostředí a o kodifikaci se opírat nemusí. Prosazování pluralitní kodifikace však podle konceptu minimální intervence znamená vytváření paralelních kodifikací jednotlivých útvarů, tedy kodifikaci variet, nikoli variantní kodifikaci (Čechová, 2012, s. 21–26), která se postupně prosazovala již dříve např. v Pravidlech českého pravopisu kodifikací celé škály dubletních forem. Z potřeb školy i jazykové praxe jednoznačně vyplývá, že mluvčí nepožadují ani neočekávají kodifikaci jiných útvarů národního jazyka kromě jazyka spisovného. Domníváme se, že s existencí variantní kodifikace se by se mohla posílit role lingvisty jako poučeného rádce a tím se omezovat do značné míry možnost puristického přístupu k jazyku.

2.4 JAZYKOVÁ VÝCHOVA

Jazyková výchova je jednou z nejvýznamnějších složek výchovy vůbec, neboť pomáhá člověku vytvářet a rozvíjet nejen vyjadřování, ale i myšlení a poznání; lidská společnost je na verbálním vyjadřování přímo založena. Jazyková výchova představuje širší pojem než jazyková výuka, do jejího pojetí se v historii promítají lingvistické koncepce jazykové kultury i teorie jazykové výuky. Význam jazykové výchovy si lidé uvědomovali již v dávné historii, chápali, že jazyk spojuje historii se současností a věnovali velkou pozornost rozvoji veřejné řečové praxe.

Termín **jazyková výchova** se v češtině objevuje po druhé světové válce, jeho pojetí rozpracovává Alois Jedlička. V roce 1947 upřesňuje v článku nazvaném *Otázky jazykové výchovy*, že v jazykové výchově jde o řešení otázky výchovy z hlediska lingvistiky, nikoli o zjišťování a zkoumání výchovných hodnot, které jsou skryty v jazyce. Zároveň vymezuje rozdíl mezi jazykovým vyučováním a jazykovou výchovou. Dominantní cíl **jazykového vyučování** vidí v „získání znalostí pravidelných výrazových prostředků spisovného jazyka, jak nám je poskytují mluvnice a slovníky současného jazyka, v osvojení schopnosti jejich

náležitého užívání v projevech mluvených i psaných s přihlížením k požadavkům spisovné výslovnosti a ustáleného pravopisného úzu“ (s. 144). V jazykové výchově jde „spíše o hlubší vhled do jazykového dění jako strukturního celku, o jeho sepětí s jinými výtvoř kultury, o speciální chápání spisovného jazyka a jeho významu pro národní kulturu, o vědomí jeho rozlišených úkolů. (...) Je ovšem zřejmé, že se cíle a úkoly jazykového vyučování a jazykové výchovy navzájem prolínají a navzájem doplňují“ (s. 145). Později A. Jedlička přidává k charakteristice jazykové výchovy ještě jeden významný aspekt, podle něhož má jazyková výchova vytvářet takové postoje k jazyku, jazykovým otázkám a jazykovým jevům, které jsou ve shodě se soudobým vědeckým poznáním (1974, s. 118).

Z příspěvků A. Jedličky vyplývá také jeho chápání vztahu jazykové výchovy a jazykové kultury: jazykovou výchovu chápe jako součást jazykové kultury v širším smyslu (ibid, s. 117), podle něj se do značné míry překrývají. M. Čechová podstatu tohoto vztahu chápe stejně, ale v jiném, menším rozsahu, jazyková kultura a jazyková výchova se překrývají pouze částečně (podle osobního sdělení autorky), neboť mluvčí, kteří se po skončení školní docházky nezajímají o jazyk, mají informace z oblasti jazykové kultury zprostředkované pouze školou.

Později Jaroslav Jelínek (1979, s. 59) vymezuje jazykovou výchovu v mateřském jazyce v nejširším slova smyslu jako „péči o rozvoj řeči a vyjadřování jedinců se zřetelem k úkonům jazyka a potřebám společnosti“. Od jazykové výchovy pak odlišuje jazykové vzdělání, které zahrnuje znalost současného stavu jazyka, jeho vývoje i vývojových tendencí v současnosti, znalost jeho systému a normy i znalost jazykové kultury – souhrn poznatků o jazyce (ibid).

Jazyková výchova se v různých vývojových obdobích v odlišné míře opírá o jazykové vzdělání. Je třeba lišit jazykovou výchovu pojatou obecně zahrnující i výchovu v cizím jazyce od jazykové výchovy v jazyce mateřském. Marie Krčmová definuje jazykovou výchovu takto: „Jazyková výchova je důležitým článkem cílevědomé, plánovité a všestranné přípravy člověka na život. Dává člověku bránu k jazyku jako nezastupitelnému prostředku dorozumívání mezi lidmi, umožňuje mu čerpat z hluboké studnice poznatků minulých generací, jež jsou uloženy v textech nesčetných knih, dává mu možnost

formulovat vlastní myšlenky a tím přispívat k rozvíjení lidského poznání“ (Krčmová, 1987, s. 7).

Jazyková výchova je vnitřně členěna na **školní** a **mimoškolní**, **záměrnou** a **spontánní** (J. Jelínek, 1979, s. 66). **Školní** jazyková výchova je realizována v jazykovém vyučování, má **záměrný** charakter, je přímá, má předem stanovený cíl i obsah. Významným prostředkem uskutečňování školní i mimoškolní jazykové výchovy v mateřském jazyce je učebnice češtiny. Za **spontánní** jazykovou výchovu ve školním prostředí označuje J. Jelínek vyučování všem ostatním školním předmětům.

S typem jazykové výchovy je úzce spojena cílová skupina mluvčích, tedy objekt jejího působení. Školní jazyková výchova zasahuje nejvíce mladé lidi, její záměrný charakter se díky škole může lépe uplatňovat, naopak vlivy mimoškolní a spontánní jazykové výchovy projevují u všech mluvčích s ohledem na jejich subjektivní vztah k jazyku.

Cílem jazykové výchovy by nemělo být jen poznání jazykového systému, jeho vnitřní diferenciaci a jeho funkční uplatňování a kultivace v procesu komunikace, ale také vytváření postojů k jazyku včetně vědomí významu mateřštiny. Pojetí a perspektivy jazykové výchovy jsou neustálým předmětem lingvodidaktických diskusí, v současnosti se uplatňuje komunikačně pojatá výuka mateřského jazyka, prosazující se přibližně od 70. let minulého století především v návaznosti na didaktické názory J. Jelínka a na rozšíření pozornosti lingvistiky od jazykového systému na proces komunikace. Pro toto pojetí připravovala půdu stylistika, textová lingvistika a jejich výuka. Nynější koncepce školní jazykové výchovy se opírá o *Rámcové vzdělávací programy*, do nichž je výuka mateřského jazyka zařazena jako základní v části (vzdělávací oblasti) *Jazyk a jazyková komunikace*.

Důležitým předpokladem jazykové výchovy v současnosti je **komplexnost** předmětu český jazyk a literatura, kterou můžeme chápat v několika rovínách. V pojetí předmětu se spojují jednotlivé složky předmětu český jazyk a literatura (gramaticko-pravopisná, slohově-komunikační a literární), do výuky integrovaně pojaté se zařazují různé druhy komunikátů realizované v psané i mluvené podobě a komplexně by měly být pojaty vzorové texty, s nimiž žák pracuje. Jazyková výuka (směřující k poznání jazykového kódu a jeho hierarchie) by měla být propojena s jazykovou výchovou (směřující k využívání

jazykových znalostí při komunikaci mluvené i psané, Svobodová, 2004, s. 13). Současná jazyková výchova je orientována na žáka a silně se v ní uplatňuje školský dialog ve výuce mateřského jazyka (např. Höflerová, 2003, s. 107–109; 2004 s. 27–36) princip aktuálnosti lingvistických poznatků, princip vědeckosti a systematické spojení jazykové teorie s komunikační praxí.

3. ZDROJE A KLASIFIKACE TYPŮ JAZYKOVÉHO PURISMU

Purismus je součástí myšlení o jazyce již od starověku. Jiří Kraus (2010, s. 150) připomíná širší kontext jeho vzniku a jeho zdroje: „Jazykový purismus je jedním z produktů odvěkého a dodnes aktuálního sporu mezi dvěma směry výkladu jazyka, jehož počátky sahají až k logice a filologii stoiků v 3. století př. n. l. Představitelé jednoho směru, analogisté (...) usilovali ve svých úpravách klasických textů o vypracování takových jazykových zásad, které by vyloučily nebo co nejméně omezily výjimky, dublety, synonymii i homonymii. Naproti tomu anomalisté (...) si uvědomovali, že anomálie, výjimky, nepravidelnosti jsou jazyku vlastní. K myšlenkám analogistů se od počátku novověku vraceli autoři projektů o ideálním, umělém jazyce (...), jinak ale v myšlení o jazyce převládl názor, že dominantní úlohu v jazyce hraje úzus.“ Analogismus a anomalismus se výrazně promítá také do vyučování jazyku a dobových koncepcí jazykové výchovy, boj těchto dvou protikladných tendencí není jen záležitostí lingvistiky, ale také vývoje jazykové výchovy a vyučování jazyka viděných v delší perspektivě (Čechová, 2001, s. 22).

Vznik jazykovědného purismu je nejčastěji motivován snahou očistit národní jazyk především v jeho spisovné podobě o cizí prvky nebo vytěsnit z jazyka výjimky a sjednotit jej v rámci přesně vymezeného řádu. Puristé se opírají o ideu existence tzv. čistého jazyka, o abstraktní ideál, který není realizovatelný u žádného jazyka přirozeného.

Z nejobecnějšího pohledu je možno chápat puristický přístup k jazyku jako střet mezi obohacováním jazyka a jeho přizpůsobováním komunikačním potřebám v daném okamžiku vývoje, purismus proto souvisí úzce s hledáním zdroje jazykové správnosti. Již v antice se vedl spor o to, zda kritériem jazykové správnosti je logický úsudek gramatiků, uznávaný literární vzor, nebo úzus (Jiří Kraus, 1979, 1998, s. 95). Všechny tyto zdroje se v různé míře a v různých obdobích objevují v puristických stanoviscích k jazyku. Purismus představuje také jednu z forem obrany proti procesu hybridizace kulturních jazyků, k níž ve vývoji jazyků vlivem vzájemným kontaktům jednotlivých jazyků neodmyslitelně dochází.

Zdroje jazykového purismu jsou různorodé, iracionální i racionální. Iracionální puristické motivace mohou vycházet z estetických pozic, mohou být založeny na jedinečnosti národní

kultury, jejich motivem může být uplatnění konzervativní obrany či ochrany jednoho jazyka před druhým, dominantnějším, může jít o zachování ducha jazyka, ducha národa, o roli národního povědomí, o opozici k těm prvkům jazyka, které ohrožují jeho identitu a identitu kultury reprezentované jazykem. Zdrojem purismu může být také snaha vytvořit nový standard v jazyce, nebo aplikace vládní jazykové politiky.

Racionální motivace purismu zahrnují argumenty srozumitelnosti: podle puristů mohou výpůjčky narušovat srozumitelnost jazyka; sociolingvistická kritéria: je třeba udržet prestiž spisovného jazyka, odlišit jej od dalších útvarů; strukturální argumenty: problémy s pravopisnou, výslovnostní a morfologickou adaptací přejímek. Motivací puristických stanovisek může být také uplatnění logiky, jednoznačnosti a klasické gramatiky.

Iracionální puristické motivace mohou vycházet z estetických pozic, jsou založeny na jedinečnosti národní kultury, jde o uplatnění konzervativní obrany či ochrany jednoho jazyka před druhým, dominantnějším, může jít o zachování ducha jazyka, ducha národa, o roli národního povědomí, o opozici k těm prvkům jazyka, které ohrožují jeho identitu a identitu kultury reprezentované daným jazykem. Zdrojem purismu může být také snaha vytvořit nový standard v jazyce, nebo aplikace vládní jazykové politiky.

Purismus není jen fenoménem jazyků malých národů, ale zasahuje různou intenzitou i jazyky velké. Podrobně se problematice purismu z obecného hlediska věnuje ve svých publikacích kanadský lingvista George Thomas. V díle *Linguistic purism* (1991, s. 19–23) mimo jiné sumarizuje **metafory**, kterými se puristé označují. Většina těchto metafor přirovnává práci lingvisty při kultivování jazyka k těžké práci fyzické; jde o metafory obecně užívané pro deskripci práce s jazykem (viz výše kultura jazyka), které pak také puristicky orientovaní lingvisté využívali.

S ohledem na historii purismu Thomas dokládá, že už florentská *Accademia della Crusca* z roku 1572 odvozovala své jméno od slova *crusca* s významem otruba, pleva. Pojmenování jazykové školy tak vyjadřuje, že je třeba oddělit zrna od plev v procesu mletí. Jazykový purismus je pak z tohoto hlediska chápán jako proces oddělování použitelného v jazyce od nepoužitelného, purista se označuje jako **mlynář**.

V sedmnáctém století v Německu vzniká společnost pro pěstění jazyka nazvaná *Fruchtbringende Gessellschaft* a její členové sebe sami vidí jako **zahradníky**. I zde je východiskem přístupu k jazyku selekce jazykových prostředků.

Téměř základní a jednou z nejstarších metafor je v pracích puristů představa obrábění kovu, jeho leštění, broušení, vyhlazování, vylepšování povrchu. Lingvista je pak přeneseně označován jako pracovník s kovem, **obráběč**, **brusič**. „Výraz brus (lat. *lima*) má poměrně široké kulturní zázemí. Jeho nejstarší výskyt – ve spojení *lime labor* pochází z Horatiova Umění básnického. Také Kvintilián přirovnává proces jazykového stylizování k namáhavé práci fyzické, k broušení, k odstraňování nadbytečností, vzniklých v počátečních fázích rukopisu, k ohlazování a leštění povrchu...“ (Kraus, 2012, s. 145). Tato metafora se silně uplatňovala právě v češtině.

Představa nemoci či infekce v jazyce vede pak k metafoře **lékaře**, která je také velmi stará. Dnes je oživena a připomínána Františkem Danešem v příspěvku *Jazyková terapie a verbální hygiena* (2009, s. 103 – 115) v návaznosti na pojem užívaný Milošem Weingartem a na knihu Deborah Cameronové⁴. Podobně čistotu i v tomto kontextu připomíná metaforou jazykové ekologie Dwight Bolinger (2008).

Další metaforickou charakteristiku puristy představují **genealog** a **genetik** souvisící s představou čistoty krve, čistoty rodu, promítanou do jazykových puristických spisů jako lpění na významu odpovídajícím etymologii slova, preferenci slov domácího původu a odmítání „bastardismů“ a „hybridizace“ (Thomas, 1991, s. 23). Z dnešního hlediska tento přístup připomíná biogenetické inženýrství uplatněné v jazykovém plánování.

Jako další metaforické pojmenování je zmiňován **kněz**, **kazatel**. G. Thomas uvádí příklad z moderní hebrejštiny, kdy je společností *Pure Language Society* purismus vnímán jako prostředek Boží vůle.

⁴ CAMERON, Deborah. *Verbal Hygiene*. London, New York: Routledge, 2003.

V historii můžeme vydělit několik základních **typů jazykového purismu** klasifikovaných podle řady hledisek. Uvádíme členění podle Geoga Thomase⁵ (1991, s. 62 an.), dodržujeme jeho klasifikaci i pořadí:

Purismus klasifikovaný **podle jazykové roviny**, v níž se uplatňuje:

1. **Fonetický** purismus je zaměřen na výslovnost cizích hlásek ve shodě s jejich původem, usiluje o kultivovanou výslovnost. Je poměrně řídkým jevem.

2. **Morfologický** purismus vystupuje proti cizím typům deklinace a konjugace, uplatňuje se hlavně ve flektivních jazycích. Je typický také pro češtinu, kdy společně s uplatňováním historismu vedl k (zdánlivému) preferování starších forem slov před novějšími.

3. **Syntaktický** purismus je orientován proti užívání syntaktických konstrukcí z jiných jazyků. Thomas uvádí jako příklad češtinu, v níž existovala dlouhá tradice (začínající Josefem Dobrovským a Františkem Tomsou a pokračující Josefem Jungmannem) odmítající německé syntaktické modely.

4. Purismus ve **frazeologii** odmítá frazémy shodné s jiným jazykem. Spojuje se s lexikálním purismem, v první řadě vystupuje proti zjevným i zdánlivým přejímkám. V oblasti slovtvorby vystupuje proti tvoření nových slov podle cizích modelů. Odmítány jsou také internacionalismy, neologismy, výpůjčky z jiných jazyků, lexémy z jiných útvarů národního jazyka (viz Příloha č. 4). V češtině by bylo podle našeho názoru vhodné nazvat tento typ purismem lexikálním, neboť daná jazyková rovina zahrnuje celý lexikon, nikoli jen frazeologii.

5. **Ortografický** purismus se projevuje zvýrazněním grafických odlišností domácích a cizích slov. G. Thomas jako doklad ortografického purismu uvádí němčinu, v níž se slova domácí zapisovala frakturou a slova přejatá latinkou. Shodné doklady nacházíme např. také v tiscích češtiny doby střední, kam se odlišný zápis slov domácích a cizích dostává právě vlivem němčiny, ale tento způsob zápisu je vnímán jako tradiční, nikoli jako aplikace puristické zásady.

G. Thomas (1991, s. 75–76) cituje Oldřicha Ševčíka a uvádí jeho dvouúrovňovou typologii založenou jednak na popisu přístupu k jazyku a jednak na základě cílů, jichž se puristé snaží dosáhnout.

⁵ V této kapitole se opíráme o práci Geoga Thomase *Linguistic Purism*. Pokud je odkaz na uváděnou práci delší, zvolili jsme záměrně menší typ písma.

A. Purismus členěný podle **přístupu** k jazykovým skutečnostem a **funkce**:

1. **Geografický**, který je velmi často spojen s dialektickým.
2. **Sociální** je zaměřen proti určitým prvkům sociolektů.
3. **Xenofobní** diskriminuje všechny cizí prvky v jazyce, preferuje jazykové prostředky domácí.
4. **X-fobní** odmítá pouze jazykové prostředky z konkrétního cizího jazyka.
5. **Historický** preferuje jazykové prostředky dokládající historickou kontinuitu jazyka a odmítá ostatní jazykové prostředky ohrožující tuto kontinuitu.
6. **Estetický** odmítá určitý druh literárních, poetických jazykových prostředků.

B Typy jazykového purismu **podle cílů**, jichž se snaží dosáhnout:

1. **Unifikační** usiluje o zachování jednotných kritérií, paradigmatispisovného (standardního⁶) jazyka.
2. **Prestižní** se snaží preferovat významné jazykové funkce nejvýznamnějšího (spisovného) jazykového útvaru.

V češtině se projevuje v období národního obrození v kombinaci s tendencemi nacionalizačními. Čeština má odmítáním cizích jazykových prostředků a užíváním a preferencí jazykových prostředků domácích prokázat svou životaschopnost a prestiž obnoveného národního jazyka.

3. **Defenzivní**, obranný usiluje o ochranu jednoho jazyka před hrozbou, dominací, jazyka druhého.

V českém prostředí je obranný purismus označován také jako apologetický nebo historizující; je tak chápán purismus barokního období nebo purismus objevující se po první světové válce. V barokním období jsou vytvářeny české neologismy, z ochranných důvodů je třeba vytěsnit z jazyka internacionalismy většinou řecko-latinského původu a zachovat český jazyk ustupující z většiny funkcí jazyka spisovného. V období revolučních

⁶ Termín standard neboli standardní jazyk užíváme ve shodě s Františkem Danešem (1997, s. 13). Jde o označení přejaté podle anglosaského vzoru a v posledních letech užívané v mnoha zemích, též u nás (už Václav Ertl, Alois Jedlička). Jeví se jako termín neutrální, Fr. Daneš však uvádí, že zůstává nejasné, zda jde o standard ve smyslu obecně uznávané závazné normy, anebo ve smyslu hodnotící, totiž jako vysoký stupeň kvality. V naší práci termín užíváme ve významu prvním.

změn po první světové válce je třeba ochránit spisovný jazyk před vlivem němčiny. Po první světové válce byl defenzivní purismus výrazně spojen s nacionalizačními tendencemi, projevují se i stopy prestižního purismu – spisovná čeština musí stejně jako v období národního obrození prokázat, že je schopna plnit všechny funkce národního jazyka. Český purismus byl vždy defenzivní, nikdy nebyl útočný.

4. **Delimitační** se snaží zachovat separační funkce určitého jazyka nebo se projevuje jako separace v jednom jazyce.

Delimitační purismus je možno chápat ve dvou základních rovinách, jednak může jít o delimitaci jednoho jazyka vůči jazyku druhému, jednak může jít o delimitaci konkrétních jazykových prostředků v jednom jazyce. Příkladem delimitačního purismu je např. vyhraňování slovenštiny vůči češtině. Z pohledu druhého je jeden jazykový prostředek označen jako špatný, nenáležitý v konkurenci s druhým. Můžeme tak delimitaci označit za jeden ze základních projevů purismu.

Autor oceňuje Ševčíkovu typologii jazykového purismu, označuje ji jako podrobnou a jako základní typy označuje purismus **defenzivní**, **delimitační** a **estetický**. S oporou o Ševčíkovu typologii pak navrhuje vlastní alternativní klasifikaci vycházející z celkového pohledu na purismus. S ohledem na rozsah práce užíváme tuto klasifikaci a již zde k ní přiřazujeme jednotlivé typy purismu, které můžeme vysledovat a doložit ve vývoji českého jazyka.

Podle **komplexního pohledu** na purismus vydělujeme:

1. **Archaický** purismus se pokouší resuscitovat zlaté období jazyka a učinit jej buď vzorem, nebo zdrojem obohacování jazyka. Může se projevovat také jako přehnaný respekt vůči určitým literárním modelům, jeho projevem může být také přehnaný konzervatismus vůči inovacím.

Odpovídá do značné míry Ševčíkovu historickému purismu a také částečně jeho purismu unifikačnímu a defenzivnímu. Je typický pro češtinu poslední třetiny 19. století, kdy je přímo jazyk starý považován za jedno z kritérií jazykové správnosti. V naší práci užíváme k označení daného typu termín **historický** či historizující purismus ve shodě s českými pracemi uvedenými v seznamu literatury. Pro tento typ purismu je charakteristické lpění na

tradici, na tradičních hodnotách jazyka, které ale nejsou vymezeny, proto je označován také jako tradicionalistický. Jeho stopy dnes můžeme vysledovat v postojích uživatelů jazyka, kteří odmítají přijmout i malé kodifikační změny.

2. **Etnografický** purismus spojený často s unifikačními cíli a s nacionalistickým purismem. Zatímco nacionalisticky orientovaný purismus obvykle vychází z městského prostředí, motivem etnografického purismu je idealizace lidového prostředí, představa že určitá teritoriální mluva, teritoriální dialekt je čistší než jiné útvary národního jazyka. Ve vývoji evropských jazyků se setkáváme i se subjektivním rozhodnutím jistého autora, který preferuje jeden dialekt proti druhému. Za zdroj obohacení zejména lexikální roviny jsou pak kromě lexikálních dialektismů považovány lidová slovesnost a lidové frazémy.

V češtině se považují slova lidová za vhodný zdroj při vytváření českých ekvivalentů k německým slovům již v Jungmannově slovníku; negativně se projevuje preference lidových jazykových prostředků, tedy obecné mluvy československé, v poslední třetině 19. století v tzv. brusech. Právě v češtině je tento typ purismu spojen silně s purismem nacionalizačním. Zastánci tohoto puristického postoje vycházejí z toho, že prostředky cizího původu kazí národní jazyk, ohrožují národní identitu, jsou nefunkční, a proto je třeba tyto jazykové prostředky nahradit domácími, nejlépe lidového (nářečního) původu.

3. **Elitářský** purismus přímo koresponduje s purismem estetickým. Ztělesňuje negativní a odmítavý přístup vůči substandardnímu a regionálnímu užití jazyka, preferuje oficiální podobu jazyka. Odpovídá do jisté míry pojetí Ševčíkova prestižního a estetického purismu. Je spojený s aspektem archaizujícího purismu, který uctívá staré jazykové vzory. Často je spojen s úředním jazykem.

V češtině můžeme stopy tohoto purismu sledovat hlavně v období národního obrození, kdy je zdůrazňována jako argument pro preferenci domácích jazykových prostředků prestiž češtiny v návaznosti na barokní obrany jazyka (Balbín, Frozín).

4. **Reformní** purismus ožívá v evropských jazycích v období obrozování a formování novodobého jazyka. Je velmi nápadný, projevuje se jako snaha odlišit svůj národní jazyk od jiného jazyka reformním procesem nebo jednorázovou jazykovou reformou. Motivem je obava o současný stav jazyka i obava o jeho budoucnost; výsledkem by mělo být zlepšení (nebo vylepšení) jazyka.

Reformní purismus podle našeho názoru se ve vývoji spisovné češtiny neuplatnil.

5. **Hravý** (*playfull*) purismus je motivován iracionálními a mnohdy subjektivními faktory. G. Thomas k němu zařazuje i projevy purismu v díle Jana Václava Rosy. Cituje též Josefa Dobrovského přičleňujícího k Rosovi ještě Jana Pohla, Šimka a Tháma, kteří tvořili slova „oft durch ihren spielenden Witz“ (1991, s. 80).

V období baroka byla kreativita autora, hravost, přímo předpokládanou a důležitou součástí literární estetiky. V českém prostředí je barokní purismus vnímán kromě této charakteristiky, projevující se v díle výše zmiňovaných autorů subjektivismem v přístupu k jazyku a vytvářením slov nerespektujících principy české slovo tvorby, také jako apologetický.

6. **Xenofobní** purismus zahrnuje původní dva typy Ševčíkovy, xenofobní a x-fobní purismus. G. Thomas slučuje oba do jednoho typu. Projevuje se snahou vymyčovat cizí elementy obecně nebo pouze z jednoho konkrétního jazyka. Je třeba také odlišovat přístup k přejímkám a kalkům.

V dějinách češtiny můžeme v souvislosti s geopolitickou situací sledovat jako červenou nit odpor proti germanismům, který se v různých fázích vývoje projevuje s různou intenzitou. Nejsilnější je v poslední třetině 19. století. Čeští intelektuálové v tomto období kladli silný důraz na svou nezávislost a na domácí tradice, zůstávali však v těsných vztazích s německým duchovním světem. Projevovalo se to i tím, že jim nevadily kalky, ale spíše přejímky z němčiny. V současnosti můžeme také sledovat novodobé xenofobní puristické postoje některých uživatelů obracející se proti anglicismům.

7. **Antipuristický** (odkazuje na D. Brožoviće⁷) je reakcí na výskyt purismu; je orientován na kritiku puristického hnutí a má velký význam při omezování jeho dopadu – nejčastěji vystupuje proti xenofobnímu purismu.

Podle G. Thomase je v současnosti možné pomíjet purismus hravý a antipuristický, neboť jsou spojeny s historií jazyků a dnes je již neuplatňují. Kromě výše zmiňovaných typů je možno uplatnit i hlediska další. Purismus se v různých jazycích a v různých vývojových obdobích může lišit také svou **intenzitou**:

1. **Marginální** purismus je běžnou součástí vývoje standardních jazyků. Souvisí s hodnotovými postoji uživatelů a může se projevovat jako subjektivní, např. u některých novinářů odmítání určitých rysů kodifikace

⁷ BROŽOVIĆ, D. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1970.

nebo u některých mluvčích odmítání konkrétních jazykových prostředků. Může být i provokativním záměrem mluvčího, nemá dopad na celou jazykovou komunitu.

Jako doklad ze současné češtiny můžeme uvést např. odmítání přechylovacího sufixu -ová (označovaného jako „koncovka“) některými novináři a politiky.

2. **Mírný**, nesouvislý, přerušovaný purismus se objevuje pravidelně ve formě jednotlivých puristických intervencí ve vývoji všech jazyků s dlouhou kulturní tradicí.

3. **Zastříhující** (*trimming*), ořezávající purismus slouží jako náprava možného nebezpečí ve vývoji spisovného jazyka. Je typický např. pro vztah slovenštiny k maďarismům, které jsou vnímány jako hrozba pro stav jazyka, a proto dochází k jejich vytěsňování ze spisovného jazyka.

4. **Evoluční**, vývojový purismus se objevuje jako hodnotový rys ve vývoji spisovných jazyků, staví se proti radikálním vývojovým změnám jazyka a usiluje o zlepšení současného stavu a postupné zlepšování spisovného jazyka, o vytvoření a udržení jeho autonomie.

5. **Oscilující** purismus se opakovaně objevuje jako kyvadlový efekt, kolísání mezi etapou intenzivního purismu a obdobím tolerantnějším. Bývá charakteristický pro vztah dvou jazyků vyvíjejících se v těsné blízkosti. Projevoval se ve vztahu češtiny a němčiny nebo slovenštiny a češtiny.

5. **Stabilní**, konzistentní purismus je neustálou součástí postojů k jazyku bez ohledu na orientaci purizujících názorů.

6. **Revoluční** purismus, naplní-li se jeho požadavky, přináší s sebou prudké zvraty ve vývoji jazyka. Objevuje se v období významných společenských změn.

V příloze č. 4 přikládáme graf intenzity jazykového purismu podle G. Thomase.

Ve vývoji jednotlivých jazyků nemůžeme vydělit výše zmiňované typy jazykového purismu jako čisté, obvykle se vždy v konkrétním jazyce a v konkrétním vývojovém období několik typů vzájemně kombinuje.

4. Z HISTORIE JAZYKOVÉHO PURISMU

S ohledem na rozsah práce bychom se v této kapitole pokusili velmi stručně nastínit dějiny jazykovědného purismu v souvislosti s vývojem češtiny. Čeština se nevyvíjela v izolaci, neboť jako středoevropský a západoslovanský jazyk je ve svém vývoji zasahována děním v ostatních evropských jazycích. V Evropě, a tedy také v českých zemích, se projevy jazykového purismu objevují v **určitých vlnách**.

Odpor proti cizím slovům se v Evropě silně projevuje v období **humanismu** v souvislosti s velkým množstvím přejímek z klasických jazyků a s prosazováním národních jazyků v nových funkcích. Další vlna purismu přichází v období **baroka** a zasahuje především lexikální rovinu jazyka. Barokní purismus má silný obranný ráz a v souvislosti s postupným formováním kulturní variety (spisovné) národního jazyka preferuje slova tvořená z domácích afixů před latinismy, které barokní náboženská ideologie přináší nebo ožívuje jako sjednocující prvek lexikonu.

Osvícenství se zdůrazňovaným racionalismem a pravidelností vyvolává pak opět purující tendence v názorech na jazyk. S tím souvisí také vznik různých obran jazyka a polemik o stavu jazyka inspirovaný mimo jiné také tematikou válečných konfliktů. V této souvislosti Jiří Kraus (1998, s. 95) připomíná jako specifický typ „puristická tažení proti dvorským jazykům (proti francouzštině v Rusku, proti deformacím francouzštiny u dvora Ludvíka XVI.) nebo naopak proti vlivu místních dialektů“. V období osvícenství a **klasicismu** se vlivem obecných filozofických zásad projevuje v evropských jazycích také silná snaha o bezvýjimečnost paradigmat, která je jedním z projevů purismu.

V období 19. století pak v souvislosti s **národním obrozením** a vytvářením novodobých evropských národů, jejichž atributem se stává právě jazyk, převažuje axiologický přístup k jazyku a v souvislosti s ním ožívají puristická stanoviska. Koncem první třetiny minulého století je purismus odmítnut z hledisek lingvistické teorie jako soubor hledisek regulujících jazyk i jako určitá podoba jazykové politiky. V současnosti opět purismus vlivem integračních evropských tendencí i v souvislosti se vznikem nových států ožívá.

4.1 PERIODIZACE JAZYKOVÉHO PURISMU V ČEŠTINĚ

Kromě období silných puristických vln projevujících se v celé Evropě vždy v určitém období a zasahujících několik jazyků zároveň se v jednotlivých národních jazycích objevuje purismus různého typu, v různé míře a v různých časových obdobích.

O periodizaci českého purismu se pokusil Miloš Weigart (1934, s. 22–36), který vymezil devět vývojových etap jazykového purismu v českém jazyce⁸ a základním způsobem je charakterizoval:

1. **Husovo** období na přelomu 14. a 15. století, které se vyznačuje českými překlady latinských termínů a odmítáním lexikálních germanismů.
2. **Humanistické** období reprezentuje *Grammatika česká Jana Blahoslava* (1571).
3. Období **jezuitské** v druhé polovině 17. století, jehož charakter reprezentují dvě díla psaná jezuitou: *Lima linguae Bohemicae* Jiřího Konstance (1667) a *Žáček* Matěje Václava Šteyera (1668).
4. Období **barokní**, o němž M. Weingart uvádí, že by sem patřily již předchozí jezuitské texty, ale toto období je podle něj nutno vydělit zvlášť, neboť se vyznačuje bezbřehým neologizováním. Tato etapa purismu je završena dílem Jana Václava Pohla a Maxmiliána Šimka.
5. Období **národního obrození**, které se staví zdrženlivě k neologismům. Jehož reprezentantem je Josef Dobrovský.
6. Období **národního obrození**, které je dobou Jungmannovou s rozsáhlejšími zásahy do lexikonu a slovotvorby spisovného jazyka.
7. Období **agresivního purismu**, které nastává v 70.–90. letech 19. století a jehož heslem je boj proti germanismům.
8. Období **Gebauerovo**, jež Weigart označuje jako dobu umírněného purismu.

⁸ Z našeho hlediska jsou nejvýznamnější poslední tři etapy, s ohledem na komparaci s názory M. Jelínka jsme se rozhodli uvést celou Weigartovu periodizaci; stejně jako v kapitole předchozí jsme zvolili kvůli délce citace menší písmo.

9. Období péče o jazyk v časopise **Naše řeč**, v němž byly odmítány domnělé i skutečné germanismy.

Milan Jelínek (2007, s. 541) navrhuje určité úpravy této periodizace: sloučit třetí a čtvrté období, neboť v obou obdobích má purismus podobný charakter a obě období se liší zejména mírou neologizování. Dále rozdělit poslední období na dvě etapy, neboť purismus projevující se v nich měl odlišný charakter, a nazvat je podle jejich představitelů obdobími Ertlovým a Hallerovým. Za konec hlásání puristických názorů je obvykle považován rok 1932, ale je třeba mít na paměti, že purismus postupně dozníval, a proto by bylo vhodné poslední období prodloužit. K těmto deseti obdobím navrhuje M. Jelínek přidat ještě dvě období další, která M. Weingart nemohl ve svém díle postihnout: 11. politicky motivovaný purismus etapy po mnichovském diktátu charakteristický odporem proti cizím slovům, hlavně proti galicismům, a 12. poslední vlnu purismu, poválečnou, v níž se však nepodařilo obnovit protiněmecký purismus a jehož dokladem jsou příručky Antonína Opravila (1945) a Václava Müllera (1946).

Podle našeho názoru by bylo možno uvažovat ještě o vymezení určitého vývojového období před Husem. Doklady purismu nejsou v této etapě teoreticky podloženy v myšlení o jazyce, ale např. v textu Dalimilovy kroniky (Plch, 1987, s. 58–59) v období zemského vlastenectví je spojen pohled na jazyk s českým nacionalismem:

O L'ubušinu prorocství

...Bude-li nad vámi cuzozemec vlásti,

nemoci bude dlúho váš jazyk trváti. (...)

Pojmeť k sobě l'ud jazyka svého,

Budeť vždy hledati vašho zlého,

na váš l'ud bude vždy hledati viny

a svým rozdělí vaše dědiny.

Podobně: O sedlčie knieni Boženě

Vřet' každému srdce po jazyku svému,

A proto Němkyně méně bude přieti ludu mému,

Němkyně němečskú čeled' bude jmiati

A němečsky bude učiti mé děti.

A proto bude jazyka rozdělenie

A ihned země jisté zkaženie.

Zároveň bychom navrhovali neuzavírat periodizaci purismu obdobím po druhé světové válce, ale přidat ještě období umírněného purismu od 70. let minulého století do současnosti a jako jeho charakteristický znak uvést xenofobii obracející se proti cizím slovům, nejprve proti rusismům, po roce 1968 projevující se v poměrně krátkém časovém období v postojích uživatelů, a hlavně proti anglicismům (Tejnor, 1979; Kraus, 1997), xenofobii, dokládanou v postojích uživatelů i příručkách jazykové správnosti (např. Hlavsová, 2007), v nichž se ale nejedná jen o odmítání anglicismů, ale o obranu současného stavu jazyka (odmítáno je např. stupňování adjektiva optimální apod.).

4.2 PURISMUS 19. A 20. STOLETÍ

S ohledem na téma disertační práce ponecháváme záměrně stranou starší období purismu v češtině, která jsou dobře popsána a dokladována v odborné literatuře (Havránek, 1980; Jelínek, 2007), a v návaznosti na periodizaci z předchozí kapitoly se soustředíme na období závěru 19. století a počátek století 20.

Pro porovnání je třeba úvodem konstatovat, že **purismus 19. století** se liší od předchozích vývojových etap, neboť v období národního obrození nabývá jiného, prestižního charakteru. Purismus dřívější měl převážně apologetický charakter, vycházel ze subjektivních pozic jednotlivců a jeho výsledkem bylo nejčastěji tvoření nesystémových neologismů.

V **první polovině 19. století** se čeština vymaňuje z omezení svého funkčního rozpětí. Díky dílu a autoritě Josefa Dobrovského byl stabilizován její gramatický systém, generace Jungmannova pak rozšiřuje pole působnosti češtiny vytvářením jazyka básnického a vědeckého. Pro nové vyjadřovací možnosti je využíváno přejímání slov ze slovanských jazyků (hlavně z polštiny a ruštiny), které je jako způsob obohacování češtiny pokládáno za náležité a tyto jazykové prostředky za domácí⁹. Milan Jelínek (1999, s. 101) označuje zachování původní sémantické či slovtvorné struktury přejatých slov jako „jakési vnější poslovanšťování jazyka“. Purismus se stává institucionálním, získává prestižní charakter, čeština musí podat důkaz o své schopnosti plnit nové funkce a vymezuje se tak jednak proti němčině, ale hlavně v oblasti vědeckého jazyka i proti stabilizovaným řecko-latinským termínům. Typickým jevem období národního obrození je kalkování, které je považováno za potvrzení výrazových schopností češtiny. Jazyková praxe v oblasti vědeckého jazyka však zároveň v některých případech ukazovala škodlivost puristických snah a postupně byly v některých případech místo navrhovaných termínů českých užívány termíny

⁹ Souviselo to s názorem řady obrozenců, že slovanské jazyky jsou jen dialekty všeslovanského jazyka.

internacionální¹⁰. Tato internacionalizace je doložena ve dvou terminologických slovnících Pavla Josefa Šafaříka (1850, 1853).

Závěrem první poloviny 19. století začíná být čeština stabilizována po mluvnické stránce, rozvíjí se i její lexikální zásoba. Prestižní purismus první poloviny 19. století sehrál tedy ve vývoji češtiny „převážně pozitivní roli: odstranil mnoho mezer ve vyjadřovacích možnostech češtiny“ (Jelínek, 2007, s. 545).

Ve **druhé polovině 19. století** se čeština výrazným způsobem rozvíjí, obohacuje se její lexikální zásoba, zvětšuje se její stylistické rozpětí, vytváří se novodobá terminologie jednotlivých oborů, více stabilizuje se gramatický systém jazyka. Zároveň s přirozeným vývojem jazyka dochází ke vzdalování od normativních principů stanovených v období národního obrození a dané skutečnosti vedou k tomu, že od 70. let sílí kritika podoby spisovného jazyka. Purismus nabývá na síle, získává nacionalistický charakter, je zaměřen ostře protiněmecky. V souvislosti s národní emancipací a také v souvislosti se střetáváním se s nacionalismem německým je jako nepatřičná součást českého spisovného jazyka vnímána řada jazykových prostředků přejatých z němčiny či vytvořených podle německého vzoru. Odpor proti germanismům je motivován silně tím, že v souvislosti s dvojjazyčností české inteligence čeština přejímala neustále z němčiny nejen prostředky lexikální, ale i idiomatické a syntaktické. Jako germanismy byly odmítány nejen germanismy skutečné, ale i zdánlivé. Do čela boje za čistotu češtiny se dostává Matice česká fungující jako vlastenecký spolek i jako ediční fond a iniciuje vydávání příruček jazykové správnosti, tzv. brusů.

Za hlavní problém brusů je třeba označit výběr kritérií jazykové správnosti formulovaných v předmluvě k 1. vydání Brusu jazyka českého: „... aby měřidlem správnosti jazykové byla spisovná řeč starších dob až do času Komenského, zejména čeština klasická tak řečená, avšak i mluva obecná lidu československého, a kde ta nestačí, i analogie jazyků

¹⁰ Tato situace je do jisté míry srovnatelná s nástupem informačních technologií ve 20. století v češtině. Nejprve byla vytvářena počítačová terminologie česká, pak dochází k opětovnému návratu k termínům anglickým, ale zároveň se udržují i termíny české nebo se vytváří dvojice termín – pojmenování determinologizované (např. komputer – počítač).

slovanských (1877). Problematický je zde nejen princip sám a jeho aplikace v jednotlivých případech, ale i časové vymezení (do doby Komenského), jež idealizuje humanistickou češtinu jako vzorový jazyk, staví vzor starého jazyka proti jazyku „špatnému“ současnému (podrobně jsou brusy rozebrány v 7. kapitole analytické části práce).

Až ironicky může v kontextu agresivního odporu vůči germanismům působit fakt, že zdrojem a vzorem agresivního českého purismu byl purismus německý obracející se v dané době proti galicismům. Puristy v obou jazycích spojovala stejná ideologie, avšak jediným českým autorem, který toto ovlivnění přiznává a obdivně se vyjadřuje o německém purismu, je František Bartoš (Engelhart, 2001, s. 235–244; Jelínek, 2007, s. 547), který ve své Rukověti správné češtiny (1891, s. 21–22) píše: „...Kdo si všímá nejnovějších německých knih vědeckých i školních, časopisův i novin, nemůže nepozorovati, jak z nynější němčiny mizejí z nenáhla všechna slova cizí, i taková, jež se do nedávna pokládala za nezbytná. Tak čteme nyní v německých novinách: Schriftleitung (Redaktion), Schriftleiter (Redakteur), Drahtnachricht (Telegramm), Fernsprecher (Telefon), Bankbruch (Bankrott), Sonderzug (Separatzug), Altverkäufer (Antiquar). Ve mnohých novějších knihách, jmenovitě školních, všechna řecká a latinská slova vědeckého názvosloví jsou velmi případně poněmčena. Mocné národní vědomí a vroucí láska k jazyku mateřskému řeč takto vytříbenou si oblíbují.“

I když zmiňované příručky vycházely ze stejných pozic, konkrétní jazykové prostředky v nich připouštěné či odmítané se dokonce mohly v jednotlivých příručkách lišit. Problematické také bylo to, že puristé v tomto období vytěsňovali z českého jazyka stabilní jazykové prostředky, a ochuzovali tak jeho vyjadřovací možnosti. To vše vedlo k nedůvěře vůči zákazům a příkazům uveřejňovaným v brusech a vliv na jazykovou praxi byl poměrně omezený. Přesto brusy jako příručky jazykové správnosti ovlivnily generaci učitelů a profesorů a jednotlivosti z brusů se promítaly i do výuky a učebnic a přežívaly vlivem mezigeneračního předávání poznatků ve škole v názorech absolventů.

Koncem 19. století došlo ke zmírnění puristických stanovisek díky pracím **Jana Gebauera** o historické češtině, v nichž autor dokládá stáří či zakotvenost konkrétních odmítaných jazykových prostředků již v období staročeském. Významnou roli sehrály také Gebauerovy

mluvnice obsahující současnou kodifikaci, užívané ve školním prostředí, hlavně *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské* (I, II, 1890) a *Příruční mluvnice* (1890). Východiskem mluvnic byl historismus, ale současný stav jazyka v nich byl již prezentován jako výsledek předchozího historického vývoje a Gebauer se při deskripci češtiny opíral o současný úzus. Na této učebnici se zakládaly koncepčně i kodifikačně učebnice českého jazyka až do období druhé světové války a částečně i po ní ve verzích Ertlových i Trávníčkových. Ertl omezil historické části *Mluvnice*, přiblížil ji synchronnímu pojetí. Gebauerovy názory na spisovný jazyk i na brusičství jsou pregnančně uvedeny v předmluvě k vydání *Pravidel hledících k českému pravopisu a tvarosloví* (1902, s. 4): „Co se týká tvarů, tu se držíme přísně toho, co se v jazyku spisovném vyvinulo a ustálilo. Z pozitivního toho stanovíště zamítáme i domnělé opravy a ozdoby, vpravdě však chyby a nešvary, jež v době nedávné někteří teoretikové do češtiny knižně nanosili“. J. Gebauer odsoudil Praskův *Brus*, vystupoval proti snahám upevnit v úzu současného jazyka moravismy, vůči brusičům se vyslovoval umírněně, ale brusičství bylo odmítáno samou podstatou jeho pojetí vývoje jazyka.

Puristické tendence se pochopitelně projevují v období **první světové války** v souvislosti s apologetikou českého národa; tentokrát jsou poměrně umírněné. Se vznikem samostatného státu probíhal v české společnosti proces politické degermanizace a tzv. odrakouštění, a přestože bychom mohli očekávat rozvoj purismu, v souvislosti s touto politickou událostí se puristické názory výrazněji v jazyce neoživují. V republice čeština nově pronikala do státní správy, vojenství a dopravy (pro kodifikaci v této oblasti byl v roce 1922 zřízen časopis *Naše úřední čeština*, jejíž redakcí byl pověřen Emil Smetánka; časopis vystupoval proti jednotlivým germanismům). V samostatném státním útvaru se tak upevnilo postavení češtiny a rozvíjely se její výrazové možnosti. Slábl také česko-německý bilingvismus české inteligence vzhledem k rozvoji českého školství, oslabovala se také potřeba hájit nový stát z nacionalistických pozic.

V roce 1917 (první číslo vyšlo na konci roku 1916) byl založen nový lingvistický časopis s podtitulem vyjadřujícím jeho zaměření „listy pro vzdělání a třibení jazyka českého“, který byl nazván podle básně Svatopluka Čecha *Naše řeč*. V názorech publikovaných v *Naší řeči*

pak ožívají snahy regulovat současný stav jazyka opět podle kritérií historické autenticity a čistoty jazyka hlavně v lexikonu.

Nejprve jde o mírnější projevy purismu v době, v níž stojí v čele redakce **Josef Zubatý** a **Václav Ertl**, oba náležející ke Gebauerově vědecké škole. Tím byl dán i jejich vztah k otázce jazykové čistoty (Jelínek, 2007, s. 558), vycházeli z principu historické kontinuity spisovných jazykových prostředků, ale oba ostře kritizovali období agresivního protiněmeckého purismu v poslední třetině 19. století. Vystupovali proti cizím elementům v jazyce, pokud porušovaly jazykový systém (duch jazyka). J. Zubatý o cizích slovech píše (1920, s. 7): „A že se v nové době aspoň počínáme ohlížeti i po jiných národech bez německých skel, objevují se u nás vedle germanismů již i jiné napodobeniny cizích jazyků; jako se k nám již v době starší vtroušovaly latinismy, potkáváme se dnes s rusismy, gallismy. Cesta těchto cizomluvů je vždy táž: osoba nebo osoby obírající se jazykem cizím, přejmou cizomluvu v svůj hovor nebo v svůj způsob psaní, a ostatní způsobí náš napodobivý zvyk“. J. Zubatý bránil svou autoritou otiskování článků vycházejících z příliš puristických pozic, označoval puristické zákazy za diletantské. Zároveň kritizoval stav současné češtiny, pesimismus byl patrný v jeho inaugurační rektorské řeči, v níž mluvil přímo o neutěšeném stavu, zkáze jazyka (1920, s. 1).

Byl také autorem celé řady drobných článků publikovaných v *Naší řeči* s náměty jednotlivých konkrétních jazykových prostředků a jejich užívání, z hlediska puristických témat se zabýval těmi jazykovými prostředky, které puristé v předchozím období odmítali: zájmenem *ten*, užitím a významy číslovky *jeden*, bránil modální sloveso *muset*. Poukazoval na ochuzování vyjadřovacích možností češtiny, pokud by byly puristické zákazy uvedeny do života.

S názorem na puristy a na odmítání nadbytečnosti voluntaristicky vybraných jazykových prostředků se s Josefem Zubatým shodoval i další redaktor *Naší řeči*, **Václav Ertl**. Do dějin lingvistiky se zapsal především svou synchronně pojatou teorií dobrého autora (1927), podle níž je zdrojem normy spisovného jazyka „autor relativně dobrý“, ne jedinec, ale do určité míry imaginárně vytvořená představa opírající se o autory. Ertl považoval za správné to, v čem se shoduje většina dobrých autorů doby současné. V jeho názorech můžeme najít

i doklady mírného purismu: „Dobrym autorem se rozumí v takových případech ne autor vynikajících hodnot uměleckých, nýbrž spisovatel, jehož jazyk je tak **čistý** (zvýrazněno H.Ch.) a správný, že může být vzorem a pramenem poučení všem, kdož se chtějí naučit jazyku spisovnému“ (1927; 2011, s. 87). V souvislosti s teorií dobrého autora definuje i jazykovou chybu: „chyba je odchylka od ostatních“ (1927; 2011, s. 101).

Protipuristicky vystupoval V. Ertl tím, že v návaznosti na J. Gebauera zdůrazňoval nezávislost spisovného jazyka na teritoriálních dialektech (Jelínek, 2006, s. 12), odmítal zásahy jednotlivce do jazyka. Purismus ale kritizoval také adresně, odmítal ožívování archaismů, požadoval funkční využití neologismů, které mají nahradit odmítaná slova nebo idiomy, poukazoval na nejednotnost puristických postojů. Ve stati *O germanismech* (1928; 2011, s. 119) označoval germanismus za jazykovou chybu, nikoli za hrozného nepřítele, snažil se jej vymezit a ukázat jako běžnou součást kontaktu s němčinou.

Avšak Zubatý i Ertl přejali také mnohé puristické zákazy a příkazy a řadu nových přidali, podrobněji je vypočítává M. Jelínek (2007, s. 559–560). Oba ale podstatně více purismus kritizovali, než pěstovali.

Silněji se puristická stanoviska objevují v období, kdy se redaktorem Naší řeči stává **Jiří Haller**. Jeho osobnost je v polemických diskusích s PLK prezentována jako prototyp puristy. V Hallerově díle můžeme doložit řadu puristických názorů (podrobně je vypočítává M. Jelínek, 2007, s. 561–565), nejvíce jsou odsouzeny jeho puristické kritiky autorských textů. J. Haller navazuje na brusy odmítáním některých konkrétních jevů, např. slov s prefixem *bez-*, kompozit s první částí *velko-*, např. *velkonákupna*, vypočítává germanismy u jednotlivých spisovatelů – dobrých autorů; teoreticky ve stati *Strach před germanismy* upozorňuje na záměnu europeismu s germanismem (bráti míru) a varuje před honem na germanismy (1931, 2007, s. 59–62), v praxi však počet jazykových prostředků uvedených v brusech jako germanismy ještě rozšiřuje. K purismu se vyslovuje ve studii *Spisovný jazyk český* (1937, 2007, s. 63–155), v níž kritizuje brus Praskův i brusy matiční, a také ve stati *O jazykovém brusičství* (1947, 2007, s. 156–160), ve které ironizuje jednostranné odsuzování brusičství a připomíná nutnost přihlížet k „lidovým“ názorům na jazyk, mezi

něž patří i jazyková čistota, uvažuje také o možnosti propojení tohoto přístupu s funkční jazykovědou (viz k rok vydání).

Ve svých pracích navazuje do značné míry na kritéria vymezovaná puristy: za principy, k nimž lze při posuzování jazykové správnosti přihlížet, považuje stáří jazykového prostředku a jeho původ. Přidává však ještě Ertlovo kritérium dobrého autora, obrací tak svou pozornost k jazyku živému, snaží se do značné míry tato kritéria objektivizovat.

V současnosti J. Hallera a jeho postavení v české lingvistice rehabilituje Jan Chromý (2006, 2007 společně s Fr. Martínkem). Souhlasíme s jejich názorem, že stanoviska Hallerova byla součástí vypjatých polemických vyjádření a v dějinách české lingvistiky je na něj nahlíženo optikou PLK. Puristické jazykové kritiky zaujímají postavení na okraji jeho díla, za základní Hallerova díla bychom označili *Problém jazykové správnosti I, II* a *Slovník českých synonym*. J. Chromý Hallera hodnotí takto (2006, s. 240): „Jiří Haller prezentoval svým způsobem vrchol českého brusičství, což prokázal mimo jiné i postupným odklonem od radikálnějších stanovisek až k tolerantnějšímu chápání jazykové správnosti v pozdějších fázích své tvorby. Je zřejmé, že jednoznačnost, se kterou bývá Hallerovo dílo hodnoceno, není namístě a že je důležité podrobit je novému rozboru“.

V roce 1932 po vystoupení PLK a vydání sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* proběhla poměrně rozsáhlá antipuristická diskuse, v níž Vilém Mathesus, Bohuslav Havránek a především Roman Jakobson odmítli puristická stanoviska i puristické intervence do spisovného jazyka (podrobněji viz zde kapitola 5). V dalším vývoji jazyka dochází k odklonu od puristických názorů, mnoho vymycovaných jazykových prostředků je rehabilitováno a dnes jsou považovány za běžnou součást spisovného jazyka, např. substantiva verbální ve všech svých významech, některá kompozita (plnovous, železobeton, citoslovce, kompozita s prvním členem velko-), slovtvorný typ s předponou bez- ,modální slovesa .

5. NÁZORY NA PURISMUS V ČESKÉ LINGVISTICE 20. A 21. STOLETÍ

V předchozích kapitolách jsme již připomínali, že purismus byl jako možnost přístupu k jazyku odsouzen v souvislosti s nástupem strukturalisticky pojaté lingvistiky; M. Jelínek v této souvislosti konstatuje, že „v antipuristické diskusi, kterou podnítil Pražský lingvistický kroužek, byl jazykový purismus překonán“ (2007, s. 569). Český spisovný jazyk byl puristickými stanovisky poměrně silně ovlivňován, proto se k tématu purismu od 20. let 20. století do současnosti vyjadřuje řada lingvistů z nejrůznějších hledisek. Považujeme za důležité předložit přehled názorů významných českých lingvistů na purismus. Názory řadíme chronologicky podle toho, kdy byly publikovány, avšak považujeme za nutné zastavit se nejprve u stanovisek a základních myšlenek Pražského lingvistického kroužku ve vztahu k jazykovému purismu.

5. 1 PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK

Jazykový purismus jako fenomén se dostává do centra pozornosti lingvistů především ve 20. a 30. letech 20. století v souvislosti s vystoupením lingvistů později sdružených v Pražském lingvistickém kroužku a z jejich hledisek strukturalistických a funkčních je také analyzován a hodnocen.

V pracích jednotlivých členů PLK je obsažena řada soudů hodnotících purismus jednak jako celek nebo hodnotících spíše jednotlivé puristické tendence. Jedním ze silných vnějších podnětů k uspořádání cyklu přednášek Bohuslava Havránka, Jana Mukařovského, Miloše Weingarta a Viléma Mathesia, který se stal zdrojem a podnětem vzniku sborníku PLK *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932), byl právě odpor proti puristickému zaměření časopisu *Naše řeč* reprezentovanému Jiřím Hallerem, konkrétně Hallerova kritika jazykové stránky textu Otokara Fischera ze souboru esejů *Duše a slovo (Naše řeč, 1931)* nebo recenze na Nezvalovu *Kroniku konce tisíciletí (Naše řeč, 1930)*. Fischerovu kritiku podrobně rozebírá Milan Jelínek (2007, s. 563 – 565). Haller Fischerovi vytýká užití

neobvyklých prefixů u jednotlivých slov, deriváty odvozené prefixem *bez-*, užití adjektiv utvářených sufixem *-telný*, užívání kompozit a odmítá poměrně značnou řadu syntaktických konstrukcí Fischerem užitých. Nerespektuje specifika básnického jazyka.

Obecně již strukturalistický požadavek synchronního rozboru jazyka¹¹ omezuje možnost uplatňování puristických prvků vycházejících především z opory o starší stadia vývoje jazyka. Velmi významným byl fakt, že členové PLK přes akcentaci synchronních metod v jazykovědě neodmítali diachronní zkoumání jazyka, ale chápali je jako neoddělitelnou součást funkčněstrukturního studia jazyka.

Podle našeho názoru pro omezení či odsouzení puristických stanovisek má význam i další z myšlenek PLK formulovaná především Romanem Jakobsonem a Bohuslavem Havránkem (později rozpracovaná i Vladimírem Skaličkou). Jde o myšlenku vztahu imanentního vývoje jazyka a extralingválních vlivů. I když tato myšlenka není nikde explicitně přímo s purismem spojována, konstatování, že zřetel k vnitřní rovnováze systému má důležité místo ve vývoji jazyka je pro purizující autory nepřijatelný. Bohuslav Havránek (1931, s. 304) uvádí: „... jsou to vnitřní příčiny, které mohou rozhodnout otázku, proč se některé cizí vlivy uplatňují, zatímco jiné zůstávají bez účinku“. Puristická stanoviska jsou jednoznačně vnějšková, přitom ale zasahují do vnitřních vývojových zákonitostí jazyka, a porušují tak určitou rovnováhu jazykového systému.

Přínosem PLK bylo z daného hlediska vytvoření nových zásad kultury jazyka a jejich rozpracování. Tyto zásady již v sobě obsahovaly odmítnutí purismu konstatováním, že kritérium jazykové správnosti není možno vyvozovat ze starších vývojových etap jazyka bez přihlédnutí k současnému stavu. Přínos PLK hodnotí např. Josef Vachek (1999, s. 76) takto „...dvě základní teze, totiž zřetel ke struktuře jazykového systému a k funkci konkrétních promluv na základě tohoto systému realizovaných, se dnes už staly více méně samozřejmým předpokladem veškeré jazykovědné práce“. Proti puristické praxi časopisu *Naše řeč* staví tak PLK nutnost poznání existující normy současného spisovného jazyka (1932, s. 245), oproti puristické preferenci lidového jazyka uvádějí členové PLK význam

¹¹ Formulovaný Vilémem Mathesiem již v roce 1911 ve stati *O potenciálnosti jevů jazykových* a označovaný jím také jako statický v protikladu k dynamickému (diachronnímu) rozboru.

jazykového povědomí jako zdroje normy spisovného jazyka (1932, s. 247), odmítání germanismů je nahrazeno funkčně pojatým vztahem k cizím slovům, jednostranný historismus je odmítnut synchronním přístupem ke studiu a poznání jazyka a uplatňováním systémového pohledu na jazyk.

5. 2 NÁZORY VYBRANÝCH ČESKÝCH AUTORŮ NA PURISMUS

Vilém Mathesius

Ve stati z roku 1932 *O potřebě stability ve spisovném jazyce* (1982, s. 65–75) se zabývá obecnými otázkami jazykové kultury; v souvislosti s problémem jazykové správnosti konstatuje, že by se jazyková správnost neměla probírat sama o sobě, ale vždy jen v souvislosti s jazykovou vytříbeností neboli jazykovou kulturou. Konstatuje, že idea jazykové správnosti je u nás stále pojímána jako historická čistota jazyka, jinak řečeno, nejdůležitějším a rozhodujícím kritériem pro správnost dnešního spisovného jazyka je shoda úzu dnešního s územ běžným před počátkem 17. století. Kritizuje, že ve jménu historické čistoty se předepisuje odstraňování jazykových jevů v jazyce běžných a stabilizovaných, kritizuje ožívování již zastaralých prvků do jazyka (dada, švižný, apod.). Upozorňuje také na nebezpečí vyplývající z principu historické čistoty pro stabilitu jazyka dané subjektivním přístupem autorů k jednotlivým jazykovým jevům. Je jejich znalost starého jazyka, podle kterého chtějí regulovat jazyk dnešní, tak vynikající? Podle jeho názoru nemá historická čistota sama o sobě co činit s vytříbeností jazyka. Tuto myšlenku srovnává také s angličtinou.

Jako druhý negativní rys purismu uvádí preferenci přímočaré pravidelnosti jazyka a odsuzování jevů nepravidelných. Opět zdůrazňuje, že ani princip přímočaré pravidelnosti nemůže být kritériem jazykové správnosti. Dále pak vymezuje dnes obecně známý požadavek pružné stability jazyka jako jeden za zdrojů jazykové správnosti a ukazuje na příkladech z Pravidel pravopisu z roku 1913 a 1926, jak naopak bezhlavé uplatňování obou principů vede k porušování stability v jazyce (např. kupadlo/koupadlo, zviřátko/zvířátko).

Připomíná, že pokud by došlo k uplatnění názorů brusičských gramatiků, došlo by k přerušení tradice jazykové i literární. Odsouzení purismu nalézáme také v článku *Problémy české kultury jazykové* (1947; 1982, s. 76–87), v němž odmítá neblahé úsilí českého purismu zasahující teprve se stabilizující spisovný jazyk, opřené o autoritu školních úřadů. Své názory dokládá uvádí *Brusem jazyka českého* z roku 1877. Kritizuje archaickou předmluvu, konstatuje, že v morfologické části brusu není mnoho novot, tak smířlivě již však nehodnotí část frazeologickou. Poukazuje zde jednak na množství archaismů, jednak na nenáležitě dialektické inovace. Oceňuje, že *Brus* neměl na vývoj jazyka patrný vliv.

Za další nástroj českého purismu označuje Pravidla českého pravopisu z r. 1902 (nikoli Gebauerovu předmluvu) a hlavně úpravy v Pravidlech následujících. Vilém Mathesius dochází dokonce k závěru, že se ve slovníku pravidel vytváří imaginární čeština. Problematice pravidel českého pravopisu se věnoval Miloslav Sedláček (1994), který konstatuje, že u prvních pravidel z roku 1902 je patrné filogické vzdělání tvůrců, neboť zachovávali pravopis původní a konstatuje, že Mathesiovo odsouzení Pravidel z roku 1913 bylo do značné míry nespravedlivé a bylo založeno pouze na sedmi dokladech (1991). Hodnotí působení časopisu *Naše řeč*, její cíle označuje za puristické, jejich realizaci za autoritativní. Odsuzuje Jiřího Hallera, naopak kladně hodnotí přístup V. Ertla a J. Zubatého k praktickým jazykovým otázkám.

Roman Osipovič Jakobson

K jazykovému purismu se vyslovuje ve známé stati *O dnešním brusičství českém* (1932, s. 85–122). Jde o zásadní polemiku s názory publikovanými v časopise *Naše řeč*, o polemiku s jeho brusičskou praxí. Z dnešního pohledu můžeme považovat za zajímavé, že v úvodu píše: „...podstatnou složkou řeči je též poměr kolektivu k vlastnímu jazyku“. Připomíná tedy v kontextu s purismem i vliv postojové orientace uživatelů jazyka.

Kladně hodnotí práci Josefa Zubatého a jeho vystoupení proti jednotlivým odsuzovaným a zakazovaným jazykovým jevům, naopak jednoznačně vystupuje proti Jiřímu Hallerovi, kterého označuje „za nejpřímočarejšího a nejradiálnějšiho brusiče v dnešní Naší řeči“.

Na příkladech dokazuje, že genetický jazykozpyt a purismus jsou neslučitelnými pojmy a vymezuje tři rysy charakteristické pro dobový purismus: 1. strach z germanismů, 2. strach z toho, že se ve spisovném úzu nedávné doby ujaly mnohé novotvary a 3. strach z toho, že spisovná čeština bude mít zbytečné jazykové útvary. Dovojuje, že ne všechny přejímky z němčiny jsou germanismy, ale že čeština přejímá německým prostřednictvím europeismy.

R. Jakobson polemizuje systémem věcných argumentů, probírá i jednotlivá odmítaná slova: např. *účel*, slova s prefixem *bez-*: *bezvýsledný*, *bezúspěšný*, *bezúčelný* a zdůvodňuje jejich rozdílnou funkci ve srovnání s výrazy doporučovanými a následně i jejich místo ve spisovném jazyce. Uvádí příklady, jak puristé stírají rozdíl mezi jednotlivými funkčními vrstvami v jazyce. Metody užívané puristy označuje za pseudovědecké, práci puristů za konfiskační.

Bohuslav Havránek

Ve studii *Úkoly spisovného jazyka* ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932) se staví proti puristickým názorům koncepcí jazykové správnosti opřené o funkci, nikoli o historickou čistotu, a rozpracováním teorie spisovného jazyka a jeho funkční diferenciaci.

Ve svém *Vývoji spisovného jazyka českého* (1934) se o purismu zmiňuje několikrát v souvislosti s jednotlivými etapami vývoje spisovné češtiny. Termín purismus nijak nevymezuje, předpokládá u svých čtenářů znalost a porozumění pojmu, své závěry dokumentuje bohatými doklady. Z dané práce později řada autorů čerpá nebo se o Havránkovy myšlenky a doklady opírá a dále je rozpracovává.

Poprvé se ve *Vývoji* B. Havránek dotýká purismu při výkladu o češtině doby pobělohorské (1980, s. 75): „...vystupuje už také překotné tvoření nových českých slov, která mají nahrazovat slova cizí; purismus jako antithetický důsledek jejich záplavy. Tento barokní

purismus je zjevem i v jiných jazycích tehdy obecným, u nás ovšem kvalita jeho výsledků je zeslabena málo utěšenými podmínkami“. B. Havránek dokládá tuto tezi konkrétními doklady z díla Rosova a Frozínova, připomíná také Pohla a Šimka (z druhé poloviny 18. století), kteří vytvářeli hlavně české mluvnické termíny (Pohl samozřejmě s ohledem na to, že vyučoval češtinu na vojenské akademii i termíny vojenské). Důležitou pasáží v Havránkově *Vývoji* je o hodnocení povahy a dopadu barokního purování (1980, s. 76–77): „V zásadě kladné stránky této snahy barokového období počestit cizí odbornou terminologii nemohly se dosti důkladně uplatnit: počest'ování bylo neumělé, bez postačující znalosti způsobů tvoření slov a často bez přímého kontaktu s živým jazykem, nebylo zde odborné literatury, která by jich potřebovala, ani dosti kulturního prostředí českého, které by podrobilo takovéto pokusy třibení z logických a estetických hledisek, jež pro tuto dobu byly jediné možnými teoretickými kritérii jazyka, a přijatelné uvedlo v život. (...) V tomto purismu se odráží jistý „vývoj“ spisovné češtiny této doby, ale jen potenciální, neměl pro kvalitní a úspěšné výsledky vhodné podmínky.“

Havránkovo hodnocení barokního purismu vysoce vyzdvihuje Alexandr Stich (1991), který oceňuje hlavně Havránkovo zjištění regulující obecně přijímaný názor Josefa Dobrovského, že omezení barokní češtiny byla dána omezením jejího funkčního rozpětí (ve srovnání s 15. a 16. stol.). Stich připomíná, že B. Havránek poprvé implikoval hodnocení barokní češtiny na základě stavu skutečného jazykového úzu.

Jazykový purismus B. Havránek popisuje v dalších výkladech v kontextu s vývojem lexikální zásoby v období národního obrození, především ve výkladech o formování terminologie jednotlivých vědních oborů. Své závěry dokládá množstvím přejatých slov z odlišných slovotvorných typů a kalků. „Tento purismus ve vědeckém názvosloví se zařazuje do soudobých snah puristických, které se snažily odstraňovat z českého jazyka slova přejatá z jazyků cizích, zvláště z německého: mizejí slova jako mord, grunt, handl...“ (ibid, s. 93) V další části uvádí především příklady syntaktických germanismů přetrvávajících v jazyce běžné literatury, zvláště překladové.

Podrobněji rozpracovává problematiku purismu z období poslední třetiny 19. století. Připomíná velký rozvoj slovního a frazeologického bohatství češtiny, který je současníky

hodnocen různě. Např. J. Durdík rozvojlexikální roviny hodnotí kladně, Matice česká či František Bartoš záporně. Havránek uvádí ukázkou z provolání Matice české z roku 1870, popisuje zdroje puristických stanovisek a porovnává matiční brusy s brusem Hattalovým. Výklad pokračuje publikováním řady dokladů „ze základního a stálého repertoáru skoro všech brusů“. Jedná se většinou o doklady slov a rčení běžných jak v jazyce spisovném, tak i v jazyce obchodní komunikace nebo v jazyce společenské konverzace; další výklady se věnují zavrhaným předložkovým spojením. Zakončuje tímto soudem (1980, s. 124): „Celkový výsledek brusičských snah byl však nepatrný. Od let devadesátých, kdy vstupuje do školské praxe generace vychovaná školou Gebauerovou, broušení značně ustupuje. (...) Od let devadesátých zhruba po dvacet let trvá období klidu. Nastal však také od devadesátých let rozmach, až nadměrný, překladů zejména z jazyků západních a nebylo dosti kvalifikovaných překladatelů. Vzniklo proto po r. 1910 oprávněné hnutí proti jazykovým nedostatkům v překladech, ale s ním se oživuje staré brusičství, zvláště r. 1913 založením Jednoty Svatopluka Čecha. Záhy přechází pak těžiště teoretického regulování jazyka do jiných rukou, na redakci Naší řeči, časopisu založeného r. 1917“.

V další kapitole autor popisuje stav jazyka během první světové války a po ní, připomíná snahu po integritě národního jazyka a v kontextu s touto snahou objevující se tendence puristické vycházející z obranných pohnutek: „(...) oživení těchto puristických snah právě za války souviselo se snahou zachovat ohroženou národní identitu, ale nelze nevidět, že i samo historické pojmání jazyka samo snahy po čistotě jazyka podporovalo...“ (ibid, s. 146). *Vývoj* prezentuje přelomovou práci z dějin vývoje spisovné češtiny, který je poprvé hodnocen z hlediska funkčního a společenského. Je dílem neustále citovaným.

Miloš Weigart

Původně byl členem PLK, společně s B. Havránkem redigoval sborník PLK z roku 1932, později se s PLK rozešel. K purismu se vyslovuje v práci *Vývoj českého jazyka* (1918), v níž vystupuje proti germanismům, staví se proti kazimluvům novinářským a jako správný

nastoluje čistý prvek lidový. Lituje separatismu slovenštiny¹² a pozastavuje se nad poklesem jazykové správnosti. Vystupuje zde do jisté míry z pozic puristických, ale také kritizuje puristy, např. Jana E. Kosinu: „...také ovšem často přestřelovali, neboť zaváděli mnohé leckdy pravidla a novotvary, neodůvodněné minulostí jazykovou, kteréž ani vždy dobře neznali...“ (1918, s. 44). Je autorem periodizace purismu v češtině (viz zde 4.1). Oceňuje dobu Gebauerovu jako období přesné vědecké práce v lingvistice. Tyto názory nacházíme také v jeho studiích *O zásadách jazykového brusičství* nebo *O germanismech* (obojí 1934).

František Trávníček

Brusičství a purismu je věnována třetí část jeho rozsáhlé studie *O jazykové správnosti* (1942, s. 103 – 228). Autor uvádí přehled brusů 19. století a připomíná, že i ve 20. století ožívá purismus v práci Karla Zenkla a ve slovníku Jana Mašína (*Slovník českých vazeb a rčení*, 1916, 1924). Fr. Trávníček vymezuje purismus jako úsilí o jazykovou čistotu, různě chápanou. Purismus je podle něj většinou průvodním jevem brusičství, a proto jej zahrnuje do brusičství.

Odmítá purismus i brusičství z těchto důvodů: brusičství přináší neopodstatněný historismus, puristé odmítají stálost spisovného jazyka, puristické zásahy brzdí rozvoj vyjadřovacích možností jazyka, brusy více jazyku uškodily, než prospěly. Nejosudovější následek brusičství je podrytí důvěry v jazykozpyt.

Karel Hausenblas

Purismem se zabýval v článku *O kultuře jazyka a brusičském purismu* (1951, s. 41–45), v němž poukazuje na stálou existenci purismu a brusičství, na to, že se stále mluví o

¹²Významná je i činnost Miloše Weigarta v univerzitním prostředí. Byl rektorem UK v Praze, děkanem FF UK a také působil jako profesor srovnávacího slovanského jazykozpytu a staroslověnštiny nejen v Praze, ale i v Bratislavě.

zkaženosti jazyka a že se stále vytahují rekvizity brusičské. Vymezuje vztah purismu a brusičství, vztah mezi nimi chápe jako vztah nadřazenosti purismu nad brusičstvím (viz zde 2.1).

Purismus a brusičství odsuzuje z pozic marxistické jazykovědy, např. brusičství po 1. sv. válce označuje jako strážce buržoazních hodnot, odmítá puristické intervence po 2. světové válce napadající výrazy související s přestavbou společnosti a vystupující proti slovům *brigáda*, *kolektiv*, apod. Z hlediska diachronního je třeba ocenit i jeho práci *Vývoj předmětového genitivu v češtině*, v níž jeho zjištění dokazují vývojovou kontinuitu v českém jazyce a popisují vývojové zákonitosti v morfologickém plánu jazyka odporující puristickému náhledu na jazyk.

Z hlediska vývojového považujeme za důležité, že jako argument proti purismu staví nový pohled na jazykovou hybridizaci (míšení) jako na proces obohacující jazyk.

František Cuřín

Ve *Vývoji českého jazyka a dialektologie* (1964) se zabývá purismem, termín však užívá pouze jednou v souvislosti s dílem V. J. Rosy, jinak v témže významu pracuje s termínem brusičství. Samostatnou kapitolku nazvanou *Brusiči* věnuje brusičství od 60. let 19. století, připomíná zde dva zdroje puristické jazykové správnosti: jednak starý jazyk humanistický, jednak prostředky nářeční. Brusičství v dané době hodnotí ve shodě s B. Havránkem následovně: „Brusiči narazili na odpor u odborníků i u spisovatelů (např. u Háalka) a podstatnější vliv na jazyk neměli. Budili však nedůvěru k jazykové a jazykově výchovné práci, jež se těžko překonávala“ (1964, s. 129).

V navazujícím díle *Vývoj spisovné češtiny* (1985) tyto myšlenky rozpracovává a podrobněji dokládá konkrétními doklady jednotlivých puristických jevů (např. Pohlův slovníček, ukázka z Rosovy mluvnice apod.). Výklady o brusičství se v kontextu s vývojem spisovné češtiny vyskytují na stejných místech jako v předchozí práci, kapitola o purismu 19. století je zpracována zevrubněji zpracována. Autor se soustřeďuje na deskripci puristických východisek, poukazuje na subjektivitu puristických stanovisek publikovaných v brusech a

na rozpor mezi proklamacemi v úvodu brusů a nad jejich konkrétní jazykovou praxí. Podrobně popisuje purismus časopisu *Naše řeč*, připomíná redakční oznámení z 1. čísla časopisu, v němž se odkazuje na starobylost jazyka jako zdroj jazykové správnosti; porovnává názory Josefa Zubatého a Václava Ertla s působením Jiřího Hallera. Období Zubatého a Ertla v *Naší řeči* hodnotí jako liberálnější ve vztahu k současnému jazyku a kladně hodnotí působení obou autorů v časopise. Podrobněji nehodnotí vliv PLK na hodnocení purismu. František Cuřín spíše popisuje, hodnotící soudy přejímá především od B. Havránka, sám s novými hodnotícími pohledy nepřichází.

Alois Jedlička

V publikaci *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (1974) podrobně rozpracovává vývoj obsahu termínů spisovný jazyk a současný jazyk, analyzuje obsah pojmů norma a kodifikace, jazyková kultura a jazyková výchova. Purismus připomíná v souvislosti s otázkou jazykové správnosti, vymezuje jej v užším i širším pojetí (viz kapitola 2.1), odsuzuje jej ze dvou hledisek: jednak ve vztahu k jazyku a jeho normě a jednak ve vztahu k jednotlivým jazykovým jevům. Konstatuje, že problém purismu již není aktuální v dnešní české jazykové i jazykovědné situaci, přesto se s jeho projevy setkáváme v postojích některých uživatelů.

Alexandr Stich

Ve svém příspěvku *Česká spisovnost a nespisovnost – kořeny a přítomnost* (1995, s. 49–56) a už dříve (1987, česky 1991) odmítal negativní hodnotící postoje k jazyku 17. a 18. století a oceňoval Havránkovo hodnocení jazyka této doby (1934), zejména kladně hodnotil deskripci a doklady omezování funkčního rozpětí jazyka v analyzovaném období. A. Stich se soustavně zabýval barokem, zpochybnil pohled na baroko tradovaný od období národního obrození, vycházející z Dobrovského hodnocení o úpadku jazyka a doložil, že J. Dobrovský hodnotil stav literární produkce, nikoli stav jazyka. Poukázal na doklady kontinuity ve vývoji češtiny, tím odmítl chápat baroko jako dobu přerývu. Podrobně

popisuje Dobrovského východiska při popisu češtiny a přemýšlí o dalších potenciálních východiscích vývoje spisovné češtiny. V těchto souvislostech upozorňuje také na obecně tradované Dobrovského odsouzení Pohlovy a Šimkovy mluvnice.

Milan Jelínek (alias Oldřich Ševčík, Jan Balhar etc.)

Je vynikajícím odborníkem na otázky purismu v českém jazyce. Ve své studii *Purismus v Kapitolách z dějin české jazykové bohemistiky* (2007) podrobně rozpracovává dějiny českého jazykového purismu od nejstarších dob do současnosti, otiskuje zde a komentuje Weingartovu periodizaci dějin purismu (1934, zde viz 4.1). Studie je zaměřena hlavně na období 19. a 20. století. Autor analyzuje a hodnotí zevrubně nejen dobové puristické názory a dobové i současné názory na jazykový purismus v češtině, ale přináší i přehled jazykových prostředků, které byly purujícími tendencemi zasahovány, např. kompozita, abstrakta, určité slovtvorné typy, syntaktické a lexikální germanismy. Tento přehled není jen sumarizací pramenů českého purismu, ale autor sleduje také vývoj v jazykové i kodifikační praxi následujícího období. Čtenářům předkládá také jako příklad puristického přístupu k jazyku Hallerovu kritiku *Duše a slova* Otokara Fischera. Tato kritika se stala provokativním zdrojem diskuse mezi PLK a Naší řečí. Významnou součástí Jelínkovy studie je přehled literatury k danému tématu dovedený do současnosti.

Z autorových posledních studií připomínáme *Germanismy v novodobé spisovné češtině* (1997), v níž M. Jelínek postihuje měnící se vztah ke germanismům v jednotlivých etapách vývoje jazyka v 19. a 20. století a v souvislosti s tím i měnící se postavení germanismů ve stratifikaci národního jazyka, kladně hodnotí úlohu němčiny ve vývoji novodobé spisovné češtiny. Díky německým vzorům se češtině podařilo dohnat zpoždění z doby baroka a vyrovnat tak své výrazové schopnosti s ostatními evropskými jazyky. M. Jelínek dokázal zasadit český purismus do evropského kontextu, přinesl komplexní pohled na purismus a předložil a analyzoval velké množství puristických dokladů.

Jiří Kraus

Je další významnou osobností zabývající se otázkami jazykového purismu v češtině, připomínáme jen jeho práce novější. Uvedené tematické, hlavně otázkám vztahu preskriptivismu a tolerance v jazyce, se věnuje v článku *Jazyková správnost a jazyková kultura v paradigmatu současné vědy* (1996, s. 48–51). Své názory na purismus publikuje také v příspěvku *K problematice jazykového purismu* (1998, s. 91–95). Zdůrazňuje v něm přínos Milana Jelínka ke zkoumání problematiky, a to nejen jeho přínos teoretický, ale i sebraný a analyzovaný jazykový materiál a s určitou lítostí konstatuje, že stále čekáme na souborné zhodnocení vlivu purismu v češtině a na přehled konkrétních dopadů práce puristů na vývoj spisovného jazyka. Za důležitý moment označuje, že je sice možné souhlasit s Mathesiovou skepsí o pranepatrném vlivu purismu, ale je nutné ji doložit analýzou jednotlivých jevů a postojů a názorů mluvčích vytvořených školní výukou. Důležité je také si z hlediska vývojové perspektivy uvědomit, že některé puristy zakazované jazykové prostředky a poučky z brusů se staly běžnou součástí našeho současného jazyka. Konstatuje také, že přestože purismus ztratil pozice v lingvistice, stále ožívá v postojích uživatelů jazyka.

Tématu purismu se J. Kraus často věnuje v kontextu s vývojem rétoriky a s otázkami preskriptivismu v jazyce. Preskriptivismus vykládá jako militantní přístup k jazyku založený na zákazech a příkazech, jako svévolnou snahu nadiktovat určitý stav jazyka a snahu vylepšit úzus, který je nutně chápán jako špatný. Podstatnou složkou puristických i deskriptivních snah je xenofobie. Podle J. Krause může lingvista být (nezaujatým) pozorovatelem jazyka, nebo je angažovaným strážcem (usměřovatelem) jazyka. Své postavení na této ose volí lingvista sám, nebo je mu do značné míry přisuzováno podle jeho lingvistického oboru. Veřejnost často očekává, že lingvista vykročí za hranice své pozorovatelské role směrem k preskripci. Téma purismu je součástí i jeho prací o rétorice (např. 2010).

V návaznosti na předchozí názory (např. Jelínek, 1979, s. 140) poukazuje J. Kraus též na to, že purismus je patrnější ve vývoji méně početných jazykových společenství se silným sousedem, např. v maďarštině, finštině, estonštině, velštině, baskičtině, katalánštině apod. Ze slovanských jazyků bychom sem mohli přidat ještě češtinu, slovenštinu, běloruštinu a

ukrajinštinu. Podobně jako Milan Jelínek i Jiří Kraus nahlíží na purismus z komplexního hlediska.

František Daneš

Je jedním z nejvýznamnějších současných lingvistů, v Evropě je přijímán jako představitel tradic PLK. V článku *Teorie spisovného jazyka Pražského lingvistického kroužku: pro i proti* (1996, s. 19–27) připomíná Fr. Daneš diskusi z roku 1932 mezi redakcí časopisu *Naše řeč* a PLK, kterou je možno chápat i jako rozpor mezi přežilým romantismem zdůrazňujícím tradici a mezi novodobým přístupem racionalistickým. V další části autor reaguje na jednu z Hallerových výtek vůči PLK, v níž J. Haller připomíná, že jazyk je duší národa a náš poměr k jazyku je mnohem niternější než poměr dělníka k jeho práci. Daneš považuje výtku za oprávněnou ve smyslu jednostranně racionalistického přístupu PLK k jazyku, který nebral dostatečný ohled na emocionální a etické postoje uživatelů. Druhým okruhem otázek dotýkajících se jazykového purismu jsou právě axiologické postoje uživatelů a jejich vztah ke kodifikaci jazyka (1979), jejichž zkoumání je dalším Danešovým vědeckým zájmem již od 60. let minulého století.

K purismu se tedy vyjadřuje především v rámci témat sociolingvistických, úvah o jazykovém preskriptivismu, např. v článku *Jazyková terapie a verbální hygiena* (2005, s. 87–98), jehož název odkazuje k M. Weingartovi. Autor ve shodě s J. Krausem označuje za centrální jevy „hygieny jazyka“ preskripci a hodnocení. Vždy musí existovat určitá preskripce neboli kodifikace neboli standardizace. Purismu se zde dotýká jen implicitně: „... jen takové ovlivňování jazyka může mít naději na úspěch, které je v souladu s živými tendencemi jeho normy a které přitom respektuje tu skutečnost, že při značné složitosti a komplexnosti vzájemných vztahů složek jazykového systému a při různorodosti a dynamice vnějších faktorů lze stěží s určitostí, zejména pokud jde o jednotlivosti, předvídat jakými cestami a až kam vývoj půjde“ (ibid, s. 94).

Ze **současného hlediska** je čeština jazykem, jehož dějiny jsou s purismem poměrně úzce spjaty. Kladnou roli sehrál purismus v apologetice českého jazyka, podněcoval opakovaně

diskusi o otázkách jazykové správnosti. Negativně se projevil jako prostředek regulativní, usilující o úpravu podoby spisovného jazyka.

Současnou lingvistikou je purismus hodnocen jako neproduktivní princip jazykové kultury. Pro většinu lingvistů představuje jazykový purismus v češtině kapitolu uzavřenou již v první polovině 20. století vystoupením PLK. Avšak ještě v roce 1946 Václav Müller ve své *Rukověti správné češtiny* píše: „Rukověť uvádí jenom vazby nesprávné, slova s významy chybnými, rčení ořelá a zbytečná, germanismy a některé slohové zvláštnosti“. V další kapitole pak vymezuje germanismy, které se nesmějí v jazyce užívat. Tento doklad může dokumentovat, že i po teoretickém odmítnutí purismu PLK mohou v jazykové praxi a v názorech mluvčích na jazyk purující tendence opakovaně ožívat. Dokladem toho mohou být i příručky vydávané¹³ v současnosti, v jejichž názvech čteme: *jak hřešíme, jak psát a nepsat česky* apod.

Nedůvěra starších lidí nebo nepoučených uživatelů jazyka se obrací jednak vůči dříve lingvisty či školou napadaným germanismům, od 70. let minulého století ale i proti anglicismům, jejichž význam všichni uživatelé jazyka neznají a jejichž množství, s nímž se setkávají hlavně v jazyce publicistiky, politiky a reklamy, odmítají. Velkou roli hraje i touha uživatelů jazyka, aby poučení o jazyce bylo přímočaré a jednoduché. To však mnohdy neodpovídá komplexní povaze jazyka a potřebám komunikační praxe. Aktuálnost hledání kritéria či kritérií jazykové správnosti dokládá i existence a obliba stále nových publikací, jazykových rubrik v tisku nebo jazykových koutků v rozhlasovém vysílání vysvětlujících a objasňujících otázky jazykové správnosti. Také v některých z těchto příruček se objevují purizující stanoviska či názory autorů.

Proč puristické tendence v jazyce nevymizí a objevují se pravidelně a opakovaně v jistých vlnách, vysvětluje podle našeho názoru pregnantně František Daneš (1999, s. 318):

¹³ Např.: ČERNÁ, Anna; SVOBODOVÁ, Ivana; ŠIMANDL, Josef; UHLÍŘOVÁ, Ludmila. *Na co se nás často ptáte*. Praha: Scientia, 2002. HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Čeština bez chyb*. Praha: Víkend, 2001. HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Opravník omylů v jazyce českém*. Praha: Víkend, 2000. JUST, Vladimír. *Slovník floskulí*. Praha: Academia, 2005. JUST, Vladimír. *Slovník floskulí 2*. Praha: Academia, 2005. PANEVOVÁ, Jarmila. *Jak psát a jak nepsat česky*. Praha: Karolinum, 2004. SVOZILOVÁ, Naďa. *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Praha: H&H, 1999.

„Způsoby, jimiž o sobě uvažují národy velké a národy malé, se liší. Chtělo by se říci: jsou velké a malé národy, ale není velkých a malých jazyků. Toto tvrzení však nevystihuje skutečnost. K realitě jazyka patří totiž i postoje jeho uživatelů, vědomí lidí, kteří jím mluví. Podstatnou složkou tohoto vědomí mluvčích je i vztah k svému a cizímu, tedy ke svému a cizímu jazyku, kultuře, národu. V situaci malého národa se tato složka jazykového vědomí projevuje v zostřené podobě, uživatel jazyka malého národa je neustále vystavován konfrontacím s expanzivním jazykem cizím, který do jeho prostoru zasahuje, a v době, kdy je tato konfrontace zvlášť citelná, malý národ svoji situaci výrazněji reflektuje. Hledá rovnováhu, anebo propadá malomyslnosti, ohlíží se po možném silném spojenci, nebo se vzpíná k obraně své mateřštiny“.

Právě vztah uživatelů k mateřskému jazyku, racionální i iracionální, prožívání jazyka (Trnka, 1943, s. 66; Daneš, 1995, s. 63) a jeho hodnota představující společenské a kulturní dědictví vede u mluvčích často k pocitům ohrožení jazyka (Stich, 1995; Kraus, 2005) které se mohou stát živnou půdou pro puristická stanoviska k jazyku nebo k jednotlivým jazykovým prostředkům. Tyto úvahy jsou frekventované i v současnosti, často jsou ovlivňovány současnými globalizačními tendencemi projevujícími se v mnoha oblastech ekonomického i společenského života.

Z hlediska jazykové výchovy je nutné uvědomovat si význam vnitřního vztahu mluvčích k jazyku a pokusit se cíleně i nezáměrně tento vztah rozvíjet a také do značné míry ovlivňovat. Významnou roli v jazykové výchově tak hraje nejen učitel, který má možnost působit na skupinu mladých lidí záměrně, ale také každý lingvista, který svými názory a postoji může spontánně ovlivňovat mluvčí bez ohledu na věk, vysvětlovat, stát se jejich poučeným rádcem.

6 CHARAKTERISTIKA ZDROJŮ ANALYTICKÉ ČÁSTI

6. 1 CHARAKTERISTIKA VYBRANÝCH PŘÍRUČEK JAZYKOVÉ SPRÁVNOSTI

Jak jsme již připomínali výše, jsou v 70.–90. letech 19. století jsou vydávány tzv. brusy jazyka českého neboli příručky jazykové správnosti, jejichž editory jsou jednotlivci i instituce. Matice česká přichází v roce 1870 s provoláním, v němž V. Zelený uvádí: *...jazyk náš víc a více pozbývá původního rázu a kazí se tou měrou, že jest opravdu obávati se, aby v něm pravý duch český zúplna nevyhynul a nezbyl z něj pouhý prázdný zvuk. (...) Spisovatelé naši, nabyvše při posavadním zřízení škol našich větším dílem nedostatečné znalosti jazyka svého a přijímajíce vědomosti obecné jazyky cizími, zejména německými, přelétávají myšlenky cizí v řeč naši obraty cizími, jež přečasto duchu jazyka našeho se přičí* (B1, 1870, s. V).¹⁴ V roce 1871 byla ustavena komise připravující vydávání nové příručky v následujícím složení: J. Gebauer¹⁵, M. Hattala, B. Jedlička, Fr. Š. Kott, V. Svoboda, F. Špatný, R. Šťastný, K. Tieftrunk, V. Zikmund a V. Zelený. Později členy komise byli i J. Kosina, Fr. Bílý, V. Hylmar, F. Patočka, A. Truhlář a J. V. Novák.

Většina autorů této generace českých jazykovědců a středoškolských profesorů, kteří se angažovali v boji proti germanismům v poslední třetině 19. století, sama prošla německou střední školou, často na nich působili jako profesori, takže do svých prací vkládali i své osobní zkušenosti. Uvědomovali si význam středoškolského studia pro jazykovou výchovu další generace a chtěli ji vychovávat směrem ke „správné“ češtině.

Zdrojem naší analýzy jsou brusy či podobně nazvané příručky (strážce, oprávcé, rukověť jazyka) vzniknuvší se stejným záměrem, jejichž seznam uvádíme v závěru práce.

¹⁴ Doslovné citace ze zdrojových publikací uvádíme v analytické části práce vždy kurzívou, abychom je odlišili od dalšího textu. Vysvětlující pasáže přizpůsobujeme dnešnímu stavu pouze terminologicky, např. náměstku nahrazujeme zájmenem apod., jinak ponecháváme text v původní podobě. Při citaci brusů a učebnic užíváme s ohledem na frekvenci citací zkratky uvedené u jednotlivých zdrojových publikací v seznamu literatury.

¹⁵ Jan Gebauer zpočátku na přípravě brusů spolupracoval, pak odstoupil, podobně i Martin Hattala. Ostatní se zabývali otázkami literárními (kromě Fr. Š. Kotta a Fr. Bílého).

Uvědomujeme si, že s ohledem na bohatou produkci příruček (či článků) tohoto typu především v poslední třetině 19. století nemůžeme postihnout všechny tehdy vzniklé publikace. Vzhledem k rozsahu práce jsme vybrali celkem dvanáct příruček podobného zaměření, z nichž deset vyšlo v letech 1873–1896, dvě pak v období poválečném, v roce 1945 a 1946. Poslední zařazujeme do našeho výběru především proto, že umožňují sledovat posun, k němuž došlo během vývoje ve vztahu k jednotlivým jazykovým prostředkům. Koncepce příruček prací je podobná, obsahují obvykle úvodní a výkladovou část a dále abecedně uspořádaný slovník podezřelých, odmítaných či opravovaných jevů¹⁶. Z této koncepce se poněkud vymyká *Oprávrce* Františka Bačkovského, který je organizován podle jednotlivých slovních druhů a jehož prostřednictvím autor reaguje především na seznam odmítaných kompozit v matičním vydání *Brusu jazyka českého*. Také Hattalův *Brus jazyka českého* je pojat jinak, autor v něm vykládá široce pojaté otázky kulturní a autor jej využil k polemikám s ostatními lingvisty.

Je třeba si uvědomit, že slovníková část příruček jazykové správnosti vydávaných v tomto období neobsahovala jen prostředky lexikální, k čemuž by nás mohl vést obvykle užívaný název oddílu *Slovníček* nebo *Slovník*, ale byly do ní zahrnuty také prostředky syntaktické a idiomatické. *Brus* Praskův obsahuje výklady orientované na jednotlivé jazykové jevy uspořádané do tematických celků, např. *O tvaroději* (oddíl slovtvorný), na konci je přidán slovníček problematických vazeb a frází. Kniha Karla Vorovky *Strážce jazyka českého* je pojata jako poměrně rozsáhlý (ve srovnání s ostatními) abecední slovník jednotlivých jazykových jevů s přiloženým abecedním seznamem „kazimluvů“, které autor označuje ve své práci křížkem. V této publikaci nacházíme nejmenší míru konzervativnosti hodnocení začleněných jazykových prostředků. Podobně koncipovaná je i *Opravitelovo Nikoli..., nýbrž...* z poloviny 20. století probírající postupně jednotlivé jazykové jevy s návrhem opravy; s ohledem na dobu vzniku v ní zaznívá již i jiný tón. V předmluvě, jejímž autorem je Jiří Haller, se píše (*Opravitel*, 1945, s. 1): ...*Opravitelova „Kopa hříchů“ má tedy především*

¹⁶ Sestavit seznam nesprávných a podezřelých jazykových prostředků a doložit je jejich náležitou podobou se pokusil Jiří Haller v *Rukověti mateřského jazyka* z roku 1940. Příručka však zůstala nedokončena, vyšel pouze první díl (do písmene K).

ten účel, aby čtenářům podala trochu látky k přemýšlení o jazyce a vedla je tak k pozornější kontrole vlastního vyjadřování.

Mezi brusy jednoho autora nalezneme příručky téměř diletantské, např. *Brus Javůrkův* nebo *Praskův*, ale i příručky s poměrně dobrou úrovní, např. práci Vorovkovu. Ve většině z nich je výchozím jazykem čeština, ale někdy jsou jako výchozí uváděna i slova německá. I tento fakt svědčí o silné dobové interakci obou jazyků. Tak je tomu ve *Strážci* Mikešově nebo také v prvním vydání *brusu maticního*.

Největší autoritě se těšily institucionální brusy vydávané Maticí českou. Maticí *Brus jazyka českého* vyšel třikrát, v letech 1877, 1881 a 1894. Je nejvýznamnější publikací tohoto typu. Druhé vydání je téměř totožné s prvním, nejrozsáhlejší je vydání třetí. Příručka je rozdělena do dvou částí: po předmluvě následuje tvaroslovná část, vytvořená s předpokládanou oporou o znalost současné mluvnice, a slovník obsahující především „prohřešky“ lexikální a syntaktické. Záměrně není jako součást slovníku uváděna terminologie. V prvním i druhém vydání *Brusu* je velká pozornost věnována také skloňování cizích jmen, v prvním vydání je východiskem ještě poměrně často heslo v němčině. Třetí vydání „úplně změněné a rozmnožené“ představuje nejpropracovanější edici *Brusu*, je do něj přidána před část tvaroslovnou a slovníkovou ještě část pravopisná, jsou upraveny informace o deklinaci cizích jmen, větší pozornost je věnována cizím slovům a výklady jsou více přizpůsobeny Gebauerovým mluvnícím. Je třeba si uvědomit, že až do vydání Gebauerových *Pravidel hledících k českému pravopisu a tvarosloví* (1902) představoval tento brus český spisovný úzus, a byl tedy významným zdrojem dobové jazykové výchovy.

Již v teoretické části jsme upozorňovali na to, že nejproblematičtější u brusů byl zdroj kritérií jazykové správnosti. Brusíči uplatňovali jako měřítko jazykové správnosti především **princip historický** (historické kontinuity jazykových prostředků), který je u konkrétních jazykových jevů velmi obtížně doložitelný, a zastávali se konzervativních forem i jazykových konstrukcí. Např. byly v (B1) doporučovány archaické deklinační formy u slova *týden*: *téhodne*, *témudni*, v (B3) je už navrhována jen forma *týdne*, *týdni*. Podobně deklinační typ *kost* měl zachovávat měkký konsonant na konci slova, slovo

*kyžžený/zádoucí*¹⁷ je odmítáno jako slovo umělé, vytvořené kazitelem českého jazyka J. V. Pohlem (B3). *Ohrožovati někoho jest zcela novopečené slovo, pouhý překlad německého bedrohen, i tu máme náhradu, staré hroziti někomu něčím* (J). Srovnáme-li dnešní význam slov hrozit a ohrožovat, vidíme sémantické omezení, k němuž by došlo při naplnění Javůrkova příkazu. Podobně *napadnout ve smyslu na mysl přicházeti, neb na mysl tanouti, chybně, neboť napadáme nepřitele zbraní, pročez i špatně se píše nápadná věc místo divná, podivná věc* (J). *Vzhledem na něco. Takové vazby předci naši neznali* (J).

Jako další princip jazykové správnosti je v brusech uplatňována **zásada přímočaré analogie**, která se projevuje jednak porovnáváním proskribovaných jazykových prostředků s ostatními slovanskými jazyky, např. s polštinou (M) a návrhy úprav podle jiného slovanského jazyka, jednak je manifestována uplatněním analogie při návrhu oprav či úprav jazykových prostředků již dlouho v jazyce existujících a pevně zakotvených, např. *lidomil* ne *lidumil* (M), *neboť čeština užívá u slov složených spojovací vokál -o-*. *Blanenský jest špatně tvořeno od Blansko, neboť od Hlinsko není hlinenský. ...dosti=dosyti, jako něčeho, např. do pána Boha v elliptických větách* (P). Samozřejmě je analogie v brusech užívána i náležitě, např. *Annenský*, správně *anenský* jako *panna* – *panenský* (B1). Analogie je jistě principem, který se ve vývoji jazyků již od starověku uplatňuje (v češtině jej dokládá např. vývoj jmenných měkkých deklinačních typů adjektiv *psí*, a jejich přechod k deklinaci složené na základě analogie, tvoření formy *češu/česám* vedoucí k vnitroparadigmatickému vyrovnávání konjugačního typu 1. a 5. třídy slovesné), málokdy je však principem přímočarým a není možné ji chápat jako měřítko jazykové správnosti. Z vývojového hlediska je nutno chápat princip analogie s ostatními slovanskými jazyky jako názor navazující na období národního obrození.

Jako možný **zdroj čistoty jazyka** byl chápán **teritoriální dialekt** či **lidový jazyk** a byla připouštěna také možnost obohacení současného jazyka slovanskými prvky. V této souvislosti se objevují i regionální postřehy autorů či odkazy na lidový jazyk. Např.: *hádanka* s výslovností pražskou, *hádanka* s boleslavskou (M). *...dadouce se lidem poučiti,*

¹⁷ Za lomítkem uvádíme náhradu, která je v Bruse za odmítaný jazykový prostředek navrhována.

vyhýbati se budeme verbaliím, místo klototání, psaní, spaní, hraní, stavení kladouce klotot, list, spánek (mor.), hra, stavba (P). S názory, že teritoriální dialekt či lidový jazyk může být zdrojem čistoty spisovného jazyka a významným způsobem jej může obohacovat a ovlivňovat, se setkáváme ještě v šedesátých letech 20. století ve slovenské lingvistice, např. ve sborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967) v příspěvcích Štefana Tóbika (s. 86) nebo Izidora Kotuliče (s. 100–104). Problémem pro brusiče při uplatňování tohoto kritéria jistě bylo to, že do lidového jazyka i do dialektů pronikala řada germanismů, která se v něm zcela stabilizovala, jak dokládá např. mnoho výrazů v dnešní podobě obecné češtiny.

Názory jednotlivých autorů však byly většinou nekonzistentní, mnohdy je konkrétní jazykový jev označen jako nepřípustný či nevhodný pouze jedním autorem bez uvedení jakéhokoli vysvětlení, jsou publikovány subjektivní hodnotící soudy či dokonce nepřijatelné názory: (J) uvádí: *...pleonasmem je tudíž a nečeské psáti: spadnouti se stromu dolů a podobné nesmysly, neboť předložka s již shůry dolů vyjadřuje*, odmítá také *stvěry pomocí přípony -ík nesprávně tvořené: nákrčník/šátek na krk, slunečník, kulečník*; slova utvářená pomocí sufixu *-iště* jsou navrhována jako nesklonná, sufix *-iště má špatný zvuk, lépe tedy užívat -isko*, např. *strnisko* (P) nebo latinskou částicí *ex* bychom měli překládat jako *roz-*: *exkaiser/rozcísař* (P).

Uvědomujeme si, že dokladem puristických názorů nejsou jen konkrétní jazykové prostředky, které jsou objektem puristické intervence, ale puristický a subjektivní je i jejich výběr a voluntaristické výklady je hodnotící. Právě z hlediska jazykové výchovy se jako nejvíce problematické jeví názory na jazykovou správnost, které se prostřednictvím školy dostávají z brusů k mluvčím. Jazyková správnost je z hlediska jazykové výchovy velmi důležitá, neboť pro mnoho mluvčích je jazyk redukován právě na otázku jazykové správnosti. Kromě dokladů uvedených výše a uváděných v dalších kapitolách je podle našeho názoru vzorovou ukázkou absurdního hodnocení jazykového prostředku doklad následující: na dotaz, zda je správný tvar invalidé, odpovídá autor jazykového koutku:

„Správný by byl tvar invalidé, jen kdybychom měli v češtině slovo invačlověk“ (citováno podle Jedlička, 1947, s. 150; zdrojem je A. Opravil v deníku *Obrana lidu*, 1946, 26. 11.¹⁸).

I když kritéria jazykové správnosti užívaná v brusech představují ve vývoji lingvistiky slepou uličku, příručky podobného typu (hodnotící jazykovou správnost či nesprávnost jednotlivých jazykových prostředků, dnes samozřejmě i vhodnost a nevhodnost užití v daném komunikátu) stále vycházejí a představují jeden z významných zdrojů jazykové výchovy.

¹⁸ Záměrně vybíráme tento doklad, i když nepochází ze zdrojů, které jsme analyzovali. Dokladů tohoto typu v nich najdeme více, ale „invačlověk“ dokládá puristický přístup v několika hlediscích najednou: v subjektivismu, ve voluntarismu, v přesvědčení autora o správnosti jeho výkladu, v nevědeckosti, v tom, že neřeší pravděpodobnou podstatu dotazu: invalidé, nebo invalidi, neopírá se o respektovanou příručku.

6. 2 CHARAKTERISTIKA ČASOPISU NAŠE ŘEČ

V kapitole 4.2.2 jsme stručně charakterizovali dvě vývojové fáze českého jazykového purismu spjaté po roce 1917 s názory publikovanými v časopise *Naše řeč*. V této kapitole v návaznosti na jazykové jevy odmítané v brusech podáme přehled konkrétních jazykových prostředků, které jsou v časopise hodnoceny z puristických stanovisek nebo se stávají předmětem puristických intervencí a jsou zamítány ve spisovném jazyce. Naším cílem není předložit vyčerpávající přehled všech jazykových jevů, ale v návaznosti na předchozí stav sledovat projevy, které se mohly stát součástí učebních textů. S ohledem na účel časopisu jej chápeme jako významný zdroj jazykové výchovy.

Pro přehlednost užíváme stejnou klasifikační škálu jako v předchozí kapitole, aby bylo možno sledovat jednotlivé proskribované či analyzované jevy v chronologické návaznosti. Podáváme jen velmi stručnou charakteristiku zaměření časopisu, která již byla podrobně popsána (Pleskalová a kol., 2007, s. 619 nebo online). Časové období analýzy časopisu jsme vymezili od roku 1917 do roku 1948, kdy z redakce nuceně odešel Jiří Haller a vedení redakce přebíral Bohuslav Havránek. S ohledem na osobnost B. Havránka a jeho názory na teorii jazykové kultury, nepředpokládáme, že by mohly být ještě v časopise publikovány názory s puristickou orientací.

Zaměření časopisu charakterizuje J. Zubatý v článku *Co chceme* (1917, s. 1¹⁹): *Velká, mimořádná doba naše volá po očištění: po očištění vnitřní a vnější, po návratu k přirozenosti a svéráznosti, k nezkaleným pramenům původním, po samobytnosti vědění a umění – volá hlasem daleko slyšitelným po neporušeném prostředku vyjadřovacím, po čistém, vytríbeném jazyku.*

V **prvním období** stál v čele redakce Josef Zubatý. Spolupracoval s Emilem Smetánkou a Jaroslavem Vlčkem. Postupně začíná v časopise pracovat také Václav Ertl, nejdříve jako

¹⁹ Zdroj v této kapitole záměrně necitujeme, jde vždy o doklad z časopisu *Naše řeč*, v závorce je zapsán vždy rok a strana, autora uvádíme, pokud je zapsán v časopise, ročník a název článku neuvádíme s ohledem na nadbytečný rozsah zdrojových citací. Citace jsou jako v předchozí části vyznačovány kurzívou, ponecháváme je v původní podobě.

příspěvatel, od roku 1918 jako člen redakce a od třetího do třináctého ročníku jako odpovědný redaktor. Od počátku existuje v časopise řada stálých rubrik (některé až dodnes): *Drobnosti*, *Hovorna*, *Listárna redakční* a pravidelně se objevují rubriky hodnotící jazyk publicistiky jako *Divoké kvítí z novinářských luhů*, *Z našich časopisů*, *Návštěvou u novin*, *Klasobraní z novinářské češtiny* (za květen 1920).

Vývoj časopisu ve sledovaném období můžeme charakterizovat jako postupný posun od kritiky současného neutěšeného jazykového stavu či kritiky germanismů k výkladům o různých jazykových jevech. Od počátku jsou pravidelně zařazovány výklady etymologické, jejichž autory jsou nejčastěji J. Zubatý a J. Janko; postupně se zvětšuje počet výkladů o původu toponym a antroponym včetně jejich náležité podoby pravopisné, popř. o tvoření jejich derivátů. Součástí časopisu jsou také recenze nových knih s lingvistickou tematikou nebo hodnocení jazyka literárních děl.

V. Ertl charakterizuje ve 20. letech 20. století svůj přístup k jazyku, který chce v časopise uplatňovat ze dvou hledisek: *Dvojím směrem se musí bráti u nás práce na obranu jazyka; nejen ho hájiti proti znešvařování, plnícímu jeho pokladnici výrazy nesprávnými a nečeskými, nýbrž brániti ho také proti ochuzování, omezujícímu bohatství a výběr jeho výrazových prostředků. K této chybě zaváděla velmi často přílišná horlivost očištná...* (1918, s. 164). J. Zubatý i V. Ertl často polemizují s brusy nebo přímo názor brusů odmítají. J. Zubatý vyvracel námitky brusů proti výrazům *obchod s něčím* (1918, 63), *spokojený s čím* (1918, s. 265 an.), *platiti* ve významu ‚mít platnost‘ (1919, 13an.), *více ne* (1917, 166 an.), *jedenkaždý* (1918, s. 134), *zraditi koho z čeho* nebo *od čeho* (1917, s. 1 an.), *kabát padne* (1919, s. 16 an.), *patřiti* (1917, 129 an.), proti slovu *současník* (1918, s. 267 an.) nebo proti vazbě *jeden z nejlepších lidí* (1918, s. 4 an.; 1925, s. 1 an. proti P. Zenklovi). Odmítal záměny germanismu s europeismem, obhajoval tak např. přídavné jméno *jistý* označované brusy jako germanismus (1918, s. 230).

V hodnocení jazyka ožívají v časopise i tradiční puristické metafory: jazyková terapie, mluví se o patologii našeho jazyka (1930).

V **druhém období** se stává odpovědným redaktorem v roce 1931 Jiří Haller. V souvislosti s děním v české lingvistice se zvyšuje v *Naší řeči* počet recenzí a pravidelně jsou také

uveřejňovány zprávy z Kanceláře slovníku jazyka českého. Mění se obsah rubriky *Z našich časopisů*: od kritiky jednotlivých vyjádření či kritiky germanismů se přechází ke zprávám o tom, co je v časopisech tematicky probíráno. O principech Hallerova hodnocení jazyka jsme již zmiňovali v teoretické části, nebudeme se k nim na tomto místě vracet. (viz i Jelínek, 2007, s. 562–563).

Posun v hodnocení jednotlivých jevů v *Naší řeči* můžeme doložit např. komentářem J. Hallera na příkladu slov *vyhlídka* a *výhled* (1928, s. 174): *V rubrice Listárna redakce v 1. roč. Naší řeči (str. 286) bylo odpověděno kterémusi čtenáři NŘ. Mezi jinými věcmi i toto: „Vyhlídka“ v češtině má správně jen hmotné významy (v okně, s věže, s hory atp.); ve významě naděje (vyhlídka na dobré zaopatření) je napodobením něm. „Aussicht“. Některé výklady a výstrahy tohoto způsobu, obsažené v 1. ročníku NŘ., byly vinou okolností ještě pod vlivem starších názorů a výkladů brusičských a nejedna z nich byla v pozdějších ročnících po kritickém rozboru opravena (považovati, postrádati, jeden z nejlepších, výminka, práce končí, není ke koupení, dozvěděti se, střežiti a p.). Slovo vyhlídka ve významu, který byl prohlášen v 1. roč. NŘ. za napodobení něm. slova Aussicht, vyskytuje se dnes velmi často, ale ani v jediném z dalších ročníků NŘ. nebylo vytýkáno, ač o příležitost jistě nouze nebylo.*

Zároveň se ale od počátku 30. let zvětšuje počet jazykověkritických článků a jejich do značné míry karatelský tón, přesto, že J. Haller nenavazuje na určitý pesimismus prezentovaný v rektorské řeči J. Zubatého, která je obecně pravděpodobně nejznámějším Zubatého textem komentujícím současný stav jazyka (1920, s. 1 an.). Můžeme sledovat opět příklon k uplatňování historického principu jako zdroje čistoty v jazyce (ten jazykový prostředek, jehož stáří je doloženo, je náležitý i v současnosti), opět jsou odmítány germanismy, jazykové prostředky jsou často hodnoceny v návaznosti na brusy, jako kritérium jazykové nesprávnosti konkrétního jazykového prostředku je připomínána jeho nadbytečnost v jazyce. Posun od silně kritického hodnocení jazykových prostředků můžeme sledovat od doby, kdy se *Naše řeč* stává účastníkem diskuse s PLK a v souvislosti s tím je publikováno méně kritik konkrétních jazykových jevů a více statí polemických.

O tom, že purismus ve 30. letech a s vystoupením PLK neskončil, nás přesvědčuje i J. Haller, který ve svém hodnocení *Naší řeči* po dvaceti letech připomíná, že Naše řeč je *jazykovou policií* (1937, s. 1 an.).

Purismus pak ožívá opět **po roce 1945**, kdy se v souvislosti s očistou státu a národa po období protektorátu objevují názory, že je třeba očistit také jazyk. Dokladem těchto tendencí je článek *Čistota mateřského jazyka se stává veřejným zájmem* (1945, s. 127 an.). Uvědomujeme si, že jde o článek proklamativní, přesto vykazuje výrazné rysy apologetického purismu včetně návratu k již odsouzeným principům jazykové kultury (starobylost, čistota, lidový jazyk): *Jazyk mateřský nám všem bude vedle svobody politické a sociální nejvzácnějším pokladem; nebude jej chránit a stržiti už jen několik filologů jako dosud, nýbrž celý národ bez rozdílu třídy a povolání. Dále autor, který není uveden, vypočítává články, které se věnují mateřskému jazyku v různých denících a periodikách a cituje z nich: České slovo, ať ve své hovorové funkci nebo v díle milovaných spisovatelů, promlouvalo k nám mužně a statečně, odpovědně i v pravou chvíli. Bylo ochranným štítem proti zákeřnému útoku i mečem, jehož ostří bylo kaleno v povahové ryzosti i v bratrské pospolitosti. Nejvíce ze všeho se pro nás stalo symbolem, skrytým obrazem i podobenstvím tajemství a díkůvzdání. (...) Je povinnost vědců i spisovatelů, aby strážně bděli nad ryzostí mateřštiny a nikdy nedopustili její nejmenší znesvěcení. (...) Tento jiný jazyk, řeč lidu, sváže mnohem pevněji literaturu se životem a umožní jí trvalý vliv. Chválí plzeňský časopis Svobodný směr, který v článku Pro očistu mateřštiny žádá provedení jazykové očisty a dovolává se slov Nerudových: *Kdo nemiluje svoji mateřštinu, je člověk špatný. Nejrozhodněji se hlas veřejnosti obrací proti cizím slovům v češtině, především proti rozličným zkomoleninám německého původu. (...) Proto apelujeme na každého Čecha i Čěšku, aby se v hovoru vystříhali německých zkomolenin. Zvláště však připomínáme českým matkám jejich svatou povinnost učití své děti ryzí české řeči bez cizích, zejména německých zkomolenin. (...) Pamatujme na čistotu jazyka! Zachyťme ve své mysli jako v síti každý německý výraz, ať původní nebo zpotvořený, a nepusťme ho z úst!**

V souvislosti s těmito názory byly opět vyhledávány germanismy, toto vzdednutí poválečného purismu však bylo velmi krátké a nemělo praktický dopad na vývoj spisovného jazyka. Odmítány byly hlavně německé výrazy užívané za války, např.

*pracák*²⁰, *luftšucák* (ibid), J. Bělič uvádí ještě slova *zglajšaltovat* a *nasadit do práce*, „která pronikla do hovorové vrstvy jazyka s pejorativním zabarvením“ (1969, s. 24). Na též místě konstatuje, že čeština po roce 1945 organicky navázala na vývoj ve třicátých letech (ibid, s. 25).

Ve vztahu k jazykové výchově je třeba poznamenat, že názory publikované v *Naší řeči* měly velký význam hlavně pro školu, jednak v příspěvcích můžeme sledovat změnu názorů na otázky jazykové správnosti, jednak přispěvateli byli také profesori a učitelé. V počátečním období byl časopis propojen se školou osobností Václava Ertla, později osobností Jiřího Hallera, neboť oba původně učitelé a byli autory učebnic (J. Haller až do 50. let) a dění ve výuce českého jazyka věnovali značnou pozornost, o čemž svědčí metodické příspěvky publikované v *Naší řeči* věnované problematice vyučování mluvnice a slohu na střední škole.

6.3 CHARAKTERISTIKA ANALYZOVANÝCH UČEBNÍCH TEXTŮ A KRITÉRIA JEJICH VÝBĚRU

Kromě brusů a názorů publikovaných v časopise *Naše řeč* je jazyková výchova silně ovlivněna podobou učebních textů užívaných ve škole, proto jsou dalším zdrojem našeho rozboru učebnice českého jazyka pro základní a střední školu vydané ve vymezeném období 20. století. S ohledem na to, že učitelé poměrně dlouho neměli k učebnicím k dispozici metodickou příručku, soustředíme pozornost na analýzu učebních textů, které ovlivňují jednotlivé generace mluvčích v jejich názorech na jazykovou kulturu.

Učebnice v jazykovém vyučování, tedy i ve vyučování mateřskému jazyku, prezentují základní vyučovací pomůcku. Nelze charakterizovat učebnice bez relace k době, v níž učebnice vzniká, a bez znalosti koncepce jazykového vyučování, jíž učebnice odpovídá, proto se těmto základním údajům nemůžeme vyhnout, ale pokusíme se je v následující kapitole omezit na nutné minimum.

²⁰ Dnešní slovo *pracák* bylo nově utvořeno univerbizací z českého sousloví *pracovní úřad/úřad práce* v souvislosti s obnovením úřadu ve společnosti.

Z hlediska typologie knih užívaných ve vyučování v jazykové složce předmětu český jazyk a literatura můžeme rozlišit tři základní typy: učebnice, cvičebnice, dnes také označované jako pracovní sešity, a čítanky.

Učebnice vykládá jazykové učivo didakticky zpracované podle platné koncepce jazykového vyučování (učebních osnov, vzdělácího programu, standardů vzdělávání), obsahuje kromě výkladových textů i výklad pojmů, pravidel a jazykových zákonitostí a podle doby vzniku může obsahovat také různé druhy cvičení. Marie Čechová vymezuje dnešní učebnici jako „komplexní, kombinovaný typ označovaný někdy jako učební kniha, spojující učebnici, cvičebnici a čítanku v jeden celek...“ (1998b, s. 81).

Cvičebnice, jak vyplývá z názvu, obsahuje cvičení všech typů. Je-li součástí kompletu učebních pomůcek společně s učebnicí, jsou tato cvičení na učebnici navázána a vytvářejí s učebnicí promyšlený celek, např: *Stručná mluvnice česká* B. Havránka a J. Jedličky vytváří komplex s *Mluvnickými a slohovými cvičeními* VI. Styblíka a M. Čechové (2007). Z diachronního pohledu byla cvičebnice velmi často užívána samostatně.

Čítanka²¹ je název souboru učebních textů, jehož obsah se vývojově nejvíce měnil. Z dnešního pohledu představuje učební text určený pro výuku literární složky předmětu, z hlediska dřívějšího se jako čítanka určená pro výuku jazykové složky předmětu český jazyk a literatura označovala buď učebnice obsahující především vzorové texty a využívaná při výuce slohu, nebo učebnice obsahující jazykové učivo nezpracované přísně podle stávajícího kurikula, psaná obvykle populárně-naučným stylem, jejímž cílem bylo vzbuzovat zájem o český jazyk. V češtině bychom tak mohli označit jako první typ *Slohovou čítanku I, II* Jiřího Hallera (1934, 1936) nebo jako druhý typ *Čtení o českém jazyku* Jaroslava Jelínka a Vlastimila Styblíka (Jelínek, 1980, s. 222). Ve výuce českého jazyka se používá také řada pomocných knih, doplňkových, různých typů slovníků, pravidel pravopisu a v dnešní době také ověřené zdroje internetu.

²¹ Čítanka byla jako jazyková učebnice pojímána hlavně v 19. století, v němž byla výuka slohu založena na vzorových textech (J. Vítěk, 1881, K. Vorovka, 1890).

Podoba učebnice je vždy zásadně ovlivněna dobovým kurikulárním dokumentem reflektujícím platnou koncepci pojetí jazykového učiva. Učebnice je vlastně zhmotněnou realizací dané koncepce, didakticky transformuje cíle vyučování. Dalším výrazným faktorem, který ovlivňuje podobu učebnice, je osobnost autora. V historii vznikaly učebnice jednoho autora, nejčastěji významného lingvisty, přibližně od 30. let 20. století je tradicí, že učebnici tvoří více autorů, obvykle autorský kolektiv²², v němž jsou v současnosti zastoupeni běžně 3–4 autoři, např. lingvista, stylistik, didaktik a učitel. Podle našeho názoru by učebnice měla být vždy kolektivním dílem.

V počátcích vývoje učebnic byla učebnice určena učiteli, později byla často určena učiteli i žákovi, dnešní učebnice je vždy určena žákovi. Pro učitele jsou zpravidla vydávány metodické příručky k příslušným učebnicím. S determinací učebnice souvisí i její funkce²³, které se vývojově nemění: a) pro žáky je učebnice pramenem, ze kterého se učí, z něhož poznává základy určité disciplíny; b) pro učitele učebnice plní roli prostředku, s oporou o nějž učitelé plánují obsah učiva a užívají jej k přímé prezentaci učiva ve výuce (Průcha, 1996, s. 19.)

Strukturní komponenty učebnice jsou vždy tvořeny textovou složkou, která je dále vnitřně členěna, a mimotextovou složkou, strukturovanou do určitých heterogenních částí. Obecně lze říci, že v učebnicích českého jazyka jednoznačně převažuje textová složka, její vnitřní rozložení se liší podle typu a stupně školy. Učebnice obsahuje tematické celky členěné do lekcí²⁴, obvyklou strukturu lekce představuje v jazykové učebnici výchozí text, výklad učiva, poučka, cvičení (Jelínek, 1980, s. 229). Téma je v češtině shodné s určitou lingvistickou disciplínou, která může být diachronně chápána různě (viz např. různé pojetí syntaxe).

²² Autorský kolektiv byl rozšířen v 50. letech minulého století, kdy se rozrostl až na jedenáct, nebo dokonce 13 členů, v roce 1984 měl devět členů, ale takto velký kolektiv nemusí být při tvorbě učebnice vždy jenom funkční.

²³ Funkcemi učebnice se podrobně zabýval D. D. ZUJEV v knize *Školnyj učebnik* (1983), cituje jej PRŮCHA (1998, s. 18). Z našeho hlediska je důležitá funkce transformační, neboť právě při transformaci odborných informací z vědecké disciplíny do didaktizovaného textu učebního by se mohly stávat součástí učebnice českého jazyka puristické názory.

²⁴ Kromě *Cvičebnice jazyka českého pro střední školu* B. HAVRÁNKY a kol. (1933-1934), která byla koncipována odlišně (viz zde 6.3.2).

Struktura učebnice pro základní a střední školu se odlišuje především rozsahem jednotlivých strukturních komponentů textové části. U učebnice pro základní školu je kratší výklad a větší množství cvičení, u učebnice pro střední školu jsou podstatně delší, rozsáhlejší a propracovanější výkladové pasáže a menší počet cvičení. Tento model je v zásadě platný v celé historii vývoje učebnic, liší se jen konkrétním dobovým pojetím jednotlivých učebnicových komponentů.

Dalším prvkem odlišujícím od sebe jazykové učebnice je pojetí a začlenění slohového učiva do učebnice. Sloh je buď součástí učebnice jako samostatný blok, nebo je rozčleněn na jednotlivá témata a ta jsou proložena mezi témata jazyková. V období 1. republiky byl sloh součástí učebnic literárněvědných (např. učebnice Olivova nebo Menšíkova), toto pojetí změnila již výše zmiňovaná Hallerova *Slohová čítanka* (Čechová, 1985, s. 199), poté byl v rámci jazykové složky předmětu sloh vyučován do roku 1953, pak byl opět přiřazen k literatuře. Tyto přesuny souvisí mimo jiné s neustále diskutovanou otázkou, zda učit jazykovou a literární složku předmětu dohromady, nebo zvlášť. V 60. letech minulého století můžeme sledovat výrazný odklon od preference gramatického učiva k učivu slohovému, postupně se poměr obou složek jazykové části předmětu český jazyk a literatura vyrovnává, zpřesňuje a stabilizuje, důležitou metodou výuky mluvnice propojenou se slohem se stávají všestranné jazykové rozborů. Od 80. let minulého století je v učebnicích zdůrazněn zřetel komunikační.

Učebnice vznikají vždy na základě společenského zadání, proto se v jejich koncepci a rozsahu významně uplatňuje stupeň a typ školy, pro který jsou určeny a jsou ovlivněny také délkou školní docházky na konkrétním stupni a typu školy. Reflektují soudobý společenský stav a předchozí sociální vývoj, proto se do nich promítají také postoje mluvčích a dobová hodnotová orientace, jež může být jedním ze zdrojů přítomnosti puristických názorů v učebnicích českého jazyka.

Učebnice podle **dobového přístupu** k jazykové výchově a jazykovému vyučování musí splňovat několik základních požadavků: připomínali jsme shodu s kurikulem, přiměřenost (formulace didaktizovaného textu, rozsah, počet pojmů a faktů podle věku žáka, jemuž je

určena) a vědeckost.²⁵ Do obsahu učebnice se vždy transformuje vědecké poznání, prostřednictvím kurikula nebo osoby autora se do učebnic českého jazyka vždy promítají dobové lingvistické názory včetně názorů na jazykovou kulturu, projevující se hlavně v hodnocení jednotlivých jazykových prostředků. Dobové lingvistické názory se však do učebnic dostávají s určitým zpožděním, neboť škola funguje vždy s velkou setrvačností. Pro vyučování českému jazyku platí, že pojetí výuky bylo ve sledovaném období (a také mimo něj) úzce spjato s vývojem lingvistiky; můžeme sledovat rychlejší pronikání nových lingvistických názorů do učebnic pro střední školy, které byly většinou prostřednictvím autora spjaty s vysokoškolským prostředím, pomalejší do učebnic pro školy základní.

Prvním **kritériem výběru učebnic** k analýze, jak jsme již uvedli v popisu metody práce, bylo kritérium chronologické, zvolili jsme ucelený úsek 50 let, od 20. do 70. let minulého století. 20. léta byla vybrána proto, že z hlediska purismu v této době probíhá rozsáhlá antipuristická diskuse a vydávání učebnic získává institucionální základ. 70. léta byla zvolena proto, že se v nich začíná postupně uplatňovat komunikační hledisko ve vyučování českému jazyku a jsou vydány nové učebnice zavádějící dané hledisko do školní praxe, které zároveň integritou pojetí jazykové výuky neumožňují pronikání puristických názorů do učebního textu. V takto vymezeném období padesáti let vyšlo mnoho učebnic pro základní i střední školu, s ohledem na rozsah naší práce nebylo možné analyzovat všechny učebnice českého jazyka.

Učebnice jsme kromě chronologického zařazení vybírali podle jejich významu učebnic pro změnu pojetí jazykové výchovy a jazykového vyučování. Vybíráme tak učební texty související se změnou koncepce vyučování, reflektující nové cíle vyučování, související s vydáním nových osnov nebo přinášející uplatnění nových metod ve výuce českého jazyka nebo inovované zpracování obsahu. Ve sledovaném období vyšly čtyři školské zákony: v roce 1922, 1948, 1953 a 1960, zejména poválečné období je charakteristické častými změnami legislativy i osnov, které se do tvorby učebnic promítají.

²⁵ Podle dnešní terminologie teorie vyučování českému jazyku bychom mohli užít označení princip lingvistického přístupu k jazykovým jevům (viz J. Jelínek, 1980, s. 83 an.), ponecháváme však záměrně s ohledem na chronologické vymezení analyzovaného období pojem vědeckost.

Neklademe si také za cíl ve vzorku analyzovaných učebnic vytvořit vyvážený výběr mezi učebnicemi pro základní a střední školu, s ohledem na hlavní cíl práce a také na fakt, že učebnice pro nižší stupeň středních škol a školu měšťanskou jsou dvojí, budou v našem výběru mírně převažovat učebnice pro střední školy. Tato převaha je podpořena ještě tím, že jsme záměrně s ohledem na rozsah práce analyzovali jen vzorek učebnice pro I. stupeň základní (obecné) školy. Uvědomujeme si, že každý výběr je do značné míry subjektivní, náš výběrový vzorek jazykových učebnic jsme se snažili vytvořit s oporou o didaktickou literaturu oboru, a tak jej objektivizovat.

Z hlediska **typologie učebnic** jsou předmětem naší analýzy jazykové učebnice a cvičebnice, stranou ponecháváme čítanky, výjimkou je *Slohová čítanka* J. Hallera, která koncepčně není čítankou, ale i cvičebnicí obsahující návody a instrukce k práci (Čechová, 1985, s. 27) a v níž by se s ohledem na lingvistické názory autora mohly vyskytovat puristické jevy.

Jednotlivé učebnicové texty budeme nejprve základním způsobem charakterizovat a poté podrobně analyzovat v kapitolách 9.1 a 9.2 z hlediska purismu vyskytujícího se v jejich textech.

Celkově jsme podrobili analýze 52 učebních textů vydaných ve vymezeném časovém období.

6. 3. 1 ANALYZOVANÉ UČEBNICE PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLU

Vyučování českému jazyku má dlouhou tradici (Jelínek, 1972; 1966), v námi vymezeném období je zásadním momentem politických dějin vznik samostatného československého státu. Po vzniku republiky se v jazykové výchově a ve výuce českého jazyka na základní škole²⁶ projevuje hlavně reakce na agramatickou koncepci mluvnického vyučování

²⁶ Označení základní škola a střední škola užíváme ve shodě s dnešním vymezením typu školy, třebaže si uvědomujeme, že se obsah pojmů vývojově měnil. Naším cílem není popis tohoto vývoje, uvádíme zde stručně jen výběrová fakta promítající se do koncepce a názvů analyzovaných učebnic. I. stupeň byl

uplatňovanou v předchozím období a postupným návratem gramatického učiva do učebnic. Pro školství byl významný rok 1920, v němž byla zákonem stanovena školská státní správa vykonávaná ministerstvem školství a národní osvěty (MŠANO). MŠANO řídilo národní (regionální) školství a střední školství, připravovalo učební osnovy a také rozhodovalo o podobě učebnic, již schvalovalo. I po roce 1945 a v následujícím období do současnosti zůstal zachován institucionální charakter tvorby učebnic, jejich posuzování a úprav, o kterých rozhodovalo jednak ministerstvo školství, jednak odborná pracoviště včetně VÚP.

V této kapitole budeme stručně charakterizovat jednotlivé zvolené učebnice pro základní školu, a zdůvodníme tak jejich začlenění do našeho výběru zdrojů. Přehled učebnic řadíme chronologicky, zařazujeme pouze učební texty, které byly předmětem naší analýzy z hlediska výskytu purizujících názorů. Učebnice jsou sledovány v celém vymezeném časovém období, do výběru jsme však záměrně zařadili více učebnic vycházejících v období třicátých let, neboť předpokládáme, že právě tehdy by se mohly purizující názory v učebnicích objevovat nebo být realizovány.

Na **národní škole** byly ve 20. letech užívány učebnice Josefa Müllera nazvané *Cvičebnice jazyka českého pro školy obecné*, které realizovaly agramatické pojetí výuky českého jazyka v návaznosti na Antonína Janů. Tyto učebnice byly používány až do druhé světové války, takže ovlivňovaly vyučování po dlouhou dobu, i když vedle nich byly užívány i učebnice jiné (Čechová, 1976, s. 7), především učebnice Václava Medonose, Bohumila Tožičky a Ludmily Žofkové *Jazyk vyučovací na škole obecné* vydané ve 30. letech. Opakovaně byly učebnice Medonosova autorského kolektivu vydány ještě po druhé světové válce, během níž byl jako garant přizván k jejich tvorbě Jiří Haller. V návaznosti na učebnice ze 30. let byly nazvány *Jazyk vyučovací na škole národní*. Z prvního stupně základní školy jsme analyzovali pouze tyto učebnice, předpokládáme, že se na prvním

označován jako škola obecná, později jako škola národní, druhý stupeň jako škola měšťanská nebo občanská. V analyzovaném období část žáků odcházela z obecné školy na gymnázia, na nichž se užívaly učebnice pro nižší třídy gymnázií, takže se výuka II. stupně školy členila na výuku gymnaziální a negymnaziální a učebnice pro II. stupeň školy zahrnují dva typy. Učebnice určené pro gymnázia řadíme k učebnicím středních škol.

stupni základní školy v učebnicích puristické metajazykové výklady neobjeví s ohledem na jednoduchost výkladů gramatických i slohových.

Podobně koncipované jako učebnice pro obecnou školu byly i učebnice pro **školu měšťanskou** (Čechová, 1976, s. 9). Také pro tento stupeň psal *Učebnice a cvičebnice jazyka českého pro školy měšťanské* Josef Müller a užívaly se ještě ve třicátých letech. Byly velmi jednoduše pojaty, určeny pro žáka i pro učitele a členěny na cvičení mluvnická a na část slohovou. V učebnicích tohoto autora pro první i druhý stupeň základní školy bylo hlavním principem napodobování řeči učitele. Učebnice obsahovaly pod čarou metodické pokyny pro učitele, jednoduše formulovaná pravidla a jejich příklady byly umístěny přímo u jednotlivých cvičení. Výklady se v učebnici nevyskytovaly, základní informace o jazykových jevech jsou předkládány v textu a žák je vyzván, aby si jich sám všiml nebo je pozoroval. *Pravidla* nebo *Poučení* jsou pak uváděna minimalisticky formulována včetně příkladů v rámečku.

Vedle nich byly užívány *Cvičebnice českého jazyka pro měšťanské školy I–IV* autorů Jakuba Hötzla, Aloise Hraby a Heleny Ottové, které vyšly poprvé v roce 1922 a byly znovu vydány v roce 1935. I když se tento typ učebnice jmenuje cvičebnice, jeho součástí oproti učebnicím Müllerovým jsou kromě příkladů a poučení i kratičké výklady. *Cvičebnice* je tematicky dělena na tvarosloví, větosloví, slovenštinu a prakticky pojatý oddíl věnovaný slohu orientovaný na práci s listinami a úředními texty, k jednotlivým dílům jsou přiřčeny ještě oddíly o odvozování slov a český jazyk, věnovaný základní charakteristice mateřštiny v rozsahu jedné učebnicové stránky.

Další učebnice pro školy měšťanské připravil autorský kolektiv Bohuslava Tožičky a Lidmily Žofkové. Byly nazvány *Pracovní učebnice jazyka českého (Mateřídouška)* a vyšly ve třídílném vydání v letech 1933–1936. Ke kladům této učebnice náleží přesně zadávané otázky pro žáky. Učebnice předkládají jako jednu část sloh s literaturou a jako část další mluvnicki a pravopis. Jsou doplněny podrobným rejstříkem a také slovníčkem obsahujícím výslovnost cizích slov. Tyto učebnice jsou z učebnic pro měšťanskou školu podle našeho názoru didakticky nepropracovanější

Předválečné učebnice pro obecné a měšťanské školy „byly zaměřeny na zlepšení vyučovacích metod, avšak byly věcně zastaralé, obsah se přejímal patrně z jedné učebnice do druhé. Některé učebnice byly poplatné tzv. psychologizaci vyučování, zdůrazňovaly mluvní cviky a nevyužívaly dostatečně mluvnice ani k osvojování spisovného jazyka, ani k rozvoji intelektuálních schopností žáků“ (Čechová, 1976, s. 13). Učebnice sice měly rozdílnou úroveň, ale všechny byly silně orientovány prakticky. Tomuto zaměření odpovídá ve většině učebnic zařazený rozsáhlejší oddíl pravopisný a také slohové oddíly obsahující vyplňování úředních listin, psaní dopisu a žádosti.

Během války byly připraveny učebnice Jelínkovy a Hallerovy, uplatnily se však až po válce. Jako poslední z výše jmenovaných učebnic *Jazyk mateřský* zařadil jako součást učiva *Význam pádů a vazby slovesné*. Podle Jelínkových a Hallerových učebnic se učilo na měšťanských školách přechodně po válce a po zavedení jednotné školy v 1. až 4. ročníku tzv. střední školy (tj. v 6–9. ročníku). Recenzentem učebnic byl Vladimír Šmilauer, který oceňoval učebnici ve srovnání s předchozími učebnicemi jako velký pokrok ve vyučování, jako „vynikající“. V. Šmilauer dokonce předjímá námitky, které by učebnice mohly obvinít z purismu (Šmejkalová, 2010, s. 242). Ve srovnání s učebnicemi Havránkovými, užívanými na střední škole, byly učebnice vstřícnější k žákům, výklady i poučky byly jednoduše formulovány. Obsahovaly prvky induktivního vyvozování, pravidelně uváděly vzor u každého cvičení, text byl velmi přehledně strukturován, pokyny byly jednoduché: *pozorujte, srovnávejte, pamatujte*. Za velmi pozitivní rys můžeme považovat zařazení *Shrnutí* umístěných v rámečku a také opakování formou otázek umístěné buď na začátek lekce nebo tématu jako opakování předchozích vědomostí nebo na konec lekce či tématu. Za jednotlivými tématy následovaly až dvě stránky opakovacích otázek. Nacházíme i prvky humoru: *Co je správně: Nevinná vinice nebo nevinná vinnice?* (Jelínek; Haller, 1948, s. 124). Učebnice skutečně byly v recenzi kritizovány za uvádění hledisek puristických (Jedlička, 1948b). Ve svém článku upozorňuje A. Jedlička na přebírání puristických zákazů z Opravilovy knihy *Nikoli, nýbrž* a puristickou argumentaci, která je součástí učebnicových výkladů. V recenzi A. Jedlička odmítá také frekventovaně zařazovanou práci s chybnými texty včetně diktátů. Podle našeho názoru i přes purizující doklady byly učebnice koncipovány přiměřeně hlavně jednoduchostí výkladů vzhledem k věku žáků, ale

osud těchto učebnic byl spojen s osobním osudem Hallerovým a vydávání učebnic bylo na počátku 50. let zastaveno (Šmejkalová, 2012, s. 243).

Učebnice vznikající v **50. letech** navazují na *Českou mluvnici* B. Havránka a A. Jedličky, vydávanou v řadě modifikací a dodnes užívanou na základní škole jako *Stručnou mluvnici českou* (1950), která vyšla v roce 1996 již ve dvacátém pátém vydání.

Učebnice vydávané dříve byly většinou koncipovány pro žáka i pro učitele, protože neexistovaly samostatné metodické příručky, byly metodické pokyny (jak jsme již uváděli výše) často umístěny přímo v učebnici. Karel Svoboda tento stav hodnotí následovně: „Tyto metodické pokyny sice přinášely cenné podněty k prohloubení mluvnického vyučování, prosazovaly ve školních výkladech nové poznatky o jazyce, mohly však příliš vázat učitelův výklad na učebnici, vést k mechanickému, doslovnému opakování otázek“ (1977, s. 82). Učebnice vycházející v 50. a 60. 20. století letech už byly jednoznačně zacíleny na žáka.

V letech 1957–59 byly vytvořeny tzv. **učebnice pokusné**.

V souvislosti s prodloužením školní docházky na devět let se začaly v roce 1960 pod vedením Jaromíra Běliče připravovat nové učebnice pro čtyři ročníky druhého stupně základní školy. Tyto učebnice byly kritizovány pro užívání všeobecných, povrchních formulací i pro značné disproporce mezi rozsahem učiva, jeho náročností a odbornou úrovní (Daneš, 1966; 2009, s. 132). Zároveň Běličova učebnicová řada přiřadila sloh k mluvnickému učivu a zdůraznila slohový výcvik směřující k tvorbě konkrétního slohového útvaru (Hubáček, 1989, s. 16). Východiskem lekce je většinou text, po němž následují cvičení. Je-li zařazena informace jako výklad, je zjednodušena na minimum, graficky vyznačena barevným rámečkem.

Mimo řadu učebnic pro základní školy koordinovanou Jaromírem Běličem vycházejí i další učebnice *Český jazyk pro 6–9. ročník*, na jejichž vydání se podílí Bohuslav Havránek, které navazují opět na *Stručnou mluvnici českou* a koncepčně také na předchozí učebnice Havránkovy určené pro střední školu (viz zde 6.3.2). Kromě vlivu B. Havránka se do učebnic vycházejících v 60. letech promítá i vliv Vladimíra Šmilauera, který je jedním

z autorů učebnicových řad a také recenzentů učebnicových textů posuzuje. Tyto učebnice „byly založeny na systematické jazykové a doprovázeny slohovými lekcemi obsahujícími slohové útvary“ (Čechová, 1998, s. 25). Učebnice pojmají vykládané jazykové prostředky důsledně synchronně, pouze učebnice pro 9. ročník obsahuje poměrně obsáhlý oddíl (celkem 43 stran z celkového rozsahu 192 stran textu) věnovaný vývoji jazyka včetně podrobného popisu staročeského skloňování a časování a ukázek staroslověnského textu. Domníváme se, že se v rozsahu informací o vývoji jazyka do značné míry odráží tradiční diachronní přístup k jazyku. V učebnicových řadách, jejichž tvorbu zaštiťoval J. Bělič nebo B. Havránek se již puristická stanoviska nevyskytují.

Od 70. let se v jazykové výchově uplatňují Jelínkovy didaktické principy, zejména princip integrity jazykového vyučování (Jelínek, 1979), připravují se integrovaně pojaté učebnice s komunikačními prvky, v nichž již puristické názory nemají místo.

Všechny analyzované učebnice pro základní školu uvádíme v seznamu zdrojů, analyzovali jsme 24 učebnic pro základní školy.

6. 3. 2 ANALYZOVANÉ UČEBNICE PRO STŘEDNÍ ŠKOLU

V této kapitole stručně prezentujeme jednotlivé analyzované učebnice středních škol²⁷, a zdůvodňujeme tak jejich výběr; přehled učebnic řadíme stejně jako v předcházející kapitole chronologicky. Do našeho výběru jsou zařazeny učebnice pokrývající dobou vydání celé

²⁷ Střední škola představuje z historického hlediska obsahově značně proměnlivý pojem, střední školství se vyznačuje růzností typů. Naším záměrem není popisovat vývoj českého středního školství, připomínáme jen stav promítající se do pojetí či názvů učebnic. V námi sledovaném období zahrnovalo střední školství od 20. letech 20. století gymnázia, reálky a učitelské ústavy. Gymnázia byla nejvíce zasažena organizačními změnami, byla součástí jedenáctiletky, SVVŠ, byla čtyřletá i osmiletá, měla různé zaměření. Vedle gymnázií fungovaly jako střední školy ještě reálky (dvou-tříleté, popřípadě i čtyřleté), obchodní akademie (fungující jako střední školy od roku 1919), průmyslové školy, odborné školy a také učitelské ústavy, které byly po válce zrušeny a výuka učitelů byla postupně převedena na vysoké školy. Obsah termínu odborné školy se v průběhu historie měnil. Původně to byly školy připravující pro praktická povolání, nahrazovaly částečně již i dnešní druhý stupeň školy základní (školu měšťanskou). V poválečném období sloužil termín odborná škola jako k označení střední školy mimo gymnázium (jedenáctiletka, SVVŠ).

vymezené období, začlenili jsme více učebních textů ze 30. let a z let 1944–1945, neboť předpokládáme, že právě v nich budou puristická stanoviska explicitní i latentní realizována.

V učebnicích pro střední školy se projevuje ve **20. letech** 20. století silná návaznost na předchozí stav, především na Gebauerovy mluvnice: na *Příruční mluvnici, Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské* (1890) a na *Krátkou mluvnice českou* (1891). Obě posledně zmiňované mluvnice vycházejí dál v přepracováních Ertlových a navazuje na ně svými učebnicemi také K. Novák, J. Novák a J. Jirásek; ve třicátých letech vycházejí v přepracování Trávníčkově. Díky této návaznosti se nemusela střední škola vyrovnávat s agramatismem jako škola základní, naopak systematicky pojaté mluvnické učivo klasifikované z diachronního pohledu bylo základem středoškolské výuky. Přestože J. Jakubec v prvním ročníku *Naší řeči* uveřejňuje příspěvky o J. Gebauerovi jako o brusiči, puristické názory nemůžeme přímo v jeho mluvnicích doložit (Čechová, 1991, s. 85).

V roce 1926 vychází poprvé *Česká mluvnice a cvičebnice* Jana Mašina, která se jako první učebnice pro střední školy pokouší studentům předložit lingvistické učivo didakticky zpracované. Byla kritizována odborná úroveň učebnice, s ohledem na tuto kritiku byla učebnice upravena, vycházela i ve třicátých letech a užívala se vedle učebnic zpracovaných autorským kolektivem pod vedením B. Havránka. Jako první porušuje na středních školách hegemonii přepracovaných Gebauerových mluvnic. Mašínova učebnice je rozdělena do dvou částí, první část je uspořádána jako metodický výklad se cvičeními, druhá část je výkladem mluvnických pravidel (Svoboda, 1977, s. 88; Čechová, 1985), podrobně koncepci učebnice popisuje M. Šmejkalová (2010, s. 118–122). *Mluvnice jazyka českého pro vyšší třídy středních škol* Aloise Gregora (1932) je další z řady učebnic navazujících na Gebauerovy mluvnice, je poměrně historizující, reagovala na požadavky osnov z roku 1927 rozšířením vybraných výkladů pro vyšší třídy.

Osnovy z roku 1933 vedly k vytvoření **nových učebnic** určených pro žáky prvních čtyř ročníků tehdejších osmiletých gymnázií a byly prvními středoškolskými učebnicemi didakticky koncepčně propracovanými (Čechová, 1998, s. 24). Jde o *Cvičebnici jazyka českého pro I.–IV. třídu středních škol* autorského kolektivu vedeného Bohuslavem

Havránkem, jehož dalšími členy byli Leontij Kopecký, Eduard Starý a Alois Získal. Koncepce Havránkovy *Cvičebnice* dodnes nebyla v zásadě popřena, na její pojetí navazují dnešní komplexně pojaté učebnice jazyka a slohu. Učebnice v kombinaci se cvičebnicí je inovativní, uplatňuje ve výuce indukci, jedná se o učebnice přelomové, které odstranily na střední škole jako typ učebnice užívanou zkrácenou a pouze upravenou mluvnici vědeckou. Cvičebnice zavádějí třídění sloves podle prezentních tvarů, nově pojímají jednočlenné věty, je užit termín neslovesný přísudek apod. M. Šmejkalová je charakterizuje takto: „...v *Cvičebnici* byly algoritmicky řazené otázky a cvičení integrálně spojeny jak s výchozími úryvky, tak s mluvnickými výklady“ (2010, s. 126). Hlavní novinkou bylo členění výkladů nikoli podle lingvistických disciplín, ale napříč jimi a inovativní byl také výběr textů reflektující soudobá témata zajímavá pro žáka.

Další inovativní učebnicí třicátých let je Hallerova *Slohová čítanka* (1934) představující spojení témat stylistických a literárněvědných, novinkou byly také promyšlené otázky k jednotlivým textům. *Čítanka* přinesla novou kvalitu do vyučování slohu na gymnáziu, avšak především s ohledem na konzervatismus učitelů nebyla frekventovaně užívána (Šmejkalová, 2010, s. 127). Kladně ji hodnotil např. již Alexander Stich v článku *Jubileum Jiřího Hallera v Naší řeči* (1970, s. 299–303). Byla vydána znovu ještě po válce; pravděpodobně také z osobních antipatií B. Havránka vůči autorovi v padesátých letech již znovu vytištěna nebyla. M. Čechová oceňuje mj. i to, že obsahovala i návrhy samostatných slohových prací (1998b, s. 28). V druhém dílu *Slohové čítanky* nedokládáme jediný zjevný ani implicitní puristický komentář. Souvisí to pravděpodobně s jejím novějším uspořádáním, je zde větší množství textů a méně výkladů, výklady zde uveřejněné jsou koncipovány jinak než v prvním díle. Představují vysvětlivky obtížnějších slov, termínů či základní fakta o osobách či místech uvedených v textu, mají spíše charakter čtenářské přípravy než jazykového komentáře.

Pro odborné školství měla velký význam *Česká mluvnice* s připojenou cvičebnicí a slovníčkem Jana Kaňky (1929), která měla praktický charakter, vyznačovala se jednoduchostí a stručností výkladů. Učebnice byla celkem úspěšná, na obchodní akademii nahradila jiné užívané tituly (Šmejkalová, 2010, s. 161). Společně s J. Vachkem ji J. Kaňka

vydává po úpravách ještě v roce 1946, později na ni navazují nové učebnice českého jazyky autorů E. Čecha, J. V. Bečky a J. Kaňky (1962) i další.

V **období protektorátu** byly učebnice českého jazyka revidovány a upravovány ve shodě s vládnoucí ideologií, nové učebnice vycházely minimálně. Pro odborné školy vychází Vachkův *Učebný text pro jazyk český* (1942), který je spíše mluvnickým přehledem a v závěru války vycházejí práce Františka Vítka *Česká mluvnice pro hlavní školy* (1944) a *Česká mluvnice pro školy hlavní a nižší ročníky středních škol* (1945). Tato učebnice obsahuje puristické zákazy motivované ohrožením a apologií národního jazyka.

Po válce bylo nutno v souvislosti s novou politickou situací vypracovat také nové učebnice. Nejprve byly dotiskovány učebnice stávající, např. Jelínkův a Hallerův *Jazyk mateřský*, kterému jsme věnovali pozornost v předchozí kapitole s ohledem na to, že byl určen pro školy měšťanské. Po roce 1948 byl určen jen školám středním.

Byla také omezena pluralita učebnic, učebnice mělo vydávat jen Státní nakladatelství (Šmejkalová, 2010, s. 241). Čeština byla vnímána jako jedna ze základních kulturních národních hodnot, hlavním heslem poválečného období se stala její demokratizace, chápaná lingvisty jako aktivní pronikání spisovného jazyka do dalších vrstev společnosti (Bělič a kol., 1961, s. 119–122).

V padesátých letech vycházejí **dvě paralelní řady středoškolských učebnic**, navazující na změny učebních osnov z let 1945–1948, v nichž nejen v souvislosti s jednotnou školou dochází k nivelizaci výuky na středních školách. Pro gymnázia osnovy však přinesly systematické probírání jazykového učiva ve všech gymnaziálních třídách a zároveň bylo slohové učivo přičleněno k jazykové složce předmětu. Jazyková složka disciplíny zahrnující i sloh tak byla zrovnoprávněna se složkou literární, jejíž výuka do té doby na gymnáziích převažovala, ale zároveň nedostatečný počet hodin bránil naplnění požadavků osnov (Šmejkalová, 2010, s. 270). Pro učebnice to představovalo připravit novou koncepci, která by zahrnovala jazyková a stylizační cvičení jako součást učebních textů. Uplatňována jen částečně, především výběrem textů, byla dobová ideologická návaznost na sovětské názory o jazyce (Stalinovy stati), která se pro učebnice uplatňovala jako sledované kritérium ideologické náležitosti.

Jedna řada učebnic byla určena pro gymnázia, druhá pro střední školy (nevýběrový druhý stupeň), obě vznikaly pod vedením Bohuslava Havránka a podle osnov vydaných v roce 1949. Na gymnáziích se užívaly *Učebnice jazyka českého pro I–IV. třídu gymnazií a odborných škol (1951–1954)*. Jak vyplývá z názvu, byly učebnice určeny pro všechny střední školy, taková integrace však nebyla možná a učebnicím byla odňata aprobační dotace pro odborné školy (Šmejkalová, 2010, s. 283). Učebnice neodpovídaly svým pojetím hodinové dotaci jazykové výuky (2 hodiny týdně), byly předimenzované.

Český jazyk pro střední školy (1950–1951) integroval do učebnice části stylistické prakticky zaměřené, byla v nich patrná návaznost na předchozí Havránkovy učebnice a ve škole se hodně uplatnily v souvislosti se zvýšením počtu hodin věnovaným výuce českého jazyka a literatury (více Čechová, 2011/12, s. 173).

Všechny středoškolské učebnice vydávané od 50. let minulého století teoreticky navazují na významné lingvistické příručky vydané v závěru let 40.: na *Novočeskou skladbu* Vladimíra Šmilauera (1947), na Bečkův *Úvod od české stylistiky* (1948) a na Trávníčkovu *Mluvnici spisovné češtiny* (1948–1949; Šmejkalová, 2010, s. 244). Následně se teoretickou oporou stala také na mluvnice B. Havránka a A. Jedličky, poprvé vydaná pod titulem *Stručná mluvnice pro střední školu* v roce 1950, v roce 1951 rozšířená a vydaná jako *Česká mluvnice*, která je užívána ve školách dodnes. Druhé vydání *České mluvnice* v roce 1960 bylo podstatně přepracováno a rozšířeno na téměř dvojnásobný rozsah, do současnosti byla tato příručka vydána již 24x (naposledy v roce 1992).

V roce 1954 a 1955 byly přepracovány cvičebnice pro gymnázia opět pod vedením Bohuslava Havránka jako *Český jazyk pro 9., 10. a 11. postupný ročník*, které byly s ohledem na časovou dotaci výuky českého jazyka stále poměrně náročné.

Z období 50. let byly za nejlepší učebnice považovány dvojdílné učebnice českého jazyka pro zpracované autorským kolektivem, jehož členy byli V. Ženatý, Fr. Cuřín, M. Dokulil, P. Hauser pod redakcí B. Havránka a A. Jedličky.

Další typ učebnice představují tzv. **učebnice experimentální**, které byly nejprve ověřovány ve výuce na školách: *Český jazyk pro 11. ročník* (1959).

V 60. letech se začíná didaktika českého jazyka (teorie vyučování) uznávat jako samostatná vědecká disciplína a rozvíjí reflexe fungování vyučovacího předmětu český jazyk a literatura. Probíhají diskuse o racionalizaci českého pravopisu, o podobě syntaktického učiva. Na přelomu 50. a 60. let byla podle nového školského zákona provedena reorganizace všeobecně vzdělávacích škol, byla znovu zavedena gymnázia, byly upraveny osnovy a učební plány (Šmejkalová, 2010, s. 331).

V roce 1964 vychází po řadě diskusí o koncepci jazykové výchovy, o propojení výuky mluvnice a slohu a vůbec o pojetí vyučovacího předmětu **integrovaná učebnice** autorů Karla Svobody, Eduarda Čecha a Karla Hausenblase nazvaná *Český jazyk pro všeobecně vzdělávací školy a odborné školy*. Zcela ovládla střední školy, byla vydávána opakovaně, do roku 1985 dosáhla 20 vydání (Šmejkalová, 2010, s. 336). Mluvnické učivo bylo podáváno jen v rámci slohových témat, každému slohovému tématu bylo přiřčeno mluvnické učivo s ním související.

Texty ve slohových částech učebnic byly v návaznosti na Hallerovu *Slohovou čítanku* určeny k analýze a sloužily jako východisko dalších úkolů, takto byly koncipovány učebnice až do 70. let, i když se měnily proporce textu, analýzy, která postupně odpadla, a úkolů (Čechová 1998a, s. 188). Tato integrovaná učebnice je poslední z námi analyzovaných, neboť ve vymezeném období již od 50. let v učebnicích pro střední školy puristická stanoviska či jejich projevy nemůžeme doložit. Všechny analyzované učebnice pro střední školy jsou uvedeny v seznamu zdrojů, analyzovali jsme 28 učebnic.

7. BRUSY JAZYKA ČESKÉHO A DOKLADY NOVODOBÉHO PURISMU

V následujících kapitolách (7–9) přinášíme analýzu zdrojů charakterizovaných v kapitole 6, o něž se opírala jazyková výchova v námi sledovaném časovém období. I když objektem naší analýzy je 20. století, chceme-li sledovat jistou setrvačnost v názorech na jazyk, je podle našeho názoru nutné nejprve přiblížit puristické názory obsažené v tzv. brusech z 19. století, které jednak svým obsahem, ale především svým přístupem k jazyku, svými zákazy a příkazy ovlivnily celou generaci nebo i generace mluvčích v dalším století.

7.1 ODMÍTANÉ SLOVOTVORNÉ A LEXIKÁLNÍ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY

V této kapitole dokládáme typické slovotvorné typy a lexémy proskribované v jednotlivých brusech, nejfrekventovanějším dvěma skupinám tvořeným kompozity a germanismy věnujeme kapitoly samostatné. Mezi jazykové prostředky lexikální v brusech zamítané náležela **cizí slova**²⁸, o nichž B3 píše: *...mateřština naše náleží k jazykům těm, kteří, pokud možno slovu domácímu před cizím dávají přednost. Ovšem nemůžeme slov cizích zbaviti se všech a najednou, avšak užívejme jich jen potud, pokud se nemohou úplně nahradit přiměřenými domácími. Proto chybují proti duchu jazyka ti, kdo zbytečně a s oblibou užívají slov cizích, kdežto se mohou vyjadřovati právě tak dobře a srozumitelně slovy českými (B3).* V Č čteme následující: *... vyhýbáme se jim, máme-li v témž významu dobrá slova česká. Tak na. př. je zbytečné užívat slova nacionální m. národní, konsekventní m. důsledný, element m. živel, lexikon m. slovník.* Puristická stanoviska jsou jednoznačně deklarována: chybujeme proti duchu jazyka, nemůžeme se cizích slov zbavit všech a najednou, implicitně je podsouván názor, že bychom se cizích slov zbavit mohli.

²⁸ Uvědomujeme si, že mezi cizí slova náležejí i germanismy, ale protože je brusy v naprosté většině případů explicitně označují a vydělují z cizích či přejatých slov, řešíme problematiku germanismů ve zvláštní skupině.

Odmítána jsou slova cizí, ale i **některé prostředky domácího původu**, např. předložka *díky*: ... *díky užívá se nesprávně jako předložky: díky sousedově obratnosti dítě bylo zachráněno* (B3), můžeme sledovat i posun v hodnocení, v (Č) se uvádí: ... *díky jeho přičinění nelze považovat za nesprávné, protože se tyto vazby vžily*; podobně slovo *kýžený*, které odmítají všechny příručky 19. století, už (Č) připouští, ale označuje je jako *knižní* a dodává: *lépe žádoucí, vytoužený*. Předložka *díky* představuje jev pro uživatele problematický i dnes, např. *díky nehodě, díky zranění prohrál* apod., není mluvčími užívána ve shodě s původním významem. V jazykových koutcích a jazykové poradně je vysvětlována často konkurence předložek *díky, vinou a kvůli*.

Proskribovaný slovotvorný typ reprezentují **adjektiva a adverbia obsahující přední člen bez-**²⁹, která byla poměrně frekventovaná. V brusech byla chápána jako charakteristický germanismus odpovídající německému komponentu *-los*. B3 navazuje na předchozí dvě vydání: *Lépe jest druhdy užívati místo bezkonečný nekonečný, nevinný místo bezvinný apod. Nebo jiných obrátů, např. zdarma místo bezplatně, holý místo bezvousý*. Podobně je odmítáno i *bezprostřední* a *bezvýsledný/marný*. Pranýřována jsou také slova jako *bezohledný, bezvlasy, (V), bezvadný/bez vady, beztrestný/bez trestu* (B1), jako náhrada byla navrhována genitivní předložková vazba se substantivem či jiná možnost, např. *bezpochybně/nepochybně* (B3), *bezohledný/přímý, tvrdý, krutý, neústupný, nepovolný, násilný* (B3). Milan Jelínek (2007, s. 551) usuzuje, že kromě němčiny mohla svůj vliv sehrát i ruština. (B3) připouští již konkurenci slov s prefixy *bez-* a *ne-* u mnoha slov: *bezmocný a nemocný, bezectný a nectný*.

Z dobového hlediska nesnadno doložitelná historická kontinuita patrně vedla k odmítání vžitých slov s prefixem **proti-**, např. *protijed/kazijed, protislužba/odměnná služba* (P). V (B1) je uvedeno zdůvodnění, že předložky *proti* se neuvádí ke skládání.

²⁹ Uvědomujeme si, že ze synchronního hlediska se jedná v daném případě o prefix a o slova vzniklá derivací, v analyzovaných brusech jsou však slova s předním členem *bez-* dobově chápána jako slova složená, stejně tak i později, např. v Mluvnici spisovné češtiny Františka Trávníčka, díl I, 1949.

Velkou skupinu „podezřelých“ slov představují v češtině **abstrakta**, ve všech příručkách se doporučuje jejich umírněné užití, všichni autoři poukazují na to, že český jazyk je konkrétnější než německý a chápou užívání abstrakt jako prohřešek proti duchu češtiny. Proskribována byla hlavně verbální substantiva, jejichž odstraňování či omezení navrhané puristy by však vedlo k ochuzení možnosti vyjádření především v oblasti intelektualizovaných textů.

Např. u Fr. Bartoše (1891) dosahuje heslo podstatné jméno slovesné rozsahu dvou stran. V brusech je sestaven dokonce přehled vhodné náhrady za abstraktní vyjádření pomocí verbálního substantiva. Je navrhována náhrada infinitivní, přechodníková či adjektivní a dokonce je oživeno supinum: ...*činění bezpráví se zapovídá/činiti bezpráví se zapovídá* (B1, infinitiv), ...*přibližování se nepřátel město zcela naplnilo strachem/nepřátelé přibližující se městu...* (B3, přechodník, styl vyšší), ...*po skončení vyučování/po skončeném vyučování, ...vypuknutí povstání/vypuklé povstání* (B3, verbální adjektivum pasivní i aktivní), ...*kníže poslal k uspokojení krajiny/poslal uspokojit krajinu...* (B2, oživení supina). Navrhované náhrady sice většinou poslouží ke kondenzaci věty, ale zejména v posledním případě je patrné, jak navrhovaná náhrada v podobě zpřídavnělého přičestí činného neodpovídá významu vymycovaného abstraktního substantiva.

V souvislosti s odmítáním verbálních substantiv puristé preferovali jednoslovné vyjádření před verbonominální vazbou (multiverbálním spojením), např. *provésti výzkum, lépe vyzkoumati* (B3), *činiti pokání, lépe káti se* (B3, R).

Předpokládáme, že výše zmiňované citáty dostatečně dokumentují problematičnost náhrady původního abstraktního vyjádření s pomocí verbálního substantiva. Navrhovaná řešení by vedla buď ke změně stylového příznaku, nebo k ochuzení možnosti vyjadřování hlavně při tvorbě vědeckých či publicistických textů.

Brusy obsahují také **řadu jednotlivostí**, odmítaných z různých důvodů, často voluntaristicky, nevědecky, bez objasnění či s objasněním problematickým, subjektivním. Např. J. Javůrek odmítá „stvůry“ pomocí přípony *-ik nesprávně tvořené: nákrčník/šátek na krk, slunečník, kulečník*. V. Prasek neuznává užití sufixu *-iště, neboť má špatný zvuk, lépe strnisko*, odmítá také slovtvornou příponu *-telný*. Ještě V. Müller (1946) v návaznosti na

předchozí brusy označuje jako nesprávné slovo např. *drahokam* (vadí jako kompozitum s danou podobou opěrného členu), *lépe drahokámen, drahý kámen*. Je lépe užívat *věrohodný* místo *hodnověrný* (H), *obnos – slovo zbytečné (místo částka, peníze, splátka, vklad...), ale ujalo se. Je zbytečné vymycovat.*(Č). Poslední příklad ukazuje respektování vývojové tendence.

Z dnešního pohledu je jednoznačné, že vytěsnění výše zmiňovaných jazykových prostředků z češtiny by vedlo k ochuzení jejích vyjadřovacích možností a násilně by zasáhlo do jejího přirozeného vývoje.

7.1.1 KOMPOZITA

Výklad o kompozitech je téměř ve všech vydáních brusů uveden konstatováním, že v češtině nejsou slova složená tak frekventovaným jevem jako v němčině či jiných jazycích. Tento názor vyslovil již Josef Dobrovský a později jej rozšířil na ostatní slovanské jazyky i Vatroslav Jagić. Nová kompozita byla v období 19. století nejčastěji tvořena právě podle německých vzorů (Jelínek, 2007, s. 547) a samozřejmě tento stav dokládají také dobové slovníky³⁰.

Kompozita jsou v Brusech vcelku považována za běžnou součást jazyka, odmítána jsou však především **kompozita tvořená ze dvou substantivních základů**. Ve výkladech se připomíná (B3, s. 336), že pro češtinu nejsou vhodné složeniny ze dvou substantivních základů jako *reko-svatyně, řeko-voda, rybo-tuk, krko-šátek, hracho-pole, vodo-myš atd. Přes to všechno jsou přece některá taková slova v užívání, pidi-mužik, noso-rožec, snesitelnější jsou podobná adjektiva, zvláště v mluvě básnické hado-vlasý, stříbro-nohý, býko-hlavý apod.* Uváděná kompozita však v češtině nejsou dokládána, ale tento

³⁰ JUNGSMANN, Josef. Slovník česko-německý, 1835–1839; ŠUMAVSKÝ, Josef, Franta. Vollständiges Deutsch-böhmisches Wörterbuch, I 1844, II 1846; KOTT, František, Štěpán. Slovník česko-německý, zvláště grammatiko-frazeologický, 1878–1906.

slovotvorný typ byl napodobován. Svědčí o tom kompozita jako *rodo-kmen* nebo výše citovaný *noso-rožec*, která již v brusech odmítána nejsou. Obě kompozita jsou ale termíny.

Mezi odmítaná kompozita patřilo *časoslovo*, vzniklé jako kalk z němčiny (*Zeitwort*), *citoslovce* (*Empfindungswort*) nahrazované slovem *mezislovce* (kalk z lat. interjektio); *koloběh*, *překlad zbytečný německého slova Kreislauf*, *správně o-běh (krve)*; *parolod'*, *lépe parní loď*, *parník*; *parostroj*, *lépe parní stroj*; *slovosled znamená spíše die Wortspur než die Wortfolge* a *sloupořadí = porticus*, *správně sloupení nebo sloupoví* (B3). Slovo *sloupořadí* bylo odmítáno ze dvou důvodů. Jednak je kompozitem tvořeným ze dvou substantivních základů, jednak byla puristy koncovka *-í* hodnocena jako slovotvorný formant utvářející substantiva pouze z předložkových pádů. Puristé navrhovali nahradit také *stromořadí* počestěným galicismem *aleje*. Tento problém řeší i časopis *Naše řeč*, např. ve svém třetím ročníku.

Jako slovotvorný typ byla z češtiny vytěšňována i **kompozita adjektivně-substantivní**: *ostrovtip*, *správně vtip*, *důvtip*, *bystrost*; *podobně malorolník* nebo *velkoobchodník*³¹. B1 vykazuje stejný vztah ke kompozitům jako B2, ale připouští básnická kompozita substantivně-adjektivní jako *hadovlasý*, *býkohlavý* (B2, viz citace na předchozí straně). Odmítána jsou adjektivní kompozita přirovnávací *sněhobilý* (bílý jako sníh), *medosladký* (doložena u Kolára, Čecha, Sládka). Navíc jsou publikovány výhrady ke slovu *libovůle*, z *německého Willkür*, *správně zvůle*, *neboť libý ve složení znamená milý*, např. *libosad*, *libozvuk* apod. *Také za slovo libovláda*, po *německém Willkürherrschaft*, z *téhož důvodu lépe říkati vláda neobmezená neb prostovláda*, *dle prostopášný*, *prostořeký* (B3).

Úprava formy je navrhována u kompozita *samolibý*, *správněji samolibný*, *protože adjektivní složeniny, jejichž druhá část je odvozena od sloves, mívají příponu -ný*, *samovolný*, *čínorodný*, *prostopášný*, *kdežto adjektivní složeniny, jejichž člen je jmenný, obyčejně mají odvozovací příponu -ý – černoooký, prostovlasý*. Odmítáno je kompozitum

³¹ Komponent *velko-* jako první člen kompozita je podle zjištění prováděných na vzorku kompozit z práce *Nová slova v češtině 2* v pořadí prvních členů substantivních domácích i hybridních kompozit na druhém místě (Mitter, 2006, s. 95 a s. 98). Tento odkaz tedy dokazuje minimální úspěšnost puristické snahy o vytěšnění kompozit s tímto prvním členem z jazyka.

srdcelomný, jest germanismus, neboť Slovanům srdce puká (opět řešeno i v prvních ročnících Naší řeči).

Mezi nedoporučovaná slova náleží také verbum *vítězoslaviti, lepší jest slaviti vítězství (=triumfovati)*³².

Dále jsou odmítána následující **složená adjektiva a adverbia**: *čarokrásný (o krajině), správně překrásný, rozkošný, čarokrásný zjev, správně okouzující zjev. Čtyrnásobný, správně čtvernásobný. Divukrásný, správně divokrásný, ku podivu, na divy krásný. Dvěslabičný, správně dvojslabičný, nebo dvouslabičný (shodně tréslabičný). Dvěstěletý, správně dvoustěletý podle dvouloketní, pětiletý, tříletý (složenina s genitivem). Jednoduchý, jednoduše, často dle němčiny nesprávně užíváme za slova pouhý, prostý, zhora, zkrátka. Jednoduché je protikladem složeného a v těchto případech je užití slova správné. Rovnoramenný, lépe rovnoosá (hyperbola). Rovnostranný, lépe rovnoosá (hyperbola).*³³ *Tajuplný jest nesprávná spřežka, neboť genitiv slova taj není taju, ale taje, čímž by vzniklo slovo tajeplný i tajúplný. Avšak dobře postačí nám, jako postačilo starým, příd. tajemný (B3). Z posledního zdůvodnění vyplývá, že kromě odmítnutí kompozita, je odmítána i forma kompozita, která podle autorů brusů analogická.*

Podobně jsou ve slovníkové části brusů hodnocena i **substantivní kompozita**: *Čarostřelec, správně kouzelný střelec, střelec kouzelník. Časoslovo, lépe sloveso, časoslovo je překlad německého slova Zeitwort a není případné, ježto se jím vyjadřuje toliko čas, nikoli kolikost děje, při slovanském slovese důležitá. Jméno sloveso označuje tu částku řeči jako nejdůležitější, jako slovo zvláště. Čechoslované, správně jméno kmenové Čech, není Rusoslované, Srboslované. Nad to čeština nemiluje složenin z podstatných jmen vzniklých. Dobrozdání, lépe dobré zdání, posudek. Chválořeč, lépe chvalořeč. Knihkupec, knihtiskař, správně knihkupec, knihtiskař.*

Jako stabilní součást jazyka jsou Brusem uznávány následující typy kompozit (B3):

³² Složená verba jsou v češtině vůbec vzácná, můžeme uvažovat o paleoslovenismu *blahosloviti*, o latinských kalcích *dobrořečiti* a *spoluřečiti*, o slovese *blahořečiti*, o verbech s prvním komponentem *spolu-*, např. *spolupracovat* a ze současnosti o slovech *krasobruslit* nebo *blahopřát*. (Více viz ŠLOSAR, 1999, s. 76–77).

³³ Zde není jasné, zda není v Bruse chyba, zda nebylo vysvětlení u slova *rovnostranný* opsáno omylem.

a) složeniny, ve kterých jest první částí jméno přídavné, číslovka, druhou jméno podstatné: na. př. *zlatohlávek, levo-boček, milo-dárek, Vele-hrad, jedno-rožec, sedmi-hlásek, tři-letí, atd.* Rovněž přídavná: *bělo-hlavý, černo-oký, sedmi-let;*

b) složeniny, u kterých prvá část jest substantivná nebo zájmenná, druhá slovesná, na. př. *vodo-met, země-pis, krvo-tok, pivo-var, barvo-těr, kolo-maz, lido-jed, samo-var; pravdo-mluvný, boho-rovný, ruko-dílný, blaho-dárný, zkázo-nosný;*

c) složeniny, jejichž první část je přídavná: *hodno-věrný, nevěro-hodný, širo-vládny, lepo-stkvoucí.* (...) Slova *Pán-bůh, své-vole, pravdě-podobný, boha-bojný, bohu-milý, ducha-plný, trestu-hodný, oka-mžení* nejsou slova složená, nýbrž jen sloučeniny volné, pročež některá se píší též odděleně. Následuje seznam slov, *jež zasluhují být z jazyka opět vyhoštěna.* Povšimneme-li si formy zápisu, je nejednotná. Střídá se *prvá* a *první, jest* a *je, zlatohlávek* je psán bez spojovníku. Není jasné, zda proto, že jeho forma je již tak stabilizovaná, nebo proto, že jde o kompozitum terminologické.

Shrneme-li postoj analyzovaných brusů ke kompozitům, můžeme sledovat dva pohledy: kompozita jsou chápána jako běžná součást spisovného jazyka, např. *poznenáhlu je slovo dobře složené* (B3), a z dobových puristických pozic jsou některé typy kompozit odmítány, především kompozita ze dvou substantivních základů³⁴, jako *čarostřelec, dobrozdání*, některá adjektivně-substantivní, jako např. *ostrovtip, maloročník, velkoobchodník*, a adjektiva substantivně-adjektivní s významem srovnávacím, *sněhobilý*. Poslední typ nemá historické kořeny ani starší doklady (ibid, s. 72), jde skutečně o adjektiva vzniklá jako kalky z němčiny v období národního obrození a postupně vznikající adjektiva utvářená v rámci tohoto slovo-tvorného typu. Vymycovány jsou kalky z němčiny. Odmítány byly kalky z dnešního pohledu dočasné, např. *časoslovo*, ale i stabilní, terminologické, např. *citoslovce* nebo *slovosled*.

³⁴ Kompozita ze dvou substantivních komponentů jsou doložena již v období staročeském, v češtině doby střední nebyla rozmnožena a stala se až frekventovaným typem v období národního obrození. Více viz ŠLOSAR, 1999, s. 50.

Při hodnocení kompozit se v Brusech uplatňuje zejména kritérium historické a také princip analogický, např. u *samolibý*, kde je analogicky navrhována úprava formy na *samolibný*.

Ve většině případů však odmítání, opravy či úpravy jednotlivých kompozit nejsou náležitě zdůvodněny, např. u *jednohlasně (germanismus)*, některá zdůvodnění bychom mohli z dnešního pohledu označit za úsměvná, např. *srdcelomný, jest germanismus, neboť Slovanům srdce puká*. Jinde jsou však navrhované úpravy ve shodě s perspektivou vývoje jazyka, např. *knihkupec, krasopis, pivovar*. Z výkladů v matičních brusech je patrné, že již v poslední třetině 19. století představují kompozita s prvním komponentem numerálním velmi produktivní a stabilizovaný slovtvorný typ, který je respektován a upravován pouze formálně, např. *dvěstěletý*.

Je možno konstatovat, že činností brusičů byla vytěsněna odmítaná kompozita pouze v několika případech, např. *časoslovo* nebo *vítězoslaviti*, a že v důsledku toho nebyly realizováním dobově motivovaných návrhů omezovány a omezeny vyjadřovací možnosti češtiny. Navrhovaná jednoslovná synonyma k odmítaným kompozitům totiž buď představovala sémantické ochuzení, omezovala sémantickou diferenciaci či nevyjadřovala význam shodný s významem kompozita, např. *libovůle – správně zvůle (B3)*. Sémantické rozdíly shledáváme v těchto příkladech (druhé v pořadí je „náhradní“ slovo navrhované v brusech): *koloběh* není *oběh*, *ostrovtip* není *důvtip*, *malorolník* nebo *velkoobchodník* není totéž jako *malý rolník* či *velký obchodník*, termíny *rovnoramenný* a *rovnostranný* není možno nahradit výrazem *rovnoosý* apod.

Z pohledu perspektivy jazyka nebyly návrhy brusičů úspěšné, ať byly jakkoli motivovány, např. substantiva ze dvou substantivních základů jsou dnes běžnou součástí jazyka, mnohá v brusech odmítaná kompozita dnes představují frekventované jazykové prostředky současné češtiny. Kompozice se uplatňuje s prospěchem v apelativním systému především v oblasti terminologické či při tvoření expresiv; vývojově ztratila kompozice svůj potenciál v systému propriálních, avšak naprosto nezávisle na snahách brusičů.

7.1.2 GERMANISMY³⁵

Jako germanismus chápeme pro potřeby této práce výraz či jazykový prostředek převzatý z němčiny či němčinou zprostředkovaný, popř. podle německého modelu vytvořený.

Germanismy z diachronního hlediska představují hlavní složku importního potenciálu přejatých slov od pračeštiny do roku 1945. Např. Václav Machek ve svém *Etymologickém slovníku* jazyka českého (1968) uvádí kolem tisíce dvou set germanismů, Stefan Newerkla ve své práci (2004) označuje za germanismy přibližně 3500 hesel. Vymezuje je tedy v samostatné kapitole nejen s ohledem na jejich frekvenci, ale i jako významnou složku české slovní zásoby a pro jejich místo v puristických hodnoceních.

Kromě již výše zmiňovaných typů kompozit (viz 7.2.1) jsou jako germanismy v brusech odmítána jednotlivá slova nebo slovní spojení, často bez udání důvodu, např.: *každopádně/na všechnen způsob, všemožně, očividno(ě)/zřetelně* (B3), *očividně/patrno, jindy vůčihledně* (R), ... *složeninu tuto zná i ruština, přesto však přece zdá se býti germanismem (augenscheinlich), lid ji nezná* (R)...; ...*očividný (z pol.) správně zřejmý, zřetelný, patrný* (Č); *patrno/zřejmě, vlastnoručně/vlastní rukou, současník/vrstevník, vývin/vývoj, kýžený /žádoucí* (B3). Pro *feš* navrhuje Bartoš náhradu *šumný* (R). Podobně: *bráti v úvahu, neprávne, germ. místo mít na zřeteli, přihlížet k čemu; čísti mši – germ. místo sloužiti mši; dennodenně je hrubý germanismus, správně každý den; každopádně – hrubý germanismus místo najisto, stůj co stůj, nepochybně, buď jak buď, každým způsobem* (Č).

Brusy odmítané či podezřelé jazykové jevy jsou jen identifikovány jako germanismus, nebo dokonce jako hrubý germanismus, vlivem puristických zákazů a příkazů jsou pak tyto jazykové prostředky „podezřelé“ i v další generaci mluvčích. Zvláště syntaktické

³⁵ Uvědomujeme si, že zařazení této kapitoly do naší práce může být vnímáno jako problematické, neboť slovem germanismus označovali brusíči jazykový prostředek náležející do kterékoli jazykové roviny, a vymezení kapitoly proto nekorresponduje s ostatními v této části práce. Jazykové prostředky zde uváděné by bylo možno zařadit na jiná místa.

germanismy jsou i dnes řadou starších uživatelů považovány za nepřijatelné nebo „nespisovné“³⁶.

7.2 ODMÍTANÉ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY SYNTAKTICKÉ

Jak konstatuje M. Jelínek (2007, s. 551) „puristé podrobili revizi také celou českou syntax“ a uvádí množství dokladů. V oblasti syntaktické byly puristické zásahy proti jednotlivým jazykovým prostředkům velmi frekventované, proto se omezíme na výběrové příklady. Rozsah puristických intervencí je dán především tím, že právě syntaktická rovina jazyka obsahuje velké množství jazykových prostředků cizího původu; s ohledem na vývoj češtiny jde hlavně o syntaktické latinismy a germanismy. Můžeme říci, že zde zcela selhalo samými brusiči proklamované měřítko jazykové správnosti, princip historické kontinuity, neboť prostřednictvím zákazů a příkazů v brusech byly vytěsňovány ze současného jazyka i prostředky stabilní, mající v češtině 19. století pevné místo.

Pokusíme se o představení základních syntaktických puristických tendencí projevujících se v brusech. Očišťovací návrhy v brusech míří proti verbálním a předložkovým konstrukcím právem i neprávem podezřelým z německého původu, dále proti novým nevlastním předložkám a spojením s nimi, jako problematické se brusičům jeví i vyjadřování modality a užívání modálních sloves odpovídajících němčině. Jako germanismy jsou označovány idiomy vzniklé jako kalky nebo zakládající se na německých syntaktických schématech. Bilingvní autoři brusů byli schopni dobře odhalit jejich nečeský původ, ale nebyli schopni již rozlišit míru zdomácnění konkrétního idiomu.

V brusech je odmítána **verbální rekcce akuzativní**, je opravována na preferovanou rekcii genitivní, „historičtější“: *hledati zisk/hledati zisku* (B3), *brániti svého života* (R), *zasloužiti si pochvaly* (B1). Ústup genitivu ve verbální rekcii mnoha sloves byl připisován vlivu němčiny, přestože jde v češtině o vývojovou tendenci, která silně ovlivnila současný stav.

³⁶ Např. při vysílání jazykových koutků v rozhlase se opakovaně setkáváme s dotazem posluchačů na spisovnost či užití idiomu *to není k vydržení* nebo o konkurenci výrazů *jde o to, jedná se o to*.

V brusech je frekventovaně obhajován genitiv záporový, ve výkladech je sice dobře postižena vývojová tendence, u jednotlivých sloves ale nacházíme opravy směřující ke genitivní rekcii: *...genitiv záporný, jehož se ve staré češtině, v neporušené mluvě lidové, jakož i v jiných jazycích slovanských šetří co nejvíce, v nynější češtině působením němčiny víc a víc ustupuje akuzativu a nominativu. ...ten chlapec nemá matku, správně matky, ...nemohu tu knihu přečísti, správně té knihy, vidím horu, nevidím hory* (B3).

Jako problémové jsou označovány **předložkové konstrukce shodné s němčinou**: *strach před čím, lépe z čeho vchod ke knihovně, lépe do knihovny, prosba na někoho, lépe k někomu, profesor na univerzitě, lépe při univerzitě nebo profesor univerzity, chodit od domu k domu, lépe dům od domu; díky pomoci, během vyučování, vlivem nemoci, bez ohledu na překážky, v přirovnání/v porovnání s něčím* (B3). Puristé přišli s námitkami proti mnoha výrazům, např. *kalendář na příští rok/pro příští rok* (lomítkem označujeme náhradu v brusech navrhovanou, B3), *postupovati s opatrností, lépe opatrně, bráti v úvahu, neprávě místo mít na zřeteli, přihlížet k čemu, to je k máni, germanismus místo lze dostati, žít na vysoké noze/svobodné noze, germanismus, lépe žít nad poměry* (Č). Odmítali *radovati se, rmoutiti se nad čím*, oživilí v této souvislosti archaickou rekcii dativní: *radovati se úspěchu* (P). U těchto konstrukcí nacházíme jen odmítnutí, bez vysvětlení.

Byla navrhována např. náhrada za *obdivovati co, lépe obdivovati se čemu* nebo *podivovati se čemu* (B3), uplatnění analogie se slovanskými jazyky je zde evidentní.

Za nepřipustné byly považovány předložkové výrazy, např. *ohledně žádosti, během vyučování, pomocí slovníku, vlivem nemoci, v porovnání k jiným* (B3).

Další skupinu podezřelých a odmítaných jazykových prostředků reprezentují prostředky vyjadřující **modalitu**, především sloveso *moci* ve významu marného provádění děje a sloveso *muset*: *myslivec může volati, nikdo mu nepomůže, lépe myslivec volej si...* (B3) nebo *musím se přiznati/ přiznávám se, nezapírám, musil pozorovati/nemohl pozorovati* (R). Podezřelé bylo i sloveso *chtíti* - *dlouho se nechtělo oteplit, chce se mi spát je nepřipustné, lépe spal bych*. Také sloveso *míti* bylo odmítáno především ve významu povinnosti – *žák má poslouchat učitele, lépe žák poslouchej/ať poslouchá...* Můžeme sledovat, jak návrhy

„oprav“ neodpovídají významu modálních sloves, nejsou synonymní. Voluntaristicky je jedno modální sloveso nahrazeno druhým: *musel – mohl*.

M. Jelínek podrobně analyzuje ve své studii europeismy (2007, s. 555–556), u nichž němčina sehrála roli zprostředkujícího jazyka.

Z výše připomínaných hledisek i ze subjektivních důvodů autorů brusů k jazyku byly některými brusy zavrhovány či jako nevhodné nebo nečeské označovány jednotlivosti, např. *nemáme užívat ovlivňuje*, ale *má vliv* (N), matiční brusy ale naopak proti multiverbizačním spojením vystupují. Z výše uvedených dokladů je podle našeho názoru zřejmé, že úspěch puristických zásahů v syntaktické rovině jazyka by znamenal výrazné stylistické ochuzení češtiny.

7.3 VÝVOJOVÉ TENDENCE V BRUSECH

V této kapitole se pokusíme o pohled na brusy z jiného hlediska. Brusy jako příručky jazykové správnosti reprezentují také jeden z významných zdrojů dobového popisu jazyka poslední třetiny 19. století, a odhlédneme-li od jisté míry subjektivismu a voluntarismu, který do tohoto popisu vnáší autoři brusů, můžeme v nich sledovat kromě výše zmíněných odmítaných či zavrhovaných prvků i řadu jazykových jevů, které jsou významné z hlediska vývojových tendencí. Tyto jevy dokládají existující jazykový úzus vývojového období.

Z prostředků **slovotvorných** dodnes živých je ve všech Brusech věnována pozornost **konkurenci odvozovacích adjektivních sufixů -ný a -ní**. (M) se s (J) shoduje v tom, že sufix *-ní* se užívá u jmen vyjadřujících prostor a čas, od jiných podstatných jmen doporučuje odvozovat příponou *-ný*, ale zároveň konstatuje, že k naznačení vztáhnosti se užívá také sufixu *-ní*: *zimný* i *zimní*, *obecná škola*, *obecní škola* aj. Podobně i (P).

Dodnes jsou oprávněně předmětem jazykových výkladů rozdíly mezi *trestní/trestný*, *zábavný/zábavní* aj. (N) dokládá: *nedopustil se trestního činu*, *ne trestného*, (B1, B2) řeší

podobu slov *obecný/obecní*, vysvětlují významový rozdíl: *obecní tolik, co obce jest; např. obecní škola, úřad, obecný tolik, co všech jest, obecné dobro*) a uvádějí, že obě formy *jsou dle tradice dobře*. (B3) ve výkladech tohoto jevu odkazuje na Šafaříkův slovník vědeckého názvosloví³⁷, v němž autor v předmluvě připomíná, že se nadužívá adjektiv s příponou *-ní*, že *ji současní spisovatelé užívají i tam, kam nepatří*. Navrhuje užívat přípony *-ní* a *-ný* podle bible, podle něj spisovatel může volit z dubletních tvarů, ale tam, kde se liší význam, musí toto odlišení dodržovat, např. *berní* a *berný*, *trestní* a *trestný*, pouze *zatímný* apod. U většiny cizích slov můžeme v (B3) sledovat zápis s oběma variantami sufixu, tedy i postupné ustalování sufixu u přejetých adjektiv; jako první je uváděna forma na *-ní*: *centrální (ý)*, *desperátní (ý)*, *funerální (ý)*, *intellektuální (ý)*, *kolegiální (ý)*, *kulantní (ý)*, *labilní (ý)*, *laxní (ý)*, *maximální (ý)*, *neutrální (ý)* aj. V této skupině jsou uváděny formy, které se vývoji jazyka prosadily.

Naopak však *kauzálný (i)*, *progresivný (i)* a pouze *frapantní, intimní, subalterní, kuriosní, naivní* a jen *frivolný, objektivný*. Jsou odmítány již formy jako *materielný, ideelný, reelný* a (B3) dodává (rádoby) objasnění, že *...(tyto tvary) nesvědčí jazyku našemu tak jako široké tvary materiální (i), ideální, reálný apod.*

Dalším slovotvorným jevem (přesněji jevem stojícím na pomezí slovotvorby a morfologie), kterému se brusy věnují, je konkurence a správné užívání **sufixu -ící** a **-íci**. Např. (M) připomíná, že je třeba lišit adjektiva účelová a dějová *picí/pijící, šicí/šijící*, (B3) *chladící stroj* a *chladící vánek, honící* a *honící, modlicí kniha, modlicí se stařena*. Tento jev je velmi frekventovaný v dnešní češtině, obě formy se zaměňují, pravděpodobně i vlivem užívání v jazyce reklamy, v němž frekvence nenáležité formy mluvčí ovlivňuje a rozkolísává konkurenci obou forem i významů adjektiv.

Předmětem hodnocení jazykové správnosti je také užívání **komparativu adjektiv** a **adverbií**: *je blížeji k městu, vysvětlit to blížeji* (N). Stejně i (B3): *blížeji, správně blíže ...netřeba přidávati přípony -jí, protože tvar blíže je komparativ*. V souvislosti s tvořením

³⁷ ŠAFAŘÍK, Pavel, Josef a kol. *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy*. V Praze: Kalveské knihkupectví, Bedřich Temský, 1853.

komparativu uvádějí všechny analyzované příručky na správnou formu komparativu adjektiva snadný – *snazší*.

Ve slovníkových částech všech analyzovaných příruček můžeme sledovat silný nárůst substantiv **maskulin tvořených bezafixálně** (konverzně, s nulovým tvarotvorným formantem), která dnes představují v jazyce velmi frekventovaný slovtvorný typ, např. *náběh* (B3), *nádech*, (B3), *náhled* (V), *nález* (B3), *nápad*, *následek*, *nástin*, *nátlak*, *ohled* (V), *podnět* (B3), *poměr*, *případ* (B3), *účinek* (B3), *vliv* (P), *výnos* (B3), *vývin* (P), *zřetel* (V).

Pozornost je věnována také **sufixu –*telný***, jeho významu a užití. (P) daný sufix odmítá, navrhuje jej nahradit v záporném významu pasivním participiem, např. *unshatzbaer/neoceněn*, v kladném významu pak příponou *-n*, *-na*, *-no*: *erfreulich/utěšný*.

S ohledem na zařazení rozsáhlých výkladů o skloňování cizích jmen, nepřekvapí, že je popisován i jejich způsob tvoření, je probírána konkurence dobových forem zakončených na *-an/-čan*, např. *Evropan*, chybně *Evropčan*, konkurenci sufixů *-an/-ák* jsme nezaznamenali.

Za vývojově progresivní jev zachycený v brusech a frekventovaný v současné češtině můžeme označit **tvoření dokonavých slovesných odvozenin pomocí více prefixů**, vyskytující se dnes zejména v jazyce publicistiky, politiky a administrativy, např. *dodiskutovat*, *vydiskutovat*, *dofinancovat*. K tomuto jevu v Javůrkově brusu čteme: *...příuspůsobiti, strašlivá nestvůra novověká, místo spůsobilým učiniti neb přispůsobiti*, podobně odsuzuje (J) i další stejně tvořená slovesa: *využitkovati a vyupotřebovati – urážejí již zvukem svým ucho české*.

Z **morfologické roviny** je objektem brusů u substantiv maskulin tvoření nesprávných forem **vokativu** typu *dárče*, *správně dárce* (B3), podobně jako *správce*, *soudce*, *vládce*, (V) upozorňuje i na podobu *správec*, *správče*. V souvislosti s vokativní formou je připomínáno

nenáležité užití nominativu v této funkci: *pane doktor, správně pane doktore*³⁸ (B3). Odmítána je forma *lidi, správně lidé v nominativu plurálu, lidi jest akussativ slova lidé* (B3). Z deklinace cizích proprií je uváděn typ *Heine*, (B3) s tvary *Heine, - na, i Heineho podle Jiřího*, podobně u typu *Tolstoj* je uváděna forma genitivu singuláru *Tolstoje* i dnešní podoba *Tolstý, Tolstého* (B3).

U feminin je zachyceno v jednotlivých heslech kolísání mezi typy píseň a kost, např. v (B3) je u substantiva *práce* uváděna forma dativu plurálu kromě *pracím* i *pracem*. U substantiva *vejce* jsou naopak jako nesprávné označovány formy *vejce*, *vejce* (M).

Z deklinace pronomin je pozornost výkladů v brusech soustředěna na formy *týž/ tentýž, můj*, např. *...sejdeme se v tutéž dobu, nýbrž v touž* (V, O), *ne pod mojí ochranou, jen pod mou ochranou* (N)³⁹. Všechny analyzované příručky odmítají v různé míře nadužívání spojení pronomin *ten samý* v konkurenci s *týž*, preferují *týž*. (B3, M) už také zachycuje konkurenci zájmen *svůj* a *jeho*.

U sloves z jevů dodnes živých si brusy všímají tvoření imperativních forem: *...tvary vem, vemte, jsou chybné, správně vezmi, vezměte* (B3), *pomož je chybné, správně pomoz* (B3, O), u slovesa *přihlásit* je povoleno pouze *přihlas, přihlaste* (B3), konkurenci tvarů třetí osoby plurálu indikativu přezenta aktiva sloves typu *sázet, -i/-ejí*: *...ty věci spolu souvisejí, nýbrž souvisí* (N), u nepravidelných sloves oni *vědí, nikoli ví* (M), *jedí, nikoli jí* (M), podobně oni *dojí, správně dojedí; povědí* (B3). Z indikativních forem slovesa *být* je odmítáno *jseš, správně jsi* (B3). Jako problematicky tvořené jsou označovány formy kondicionálu (ponecháme-li stranou odmítané *bychme*), pak již Brusy zachycují a komentují jeho nesprávné formy také dnes velmi frekventované: (V) *aby jsi, aby jste, aby jsme*, správně *abys, abyste, abychom*, (B3) přidává výklad. *..mnozí je totiž pokládají za složené abys... a připomíná dále aoristový původ kondicionálové formy pomocného slovesa.*

³⁸ Podrobně o tomto jevu v současné češtině ČECHOVÁ, Marie In: ČECHOVÁ, Marie; KRČMOVÁ, Marie; MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná česká stylistika*. Praha: NLN, 2008, s. 138.

³⁹ Je patrné z tohoto dokladu, že nekontražované tvary posesivních zájmen se dlouho prosazovaly, dnes jsou vnímány uživateli na území historických Čech jako základní. Více *Současná česká stylistika* (2008), s. 146.

Forma 2. os. sg. *aby ses* je označena jako nesprávná, *správně aby se* (B3), tento jev je opakovaně řešen v *Naší řeči*. (H) odmítá tvoření forem složeného futura u sloves *přenocovati, přezimovati a přivítati*, označuje je jako dokonavá.

Z **neurčitých forem slovesných** jsou podrobně probírány jevy, které řeší všechny pozdější kodifikační změny až do současnosti: formy participií pasivních typu *vožen/vozen, nahražen/nahrazen* (M) a následně i substantiv verbálních tohoto typu (B3), *čten je chybný tvar místo čten* (B3), také podoby participií činných, např. *ne pronajmul/pronajal, ne octnul, ale ocitl* (N), (B3)...*v přičestí minulém činném i trpném nedopouští se naprosto užívati tvarů: pnul, tnul, jmul, počnul, uzmul, jsou nesprávné tvary místo: pjal, řal, jal, počal, vzal; pnul, tnuv, jmut, počnut, uzmut jsou nesprávné, místo pjat, řat, jat, vzat atd.; pjav, řav, jat, zav*⁴⁰. Jako chybné formy jsou označeny i *počla, začla, počli, začli*. (B3) popisuje již konkurenci infinitivu ve formě zakončené sufixem *-ti* a *-t*, o druhé v pořadí uvádí, že *pochází z jazyka lidového a od nedávna je užívána i v jazyce spisovném*. (H) popisuje konkurenci infinitivů typu *jíti/jmouti, píti/pnouti, žíti/žnouti*, druhé v pořadí označuje jako domácí příklady svědčící *o moci zvyku v jazyce, dnes bychom řekli o síle úzu*. Komentáře o přechodnících se většinou shodují s dnešním stavem, jsou probírány otázky shody u přechodníkových tvarů, např. (B3) ... *chlapec prosíc, správně prose...* a *náležitého, stejnopodmětého, spojitého užití přechodníkových konstrukcí*.

S ohledem na dobový jazykový úzus nacházíme minimum jevů, které dnes hodnotíme jako jevy nespisovné, obecněčeské: *Černý – Černýho, správně Černého* (B3), jsou opravovány forma numerale *dva, dvě* nebo *chodí s novinama, správně s novinami, ramenoum, na ramenouch, správně ramenům, na ramenou; kolenama, kolenoum, správně kolenoma, kolenům* (B3).

Z jevů **syntaktických**, které jsou dodnes živé, nacházíme v brusech pasáže o konkurenci pasivního participia a složené adjektivní formy v přísudku: např. (P) *proč je tak zamýšlený, zamýšlen*; (B3) ... *žák je hodný, proč je jest hoden odměny*, stav trvalý by měl být vyjadřován adjektivem *...kord jest zakrvavený* (B3); dále též o konkurenci nominativu a

⁴⁰ Některé z těchto podob jsou nářeční, jde o prosazování moravismů. U participií činných je patrný vývojový posun potvrzený poslední kodifikací ve prospěch tvarů s *-nu-*.

instrumentálu u adjektiva predikativního. (B3) uvádí užívání absolutního *co* jako charakteristického rysu lidové mluvy (zájmenu *co* je věnována v jednotlivých publikacích značná pozornost), uvádí příklady *...z mluvy lidové: ten člověk, co to povídal, je živ⁴¹*. Na všech místech se popisuje náležité užití relativiva *který* v daném kontextu a pod heslem *jaký* pravidelně nacházíme ve slovnících výklad o konkurenci zájmen *jaký* a *který* (v dnešní době začíná být významový rozdíl stírán). Můžeme sledovat i nárůst počtu nevlastních prepozic, i víceslovných: (B3) *...během jednoho století čte se v době novější až příliš často, ... na vzdor všem, s ohledem na..., bez ohledu na...* a konkurence a nenáležité vazby prepozic *mimo* a *kromě*. V příručce Opravilově nacházíme kritiku dvou za sebou stojících prepozic: *...ne před i po zápase hraje hudba, nýbrž před zápasem i po zápase*. Tento jev je bohužel opět živý v současnosti, je kritizován v *Naší řeči* i v mluvnících.

V (B3) je také popsána velká frekvence užívání spojky *jestli*, která je podle brusů užívána nesprávně ve větách tázacích na místě *-li* a *zdali* a *podobně i ve větách podmínkových*. Dále jsou předmětem popisu jazyka s ohledem na jazykovou správnost vazby verbální, nadužívání některých prepozic, např. prepozice *na*, která je podle (B3) nesprávně užívána v nápisech, např. *na pana Mudru místo pro pana Mudru, dále věřiti na Boha, správně věřiti v Boha, žádost, prosbu na někoho míti, lépe k někomu míti, vojínové padli až na posledního muže, lépe padli až do posledního muže, učitel na škole, lépe při škole* aj. Přestože jsou popisovány jiné případy nevhodného užití prepozice *na* než dnes (např. *Naše řeč*, 1981, Čechová, 2012) můžeme nárůst nadužívání této prepozice sledovat až do současného jazyka.

Z pohledu **lexikonu** jsou brusy většinou popisovány a jednoznačně vnímány jako příručky odmítající cizí slova, především germanismy. Pokud se podíváme na slovníkovou část Brusů jako na zdroj dobového úzu, možná s překvapením zjistíme, že v Brusech je zařazeno velké množství cizích slov (domníváme se, že to také ukazuje na vztah k nim) a proprií cizího původu. Jen ilustrativně uvádíme z (B3) následující zjištění: pod písmenem A je uvedeno celkem 123 hesel, z toho je možno 53 hesel označit jako slova přejatá (za

⁴¹ Také můžeme sledovat posun v hodnocení od nespisovného jazykového prostředku směrem k hovorovému.

přejatá jsme považovali pouze ta hesla, u nichž stálo vysvětlení a český ekvivalent, např. *agent, č. jednatel, agentura, č. jednatelství*) a 33 hesel jako propria převážně cizího původu. Samozřejmě si uvědomujeme značnou relativitu daného zjištění, spočítáme-li totéž u písmen Z a Ž, je uvedeno u Z 209 hesel a ani jedno slovo přejaté, z toho je 13 jmen, u Ž je celkem 28 hesel, opět žádná slova přejatá a pouze 3 propria. Přesto může množství přejatých slov v Brusech na první pohled být poměrně překvapující vzhledem k uplatňovaným kritériím jazykové správnosti a vzhledem k tomu, že do slovníkové části brusů matičních nejsou záměrně zařazovány termíny.

Samozřejmě jsou součástí slovníkových částí i jevy **pravopisné**, zejména u brusů matičních, např. *cizý, -á, -é, správně cizí, neboť z jest tu měkké* (B3), podobně *bačičin, správně babiččin* (B3), *příliš, správně příliš, prostraný, správně prostranný, sklenný, chybně se píše sklenný místo sklený, vinnen, správně vinen, vysutý, správně visutý*.

Na několika málo místech je připomínána i spisovná **výslovnost**, především s ohledem na kvantitu vokálů, např.: *bólest, bóli, nesprávně se vyslovuje dlouze* (B3), *Jéžiš, správně Ježíš, né, správně ne, néni, správně není* (B3).

Z pohledu vývoje jazyka i jeho perspektivy zachycují Brusy jako dobově koncipované příručky jazykové správnosti i mnoho jazykových jevů dokládajících jednak jazykový úzus poslední třetiny 19. století, jednak dokládajících mnohdy protichůdné působení vývojových tendencí v jazyce, s nimiž se určitým způsobem musely vyrovnávat a vyrovnat i následující kodifikace spisovného jazyka.

8. PURISTICKÉ JEVY V ČASOPISE NAŠE ŘEČ V NÁVAZNOSTI NA PŘEDCHOZÍ STAV

Časopis *Naše řeč* začíná vycházet poměrně brzy po brusech a má podobné zaměření, s brusy se proto v mnoha příspěvcích vyrovnává, konfrontuje se s názory v brusech obsaženými a vyvrací je, nebo na ně naopak odkazuje. Je významným zdrojem poznání dobových názorů na jazyk a měl vliv na podobu jazykové výchovy ve vymezeném období. Z příspěvků je patrné, že jej kromě lingvistů a literárních kritiků a historiků četli také učitelé na všech typech škol, sami také do časopisu přispívali nebo se na redakci obraceli s dotazy. Až do začátku vydávání časopisu *Český jazyk*, později *Český jazyka a literatura* byly v *Naší řeči* řešeny také otázky související s výukou českého jazyka a literatury.

8. 1 ODMÍTANÉ SLOVOTVORNÉ A LEXIKÁLNÍ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY

V časopise je v prvních ročnících odmítáno velké množství **cizích slov** hlavně v novinářské češtině (1917, s. 148; 1920, s. 50), neustále se opakuje upozornění, že cizí slova je třeba užívat s velkou opatrností a preferovat slova domácí, v tomto smyslu je uváděna řada oprav textů z časopisů, deníků i z překladů. Postupně můžeme pozorovat odklon od kritiky užívání cizích slov k otázkám jejich pravopisu či zpřesnění nebo ustálení jejich významu. Silně se zvláště v prvním období *Naší řeči* uplatňuje hledisko starobylosti konkrétních jazykových prostředků, většina oprav či navrhaných způsobů užití lexikálních prostředků z něj vychází. Také při výkladech významu je uplatněn aspekt historický, podle našeho názoru je patrná návaznost na Gebauerův přístup k jazyku aplikovaný jeho žáky. Odmítané jazykové prostředky jsou většinou pouze označovány jako nečeské nebo nadbytečné.

Od 30. let je možno v časopise sledovat značný posun ve vztahu k cizím slovům: stále je třeba být obezřetný, jde-li o cizí slovo, ale je možno opustit podezření z germanismu. Svou roli na vztah k cizím slovům sehrálo podle našeho názoru, i když zprostředkovaně, funkční pojetí jazyka. Chronologicky můžeme sledovat postupnou změnu v relaci k cizím slovům,

názor nahlížející na cizí slova jako důležitou a nutnou součást národního jazyka prezentuje např. Karel Erban ve svém článku *Proč užíváme cizích slov?* (1937, s. 54 an.).

Kromě cizích slov byla řada výkladů věnována **jednotlivostem**, J. Král (1917, s. 132–135) odmítá jako *nestarobylé, nečisté slovo učinivší* a pranýřuje celý slovotvorný typ, podobně odsuzuje novoty jako *modlitební kniha* nebo *křestný list* užívané místo starobylého a podle jeho názoru dostačujícího *modlicí* a *křticí*. Za nadbytečné slovo je označováno adjektivum *hrůzný*, stačí *hrozný* (1918, s. 60).

V. Ertl (1918, s. 44) odmítá užívání slova *obhajoba* jako nadbytečného, stačí *obrana, obhajování*. Dalším opakovaně probíraným lexémem je *majitel* (1918, s. 50): *toto slovo se nelíbí brusům ani nám, protože je chybně utvořeno a není staré, ani v lidu nemá starých kořenů; kde se nenaučili z novin a od městských lidí říkati „majitel“, říká se posud „majetník“* (též 1920, s. 89, s. 94). Vývoj dal za pravdu „městským lidem“, *majitel* je slovem dnes naprosto běžným.

Ve výkladu vidíme uplatnění dalšího puristického hlediska, hlediska lidového jazyka jako jednoho ze zdrojů jazykové správnosti.

Pozornost časopisu je věnována také gradaci adjektiv, jako nadbytečný je vnímán superlativ *nejvrcholnější* (1928, s. 96).

8.1.1 KOMPOZITA

Ve srovnání s obdobím poslední třetiny 19. století jsou kompozita v *Naší řeči* předmětem jazykové intervence o mnoho méně (některá jsme také zařadili do další kapitoly, neboť byla označena jako germanismy). Odmítána jsou některá kompozita terminologická, např. *vápnodusík* a *železobeton* (1918, s. 31 a 96), lépe je užít *dusíkaté vápno* a *železový beton*, (1920, s. 96; 1937, s. 180 an.), je zdůrazňováno, *že se nám kompozita jako autoolej nelíbí* (1925, s. 216), kritizována jsou jednotlivá kompozita: *kinohvězda*, *motosport*, *celostátní autosvatba* (1931, s. 239), *elektroúdržbář* (1939, s. 291). Tato hybridní slova jsou dnes

v jazyce frekventovaná, mají buď terminologický charakter nebo slouží jako prostředek jazykové ekonomie.

Jako typ jsou odmítána kompozita s předním členem *více-*, např. *vícepráce*, autor příspěvku dokonce vytváří hypotetickou složeninu *víceodvěsti* a ironicky očekává její rozšíření v češtině (1917, s. 151, 279; 1922, s. 302). Složený superlativ *nejpolitovanihodnější by stylistu neměl vybrat pro jeho délku* (1920, s. 217). Připouštěny jsou složeniny, které byly přejaty do češtiny jako celek (oba členy jsou cizího původu), např. *kinooperatér* nebo *autogaráž* (1925, s. 216). Obhajován je také český typ kompozit deverbativních, např. *jazykozpytec*, *lidojed* (1939, s. 26). V analyzovaném období je možno sledovat a doložit větší tolerantnost ke kompozitům, postupně jsou uznávány i typy z obou domácích základů.

8. 1. 2. GERMANISMY

Stejně jako ve výkladech o brusech i do této kapitoly zařazujeme pouze ty jevy, které jsou přímo jako germanismy v časopise označeny, uvědomujeme si, že by bylo možno tuto kategorii zrušit a sem zařazené jazykové prostředky včlenit do ostatních částí osmé kapitoly. Jestliže jsme ve výkladu o kompozitech konstatovali, že počet kritizovaných kompozit chronologicky v časopise klesá, u germanismů k tomuto jevu nedochází, takto podezřelé jazykové prostředky jsou sledovány v celém časovém období; snad je možno konstatovat, že v období Hallerově není řada jazykových jevů přímo označena jako germanismus, ale je konstatována jejich nečeskost nebo nadbytečnost v češtině a většinou ve srovnání s předchozím stavem v brusech je v Naší řeči připojeno vysvětlení, proč je slovo označováno jako germanismus. Kapitulu opět řadíme chronologicky.

V počátečním období nalzáme v časopise rubriky přímo zaměřené na vyhledávání a odmítání germanismů: *Nové germanismy* (1919, 1920), *Hrstka nových germanismů* (1918).

Tyto rubriky brzy zanikají a germanismy jsou odmítány⁴² jako součást textové kritiky nebo jako jednotlivá slova či frazémy v jiných rubrikách. Určitý posun ve vztahu ke germanismům, ale i puristické stanovisko vyjadřují slova Jiřího Hallera (1934): *Proto, že Němec říká „Wasser“, přece se nebudeme báti říkat „voda“? Výčitka germanismu musí býti vždy podepřena doklady z dějin jazyka českého a podle potřeby i odjinud.* Odmítány však jsou nadále jednotlivá slova i celé typy.

Proskribována jsou adverbia *včetně, předem* (1917, s. 183), V. Ertl kritizuje jako germanismus vyjádření O. Vaňorného *vysoké moře*. Ertl připomíná, že jde o doslovný překlad z německého *hohes Meer*, musí být v češtině jen *širé moře* (1917, s. 1902). Trnem v oku v příspěvcích redakce jako nečeská vyjádření jsou slova začínající komponentem *spolu*, např. *spolupůsobiti*, v němž je *spolu* místo německého *mit* (1917, s. 305), *jsou to zbytečné novoty*. Komponent *spolu* je kritizován opakovaně (1923, 280; 1926, s. 289), ve výkladech je možno sledovat, že uživatelé jazyka považují za germanismus také slovo *dohromady* a nahrazují jej v běžném vyjadřování i v účetnictví právě slovem *spolu*. Redakce dovozuje, že *dohromady* germanismem není, naopak je třeba ustoupit od užívání slova nebo komponentu *spolu*.

Jako utvořená podle německého *Angelegenheit* je kritizována *záležitost*, i když V. Ertl si uvědomuje i vztah k francouzskému slovu *aféra*, ale doporučuje raději neužívat (1917, s. 250). Několikrát jako germanismus je proskribováno slovo *obnos* vytvořené podle německého *Beitrag*, *lépe částka, nebo peníze* (1918, s. 248, opětovně 1920, s. 60). Nemá se užívat *sdělení* podle *Mitteilung*, *lépe české ukázka – předali jsme ukázku* (1918, s. 283). Vadí slovo *drahokam – Edelstein*, *lépe je užít drahý kámen, ale jako slovo básnické asi nepůjde vymítit* (1918, s. 30). Substantivum *vyvařování* je redakcí hodnoceno jako stvůra v živnostenské češtině, překlad rakouského *Auskocherei* (1919, s. 281), *za ohavné* je považováno adjektivum *hmatatelný* vzniklé z německého *greifbar* (1919, s. 19). Také se

⁴² V kontextu vzájemného ovlivňování sousedních jazyků je zajímavý článek, o kterém Naše řeč referuje (1925, s. 11). Německý autor si v něm stěžuje, *jak se poslední dobou rozrušuje pražská němčina vlivem českého jazyka, jak pražští Němci přijímají do svého slovníku nejen výrazy, které se přiči jejich politickému nazírání (Befreiungstag, gemischtes Gebiet atd.), nýbrž i porušují vlivem českým přesnost německých výrazů po stránce skladebné i lexikální, napodobující německým slovem výrazy české, s nimiž se často setkávají.* (...) Autor článku se léká těchto příznaků a předpovídá německému jazyku na českém území smutnou budoucnost.

nemá užívat sloveso *odpadnouti* z německého *wegfallen* (1920, s. 143), *zapříčiňovati jest slovo nové, zbytečné a nečeské, utvořené zcela řemeslně podle něm. verursachen, lépe je způsobovati* (1920, s. 224).

Za zbytečný germanismus je označeno *ohledně* (1919, s. 281), *žije hlavně v úřednickém slohu, mělo by být nahrazeno strany, stran něčeho nebo předložkou pro*. Mezi dalšími germanismy jmenujeme: *jedná se, lépe běží, jde o; ohleduplný, bezpodmínečně, přichází v úvahu, docílit* (1921, s. 117), *ohled, důsledek, docílit, nápadný* (1923, s. 56).

Odmítána jsou slova *věrodatný a směrodatný, věrodatný je věrný otisk německého výrazu massgebend, směrodatný zase richtungsgebend*. Germanismus *směrodatný* byl odsouzen na několika místech v NRĚ (1926, s. 61 an; 1934, s. 157). Jako náhrady jsou navrhovány: *něco je rozhodující, rozhodné pro něco, něco rozhoduje, určuje směr, něčím se někdo musí řídit, něčeho dbáti, něco nás váže*. Proskribováno je spojení *vystaviti směnku, vystaviti knížku* (1928, s. 193), autor článku, V. Švarc, jej označuje za *jeden z nejhrubších germanismů* a rozhořčuje se nad tím, že tento germanismus byl dokonce uzákoněn přes veškerou dřívější kritiku v brusech a v Naší řeči (např. 1922, s. 22, 1926, s. 44). V návaznosti na brusy je odmítáno *tajuplný, stačí zcela staré tajemný* (1926, s. 63). V. Ertl proti brusům obhajuje užití některých slov, např. kompozita *jednohlasný, jednohlasně* (1926, s. 97).

J. Haller kritizuje obchodní češtinu (1930, s. 189) a jako nečeské označuje termíny: *dobropis, dobropisovati, přiojednávka, protiúčet, protilist, protivzorek, protislužba, protistrana, silostroj, plnoplechové zboží, mimokolekcové zboží, hořevedené zboží, uskladniti zboží, umístiti výrobek (= prodati)* atd. Čeština by podle J. Hallera neměla napodobovat němčinu v tom, že se bude snažit o co nejstručnější vyjádření. Podobně odmítá užívání slova *nalistovati* (1931, s. 187), které nazývá *jazykovým škvárem*, a slovesa *podbízeti, které nezapře svůj německý původ*. V této souvislosti se vyjadřuje obecně ke germanismům: *A kdyby to byla jen tato slova, ale co je v dnešní češtině takovýchto nečeských, nemožných slov, která přese všechnu svou nemotornost jazykovou zdomácněla a kterých užívají a hájí i vážní spisovatelé! Mluvíme rádi o pobělohorském úpadku české řeči a s chutí jej svádíme na jesuity a Habsburky. Dnes nás k stírání národního rázu nikdo*

nenutí, a přece strkáme hlavu do cizího chomoutu. Nepíše se sice o pucování, šláfroku atd., ale taková slova, jako je sloveso podbízetí a mnohá jiná, nejsou o nic lepší. Jenom je v nich to němectví zakukleno, ale utajené zlo bývá ještě nebezpečnější než zlo zjevné (1931, s. 225).

8.2 JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY SYNTAKTICKÉ

Při hodnocení jednotlivých syntaktických jazykových prostředků a frazémů se projevuje v časopise *Naše řeč* těsná návaznost na brusy, odmítané jevy jsou s názory v brusech pravidelně porovnávány a brusy také představují zdroj argumentů pro náležité užití či vytěsnění dané vazby nebo frazému. V *Drobnostech* a v *Hovorně* probírají jednotlivé výrazy a řada syntaktických jevů odmítaných je hodnocena jako germanismy. Výběr jsme provedli s ohledem na možný výskyt konkrétních jevů v učebnicích, snažili jsme se zachytit jevy s vývojovou perspektivou. Nejprve uvádíme jevy odmítané, pak stanoviska odlišná od brusů. Uvědomujeme si značnou relativitu výběru, neboť pouze výčet syntaktických problémů probíraných v *Naší řeči* by podle našeho názoru byl velmi rozsáhlý.

Jako hrubá chyba je odmítáno *Naší řeči obdivovati výkony m. obdivovati se výkonům* (1917, s. 154), stále je odmítána jako nenáležitá u mnoha sloves akuzativní reky, která se v jazyce postupně prosazuje, např. (1926) je předmětem výkladu u slovesa *chrániti*.

Opakovaně se kritizuje sloveso *zodpovědět, zodpovědět otázky* (1917, s. 60; 1921, s. 65). Několikrát se probírá vhodnost užití kondicionálu u spojení *aniž bych* (1918, s. 87), odmítána je vazba *pokládat za to, lépe mít za to* (1918, s. 116). *Platiti za něco ve smyslu být za něco pokládán je nečeské, v jiných významech náležité* (1919, s. 33), *jsem s to, něco učiniti* označuje J. Zubatý jako nesprávné, *má být neurčitý způsob, ale správně podmíňovací způsob jsem s to, bych něco učinil* (1921, s. 1 an). Ve shodě s brusy se jako vhodné doporučuje užívání spojení *mohu za to, nemohu za to* (1926, s. 225), podobně se hodnotí *lámat si hlavu* (1926, s. 123). Např. J. V. Bečka připomíná nevhodná sousloví

slovesná: sousloví *vzíti místo* (podle *Platz nehmen*, místo *sednouti si*), *držeti řeč* (*eine Rede halten*, místo *mluviti*), *naučiti se znát* (*kennen lernen*, místo *poznati*), podobně *ztratiti slovo* (místo *přimluvíti se*), *dát seznati* (m. *ukázati*), odmítá také sousloví *to přichází v úvahu*, vzniklé překladem německého *in Betracht kommen* (1934, s. 38 an.). Dnes některé se některá sousloví ožívají, např. *vezměte místo*, další se užívají jako kalky z angličtiny, např. *mějte hezký den*.

Několikrát J. Zubatý obhájí spojení *jeden z nejlepších lidí* (1918, s. 4 an), podobně V. Ertl hodnotí náležitě *míti čas* (1918, s. 232), vystupuje tak proti brusům, které navrhuji jen *míti kdy*. Kladně je hodnocen také frazém *zub času hlodá*, který B3 odsuzuje jako germanismus, Naše řeč již píše, že je to metafora nejen německá, ale je doložena i v latině (1919, s. 218). Opakovaně od prvního ročníku časopisu je řešena konkurence a vhodnost vazeb *obchod s něčím a obchod něčím, obchodovat něčím a s čím* (např. také 1937).

Opakovaně je pozornost věnována vazbě slovesa *sdělovati, sděliti, sdíleti* (1918, s. 282, 1928). Proti volanturismu v rozhodnutích o jazykové správnosti se staví J. Zubatý v hodnocení spisu A. Hlavinky, který uvádí, že *napadá mě je více počesku, napadá mně je více moravské*, cit vede Hlavinku k tomu, že má říkat *napadá ti, ne tě*. V návaznosti na brusy právě v rovině syntaktické je možno sledovat největší ústup od puristických zákazů a příkazů z období 19. století, ve výkladech publikovaných v časopise se ve velké míře od nich ustupuje. Rehabilitován je např. frazém *jsme v úzkých* (1929, s. 217).

8.3 VÝVOJOVÉ TENDENCE DOKLÁDANÉ V ČASOPISE NAŠE ŘEČ

V této krátké kapitole se zaměříme na časopis Naše řeč jako na jeden ze zdrojů dobového poznání jazyka a v návaznosti na brusy představíme vývojové tendence, které články v časopise zachycují. Pro ilustraci vycházíme ze stejné klasifikace jevů jako v kapitole 7.3.

Z jevů **slovotvorných** stále živých je probírána konkurence odvozovacích adjektivních sufixů *-ný* a *-ní*, např. *stavební/stavebný* (1918, s. 200), *učební/učebný* (1934, s. 159), konkurence a význam sufixů *-icí* a *-ící*: *plnicí pero*, nikoli *plnicí pero* (1920, s.220), odmítán

je sufix *-telný* jako překlad německého *-bar*, odmítán je celý slovotvorný typ adjektiv; na pravou míru je uváděna podoba číslovkového adjektiva: *stoleté výročí*, správně *sté výročí* (1918). Opět dnes ožívá tento typ v komunikační praxi, objevuje se i v médiích. U konkurence substantivních sufixů *-iště* a *-isko* nacházíme regionální rozlišení: *stanoviště je varianta česká*, *stanovisko moravská* (1919, s. 152). Rozlišení slov utvořených těmito slovotvornými formanty dnes chápeme jinak – jako protiklad abstraktního a konkrétního (kromě *střediska*).

V rovině **morfologické** je probírána distribuce koncovek v nominativu pl. substantiv maskulin. *-i*, *-ové*, *-é* (1943, 97 an.); předmětem výkladů jsou opakovaně zájmena: rozdíl mezi *který* a *jaký* (1942, s. 96), náležité užívání zájmena *svůj* ve shodě s dnešním pojetím (1921, s. 159; 1922, s. 223; 1925, s. 314). U číslovek je věnována pozornost tvoření tvarů číslovek řadových (1918, s. 28). U slovesných tvarů určitých je vyložena konkurence koncovek 1. os. sg. indikativu prézenta aktiva z vývojového pohledu: *píji/piju*, *kupuji/kupuju* (1918, s. 28), opakovaně jsou jako náležité posuzovány tvary *aby ses*, *ses/sis* (1918, s. 29). Ze slovesných forem neurčitých se objevují jevy, kterými se zabývá kodifikace spisovného jazyka až do současnosti: *zařaděn* či *zařazen*, tvar *zařazen* je pokládán za nesprávný (1918, s. 13 an), jen *padl*, ne *padnul* (1918, s. 121), *objal*, *objetí*, nikoli *obejmul* (ibid). Po odsouzení podoby slečna doktor je připomínána uzákoněná přechýlená forma na akademické půdě: *doktorka*, *profesorka* (1930, s. 108).

V **lexikonu** je odmítáno vyjádření *evoluční vývoj* (1920, s. 124), jako správné označeno *protežovat*, ne *protěžovat* (1917, s. 216), probírány jsou jednotlivosti. Lexikálnímu plánu postupně není věnována taková pozornost jako dříve, souvisí to pravděpodobně i s vydáváním *Příručního slovníku jazyka českého*, o němž Naše řeč pravidelně referuje.

Ze **syntaktických** jevů jsou dokládány falešné skladební dvojice: např. *ambulatorium pro choroby nervové university Karlovy* (1924, s. 234) nebo *...odborný spolek mistrů plavčích a lázeňských v ČSR sídlem v Praze uspořádá pietní tryznu za všechny utonulé u sochy Vltavy na nábřeží Legií* (1934/35, s. 62).

Stranou záměrně ponecháváme jevy pravopisné, z nichž je v Naší řeči ponejvíce vykládáno psaní cizích slov a většinou s odkazy na pravidla pravopisu, projevuje se těsná návaznost na brusy.

Z novinářské češtiny jsou v Naší řeči kromě výše zmiňovaných jazykových prostředků kritizovány pomíchané metafory, např. *vložit kalich hořkosti, nepřeklenutelná přehrada* nebo *ocitnout se na mrtvé koleji* (1925, s. 33). I dnes se v publicistických textech setkáváme s vyjádřeními jako *rozbít /rozvázat gordický uzel*. Domníváme, že tyto modifikace frazémů nejsou záměrné, ale vyplývají tehdy i dnes z individuálních neznalostí autora textu.

9. PURISTICKÉ JEVY V UČEBNÍCÍCH ČESKÉHO JAZYKA Z OBDOBÍ 20.–70. LET 20. STOLETÍ

Jak jsme již uvedli výše, považujeme učební texty za jeden z nejdůležitějších zdrojů, jejichž prostřednictvím mluvčí v mladém věku poznávají jazyk i názory na jazyk, cíleně i spontánně. Zároveň můžeme právě v učebnicích dobře sledovat závislost na předchozích učebních textech nebo i jiných zdrojích.

9.1 DOKLADY PURISMU V UČEBNÍCÍCH PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLU

Doklady citované v následující části byly získány excerpcí učebnic charakterizovaných v kapitole 6.3.1, jednotlivé učebnice označujeme zkratkou ze seznamu *Zdrojů a literatury*, v závorce uvádíme stránku, z níž doklad pochází. Doklady stejně jako v předchozích kapitolách analytického oddílu uvádíme kurzívou, abychom je odlišili od ostatního textu. Kapitulu členíme stejně jako předchozí kapitoly 7 a 8, abychom mohli sledovat vývoj ve vztahu k jednotlivým sledovaným jazykovým prostředkům.

9.1.1 SLOVOTVORNÉ A LEXIKÁLNÍ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY

V analyzovaných učebnicích pro základní školu se postupně mění ve srovnání s brusy a s názory v časopise *Naše řeč* složení lexikálních a slovtvorných jazykových prostředků hodnocených z hlediska puristického přístupu k jazyku. Ustupují kompozita, která byla vnímána jako nevhodná pro češtinu, germanismy nejsou takto explicitně přímo označovány. Pro školu je po celé sledované období rozhodující hledisko jazykové správnosti, jazykové prostředky jsou proto v učebnicích pro základní školy označovány pouze buď jako správné, nebo jako nesprávné. Toto hledisko, pokud je doplněno

objasňujícím výkladem nebo pokud vychází z lingvistického poznání, je náležité, pokud není, může být projevem puristického stanoviska.

9.1.1.2 KOMPOZITA

U kompozit můžeme v analyzovaných textech sledovat z hlediska jejich odmítání sestupnou tendenci, z analyzovaných učebnicových textů jednoznačně vyplývá, že se také pro školu kompozita stala stabilní součástí jazyka, s jejich odmítáním se setkáme ojediněle a v přímé návaznosti na brusy. V kapitolách o slovtvorbě nenajdeme upozornění na jejich nevhodnost, kompozice je označena jako jedna z možností vzniku nových slov v českém jazyce.

Z jednotlivin je odmítáno slovo *prvotřídní, které odporuje českému tvoření slov* (JH3, s. 136). Na tento názor reaguje Alois Jedlička (1948, s. 252), který namítá, že slovo *prvotřídní* je v češtině náležité, je tvořeno stejně jako slova *jednotřídní, prvořadý* a toto adjektivum může mít také význam patřící do první třídy, s tímto významem je užíváno např. v mluvě sportovní. V přímé návaznosti na brusy je proskribována *parolod', lépe parní lod'* (T4, s. 137). Již od dob brusů i v *Naší řeč* je podezřelá první část komponentu *spolu-*, je připouštěna u substantiv, odmítána u sloves: *spolupracovník, spolutvůrce, spolutrpiteľ – nikoli spolupracovati, spolutvořiti, spolutrpěti* (T4, s. 160). Bez vysvětlení nebo hodnocení jsou jako nesprávná označena také kompozita adverbialní: *pamatuj bez důvodu, bez prodlení, bez trestu, bez úspěchu, beze změny je lepší než bezdůvodně, neprodleně, beztrestně, bezúspěšně, nezměněně* (T4, s. 160). Je zde patná návaznost na proskribování prvního komponentu kompozita *bez-*, který je odmítán v brusech, ale již u mnohých slov připouštěn v časopise *Naše řeč*. Jako jednotlivina je odmítáno adverbium *dokazatelně* (JH3, s. 187).

9.1.1.3 GERMANISMY

Germanismy se v učebnicích ve srovnání s brusy vyskytují v daleko menší míře, jsou vybrány autory učebnic v návaznosti na brusy i na články v časopise *Naše řeč*, zde uváděné doklady jsou v *Naší řeči* obsaženy především v příspěvcích J. Zubatého (*ten, jeden, člověk, žádný*) a jím obhajovány; můžeme sledovat postupné začleňování jevů v předchozích obdobích odmítaných do češtiny první poloviny 20. století jako postupně přijímaných nebo běžných. Na rozdíl od předchozích analyzovaných zdrojů (*brusy, Naše řeč*) v učebnicích pro základní školu není termín germanismus ani jednou doložen, dané jazykové prostředky nejsou dávány do souvislosti s němčinou, jsou jen odmítány nebo označeny jako nesprávné či nečeské.

V návaznosti na němčinu jsou stále podezřelými demonstrativum *ten* a číslovka *jeden*: *Neruda a jeho dílo (bez ukazovacího zájmena ten; HH3, s. 23), ani za peníze tam nic nekoupí (bez číslovky jeden; HH3, s. 26), ani spátí se člověku nechce (bez číslovky jeden; HH2, s. 62), pomalu se v zámku tišilo (bez zájmena ten; HH2, s. 63); nečítá novin: bez zájmena žádný (HH2, s. 63)*. Na jiném místě už můžeme pozorovat toleranci ve vztahu k číslovce *jeden*: *někdy: upadá z jedné chyby do druhé, jindy: upadá z chyby do chyby; někdy byl jeden sedlák, jindy byl sedlák (T4, s. 147)*.

Z adjektiv je společně s brusy odmítáno užívání adjektiva celý: *doporučuji řadu (několik, mnoho) novinek (bez přídavného jména celý, HH3, s. 23)* a v učebnici B. Tožičky a L. Žofkové (1938, T4, s. 141–142) je uveden dvoustránkový seznam adjektiv členěný do dvou sloupců, z nichž druhý je uveden stručným **neříkej a nepiš**⁴³: *jasný, zřetelný / nedvojsmyslný, lesnatý / olesněný, možný / proveditelný, náležitý, vhodný / patřičný, odpovědný / zodpovědný, pevný / neochvějný, přepjatý / přehnaný, přílišný, nemírný, zveličelý / přehnaný, přímá, nejbližší (cesta) / bezprostřední, srozumitelný / přístupný, těsné / úzké, ten, řečený, příslušný – dotyčný, výtečný, výborný, velmi dobrý, znamenitý, nejlepší jakosti / prvotřídní, zletilý lépe než plnoletý*. V seznamu jsou zařazena adjektiva

⁴³ Sloupec *neříkej a nepiš*, tedy podle učebnice nevhodná adjektiva, je v citaci uveden pro přehlednost za lomítkem tučně.

odmítaná z několika hledisek, je patrná návaznost na brusy. Odmítána jsou adjektiva se sufixem *-telný* (řešeno také v *Naší řeči*), s prefixem (prvním komponentem kompozita) *bez*, kompozitum *prvotřídní*. Výhrady nejsou specifikovány, žákovi i učiteli je pouze předložen seznam proskribovaných slov. Podle dalších pokynů se nemá užívat adjektivum *bezúčelný* (*zájezd*), toto spojení je nutno opravit, (T4, s. 142).

Substantivum verbální již není odmítáno s takovou frekvencí a silou jako v brusech, uplatňuje se pravděpodobně i vliv umírněné *Naší řeči*, ale stále se v učebním textu zdůrazňuje, že *substantivum verbální se nesmí užít k vyjádření děje: kniha byla ztracena, ne přišla ke ztracení, zde se prodává dobré ovoce, ne zde je k dostání, musili se vrátiti, aby nebyli zajati, ne nebyli k zajetí* (T4, s. 153). Můžeme sledovat jistý posun, jazykový prostředek není odmítán zásadně (to ostatně nebyl ani v brusech), je proskribován v jedné ze svých funkcí.

9.1.2 JEVY SYNTAKTICKÉ A FRAZÉMY

Představují z hlediska autorů učebních textů nefrekventovanější skupinu jevů, na které je třeba upozorňovat z hlediska jazykové správnosti. Ze syntaktických jevů jsou ve většině analyzovaných učebnic probírány z puristických hledisek slovesné vazby a mnoho je jich odmítáno; souvisí to s pojetím skladby a podrobným probíráním vazeb u tématu jednotlivých pádů⁴⁴.

Výrazný posun je možno sledovat u frazémů, pravidelně se s nimi se v učebnicích pro základní školu ve sledovaném období pracuje, pro zařazení do učebnice není rozhodující jejich původ, ale význam a užití.

⁴⁴ Téma významů jednotlivých pádů není v současných učebnicích pro základní ani pro střední školu probíráno, z vlastní zkušenosti víme, že současným žáků i studentům (včetně vysokoškolských) působí určení mluvnického významu pádu značné problémy a promyšlený výklad funkce a sémantiky pádů ze synchronního hlediska zařazený do učebnice by mohl být jedním z inspirativních podnětů, jak tuto situaci zlepšit. Významy pádů jsou zařazeny v současných mluvnicích, ale studenti s nimi většinou nepracují.

Verbální vazby jsou v naprosté většině v učebnicích s ohledem na věk žáků předkládány jen jako příklady, objevují se ale přímo seznamy *nesprávných vazeb a rčení*. Vazby slovesné, předložkové či adjektivní nejsou hodnoceny jinak než *správně – nesprávně*, např.: *správně je třeba dbáti: konati přednášky, zábavy, podstoupiti, vykonati zkoušku, obcovati školnímu vyučování* (MU, s. 60), *správně – obchodovati s obilím, v obilí, obchod s obilím* (JH, s. 25). Vazba slov obchodovat a obchod je podrobně připomínána v příspěvcích *Naší řeči*. *Otec jel do Prahy kvůli bratrovi (osoba), za obchodem, pro zboží (věc), uvázal koně o strom* (HH3, s. 39), *lépe ke stromu*. Vazba *uvázal koně o strom* je opakovaně ve vymezeném období předmětem zájmu *Naší řeči*, tuto vazbu označuje Bartoš jako náležitou a odmítá *uvázat ke stromu*. V učebnici je vazba s prepozicí *k* hodnocena jako náležitá, v *Naší řeči* také.

Ve všech učebnicích je připomínán genitiv záporový a odlukový jako náležitý. Zde nemůžeme usuzovat na jednoznačně puristickou motivaci, odmítané vazby s akuzativem dokládají vývoj jazyka. Jak dokazuje ve své publikaci K. Hausenblas (1958), adverbální genitiv ustupoval postupně.

Pokud učebnice odmítá konkrétní vazbu, je zdrojem hodnocení pouze protiklad *správně – nesprávně*: *hleděti*. *Správně se říká: Svého si hled', ale zbytečně a nesprávně se užívá slovesa hleděti (vstříc) ve větách. Obávám se budoucnosti, Toužebně očekáváje vaší odpovědi, trvám s úctou* (HH2, s. 57). *Správně se říká: Rostu během, ale nesprávně a zbytečně se užívá slova běh ve větách: Zaplatím do dvou let, za dvě léta. Dodám zboží v lednu. Časem se všechno změní. Za hovoru se smluvili* (HH2, s. 61). JH3 odmítá také sloveso *vykazovati* ve spojení *vykazovati schodek, úbytek* (s. 157), má se *správně* užívat pouze *schodek se projevuje, úbytek se projevuje*, na stejném místě odmítá také *hraničiti nač*.

Užívání slovesa *vykazovati* je nejprve v *Naší řeči* odmítáno, pak je připouštěno jako verbum terminologické.

Další doklady puristických stanovisek hodnocením *správně – nesprávně*: *všimnouti si čeho – všimnout se; pozbyt čeho-pozbyt co, pozbyl celý majetek; minouti se čeho nebo s čím – minouti se čím, minouti se cílem; litovati koho, čeho – litovati co: litovati příbuzné,*

námahu; vážit si čeho, ale cenit co, Učit dějepisu – nesprávně – učít dějepis, hru na klavír, zvykat, přivykat, odvykat práci – nesprávně – zvykat na práci (JH2, s. 23).

Pod titulkem *Slovesné vazby, v nichž se chybje*, jsou uváděny (T4, s. 142–143) např. reke následující: *práce se daří – nesprávně práce jde, dbáti na čest – nesprávně držeti na čest, účet dělá 20 Kč – nesprávně – účet obnáší 20 Kč, napravit chybu – nesprávně odstranit chybu*. Výčet pokračuje na následujících dvou stranách, jedná se o nejrozsáhlejší seznam proskribovaných slovesných vazeb v analyzovaných učebnicích pro základní školu. Seznam navazuje na vazby odmítané již v brusech, pravděpodobně je však jeho oporou také Příruční slovník jazyka českého.

Kromě vazeb slovesných označovaných jako nesprávné můžeme doložit i konstrukce předložkové, jejichž odmítání je však méně frekventované, systematicky je zařazeno jen v jedné z analyzovaných učebnic: *Předložky náležité – uznávám to za správné/ne jako správné; přibýlo mu váhy, ne na váze; unaven na smrt, jít na pomoc, ne k smrti, ku pomoci; při té oslavě, ne při příležitosti oslavy; od Prahy na západ, ne západně; i s přírážkou, ne včetně přírážky (T4, s. 163)*. Pravidelně jsou v učebnicích zařazovány vazby jednotlivých předložek, jak jsme již upozorňovali výše, téměř všechny učebnice zařazují vazby předložek *mimo a kromě*.

9.1.3 OSTATNÍ

Z ostatních jazykových prostředků jsou jako nesprávná označována *Příslovce, v nichž se chybje*: *Nadarmo, marně/bezvýsledně* (nesprávně je uvedeno za lomítkem), *především v první řadě, ovšem, arci/samozřejmě, potom, poté/nato, aspoň/nejméně, nejprve, nejdříve/především, nedaleko, u/blíže, poblíže, každý den/každodenně, konečně/posléze, bez toho/beztak (T4, s. 161)*. Předkládány jsou jen seznamy bez jakéhokoli vysvětlení, proč je dané adverbium považováno za chybu. U adjektiv adverbíí můžeme sledovat silnou návaznost na brusy.

Kromě odmítaných adverbii nacházíme upozorňování na užívání slova v jediném významu shodném s jeho etymologií: *sestávati se se nemá užívat ve významu skládati se* (JH3, s. 156), nemůžeme užít adjektivum *lhostejný* k vyjádření vlastnosti věci, *protože je mi to lhostejné neznamená ani netečné, ani nevšímavé, nedbalé nebo vlažné* (JH3, s. 134). A. Jedlička ve své kritice *Jazyka mateřského* (1948, s. 251) upozorňuje na to, že se vyvinul i „význam jiný, bezvýznamný, nehodný povšimnutí, že se ho velmi často užívá k vyjádření vlastností věcí, jak dokazují četné doklady z materiálu PS“.

Ve všech analyzovaných učebnicích pro základní školu můžeme doložit jediné metajazykové vyjádření dobového puristického názoru: *Jazykozpytci jsou strážci jazyka a jeho čistoty* (T4, s. 109).

9.1.4 VÝVOJOVÉ TENDENCE V UČEBNICÍCH PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLY

Také v učebnicích pro základní školu stejně jako v příručkách jazykové správnosti a v časopise *Naše řeč* nacházíme dobové jazykové jevy dokládající vývojové tendence v češtině. Opět se setkáváme s jevy, které jsou opakovaně objektem kodifikačních úprav až do současnosti a na které učební texty upozorňují.

Z hlediska **slovotvorného** se v každé učebnici vyskytují cvičení na doplňování náležitých sufixů u adjektiv, pracuje se s konkurencí sufixů *-ný* a *-ní* (např. MŘ1, s. 68), stejně tak je věnována pozornost významovému rozlišení u sufixů *-ící* a *-ící*, např. *balící* a *balící* (JH2, s. 108).

V rovině **morfologické** jsou zařazovány výklady a cvičení na tvoření náležitých tvarů kondicionálu *aby ses podíval*, *ne abys se podíval* (např. JH2, s. 78) a také pasivních přičestí typu *nositi – nošen*, *mysliti – myšlen* (HH2, s. 30).

V **syntaxi** se setkáme s odmítáním nepravé věty vedlejší (i když se takto daný syntaktický jev neoznačuje): *správně přišel a hned se zase vrátil/nesprávně přišel, aby se hned zase vrátil* (T4, s. 164). Jako chybně užitá jsou označovány dvě předložky stojící nevhodně za

sebou nebo vytvářející nemotivovanou odchylku od větné stavby: *Chyby v pořádku předložek: Před a po představení hrála hudba / správně před představením a po něm hrála hudba. Ptáci letěli nad a přes les / správně ptáci letěli nad lesem a přes les. Cesta do a z Ruska / správně Cesta do Ruska a zpět, do Ruska a z Ruska. Z na náměstí stojícího auta / správně z auta stojícího na náměstí* (JH2, s. 201). Z předložkových vazeb se objevuje konkurence předložek *kromě, vyjma a mimo: Mám všechny knihy kromě jedné* (vyjma jednu HH3, s. 61). U verbální reky je preferován genitiv *litovati čeho, ne co*, užití čeho, nesprávně *co* (JH2, s. 26). Učebnice upozorňují na dodržování významového rozdílu mezi zájmeny který a jaký: *Jaká je to hora? (vysoká) Která je to hora (Říp)*; (např. HH2, s. 62.)

Z **pravopisných** jevů se objevují upozornění a příklady nesprávného zápisu kombinace číslice a slovního vyjádření: *do 16ti let, 5tiboký, za 30tileté války, 5tiúhelník; pět krát nebo 5 krát* (JH1, s. 151), ze syntaktického pravopisu je jako problém v každé kapitole učebnice, v níž se probírá shoda podmětu s přísudkem v množném čísle, řešena shoda s podmětem v neutru: *hříbata a telata se zaběhla, nesprávně zaběhly* (např. HJ2, s. 27).

Jevy dokládané v této kapitole jsou pravidelně zařazovány do cvičení v jednotlivých učebnicích, které je obsahují.

9.2 DOKLADY PURISMU V UČEBNICÍCH PRO STŘEDNÍ ŠKOLU

Doklady citované v této kapitole byly získány excerpací učebnic charakterizovaných v kapitole 6.3.2, jednotlivé učebnice (shodně s kapitolou předchozí) označujeme zkratkou uvedenou v seznamu zdrojů a literatury. Jednotlivé jazykové jevy, na které upozorňujeme, nejsou v analyzovaných učebnicích pouze součástí výkladů, nejsou zmiňovány jen explicitně, ale jsou také součástí cvičení buď umístěných přímo u výkladu, nebo v další části knihy, většinou ve cvičebnici. Příklady ze cvičení necitujeme všechny s ohledem na rozsah disertační práce, je třeba si ale uvědomit, že i ty představují latentní puristické jevy v učebních textech.

9.2.1 SLOVOTVORNÉ A LEXIKÁLNÍ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY

V učebnicích pro střední školu se výrazně mění struktura lexikálních a slovotvorných jazykových prostředků, které jsou objektem pozornosti autorů z puristických hledisek. Přestože učebnice obsahují kapitoly věnované slovotvorbě, nejsou již odmítána kompozita jednoznačně jako nečeská; zmírňuje se hodnocení jazykových prostředků, které jsou chápány jako germanismy; nejsou pouze odsuzovány. Všechny učebnice se vyjadřují k problematice cizích slov, většinou tolerantně, připomínají je jako důležitou součást českého spisovného jazyka vyplývající z kontaktů s jinými jazyky a také z historie češtiny. Odmítáno je nadbytečné nebo zbytečné užívání cizích slov: *Některá cizí slova jsou potřebná, protože je nelze nahradit slovy domácími (...). Ale někteří spisovatelé učení a novináři si zbytečně libují v cizích slovech* (MA2, s. 77). Připomínány nejsou jen germanismy, ale i latinismy a galicismy.

V lexikonu jsou zakazovány jednotliviny, je vytěšňováno např. sloveso *nechat*: *Chybně se říká (podle němčiny) kuchařka nechala upadnouti (liess fallen) talíř místo upustila. Nechám se poroučet místo dávám. Nechám maminku pozdravovat místo vzkazuji. Nechal si spraviti střechu místo dal. Někdy se zase chybně říká dáti místo nechati: Dával unikati vodě místo nechal unikati vodu* (MA2, s. 54). Rehabilitováno je v jednom z názorů podstatné jméno slovesné, naopak odmítána jsou dějová jména: *zbytečně často i nesprávně se nahrazují podstatná jména slovesná nově tvořenými jmény na př. dělení – dělba, třesení – třes, zakročení – zákrok, hájení – obhajoba* (MA2, s. 58). *Obhajoba* je odmítána také Jiřím Hallerem v časopise *Naše řeč* jako slovo nadbytečné. *Slovo ohled, tam kde by znamenalo zřetel, hledisko, pohnutku, tam není správné* (MA2, s. 115).

9.2.1.1 KOMPOZITA

Jsou odmítána minimálně, je patrný posun v jejich hodnocení: *bleskurychle, lépe rychle jako blesk (slovo utvořené nesprávně, ale ujalo se v jazyce; H2b, s. 88)*. Svědčí to o změně v přístupu ke kompozitům, která se postupně stávají běžnou součástí spisovného jazyka.

9.2.1.2 GERMANISMY

Na rozdíl od učebnic pro základní školu se v analyzovaných učebnicích pro školu střední germanismy jen neodmítají jako nesprávné, nečeské, jazykové prostředky. Autoři ozřejmují jejich původ a snaží se vyložit, proč je jejich užití v češtině nevhodné. Další posun v hodnocení je možné sledovat v porovnání užití jazykového prostředku ve spisovném jazyce a v jazyce lidovém, např. *zůstal stát místo zastavil se (obrat z lidové mluvy vzniklý napodobením německého způsobu; H2b, s. 147); švindl, slovo lidové, z němčiny (H2a, s. 26); začínají s těmi svými hloupostmi, začínají ty své hlouposti (vazba nesprávná, avšak běžná v lidovém jazyce (H2a, 118).*

Stále je v návaznosti na brusy považováno za nadbytečně užívané zájmeno *ten* a číslovka *jeden*: *...napodobením německého členu se nesprávně ten přidává k superlativu, na př. růže je ta nejkrásnější květina (M1, s.12) a ...jeden ve významu člověk je nesprávné, to člověk (špatně) jeden z kůže vyletěl (M2, s. 19). Germanismus je vnímán také jako jazykový prostředek konkurenční, synonymní: ...odpravena a uklizena, zrušena, odklizena; Jirásek se tu užitím dvou synonym vyhýbá novodobému germanismu „odstraniti (H2a, s. 16).*

Ve vyjádření totožnosti není připouštěno užití adverbia *těsně*: *chybně se nahrazuje podle němčiny zájmeno samý příslovcem těsně. Správně se má říkati stáli jsme na samém kraji propasti (špatně těsně na kraji). Bylo před samým polednem (špatně bylo před polednem; MA1, s. 13). Za nesprávné je považováno také příslovce *ohledně*: *Byl podán dotaz ohledně nezaměstnanosti, správně o nezaměstnanosti nebo stran nezaměstnanosti a včetně: ceny míst včetně zemské dávky, správně i se zemskou dávkou (MA2, s. 62). Odmítáno je i adverbium *opět*: *Opět nesprávně místo zase; příslovce opět značí opakování téhož děje, na př. byl jsem dnes na procházce a zítra půjdu opět (...); avšak střídání děje nebo změnu děje vyjadřuje příslovce zase (...)* vedle toho má ovšem příslovce *zase* i význam „opět“, tedy *zase může stát místo opět vždycky, nikoli však obráceně (H2b, s. 50).***

Jako germanismus jsou označovány také slovesné vazby: *zvyklý na hlučný život, vazba vzniklá vlivem obdobné vazby německé, původnější je spojení zvyknouti, zvyklý čemu: zvyklý hlučnému životu (H2a, s. 6); ...pomocí biče, bičem (vazba s druhotnou předložkou je*

často germanismus). Také zde by stačil pouhý instrumentál... (H2a, s. 25); až na malé výjimky, mimo malé výjimky, kromě malých výjimek – vazba „Až na...“ je v tomto významu v češtině napodobením německého způsobu (H1, 185).

V roce 1944 František Vítek ve své učebnici věnuje značnou pozornost germanismům v lidovém jazyce, za puristické považujeme také zadání cvičení: (V4, s. 15) *Varujte se krajností! Správné řeči se učíte především v hodinách vyučovacího jazyka. Řekněte správně po česku: To je dneska hic. Ten se zatumloval. Je furt v luftě. Klepal tepichy. Leží ve špitále. K večeri jsme měli kafe. Jak vám ten buřt šmakoval? Ten dělá velký voči. Vemte u nás místo. Nedělej fóry. Je ostřihaná na bubika. Pil jen špiritus. Nešvindluješ? To bylo fain. Zaplat' u kasy. Má novej futrál na housle. Hraje na valdhornu. Hans sedí na sicu vpředu. Počkej, až vytáhnou šraňky. Fotr je v maštali. Kódl hraje v beku. Byls ofsajt. Chytil ho za flígl. Měl na botách šporny. Kravata je v šufleti. To byl pěknej vins⁴⁵.*

Hodnocení, v němž je patrná přímá návaznost na brusy, jednak v příkladech a jednak ve vyžadování užití slova ve shodě s jeho etymologickým původem, a ve kterém je připomínán *duch jazyka*, nacházíme ve výkladové pasáži v Gregorově učebnici určené vyšším třídám středních škol: *Ze zjevů, kdy čeština napodobuje otrocky cizí formu a prohřešuje se tak svým tvůrčím a významovým zásadám, zasluhují zvláštního připomenutí především germanismy, hlavně proto, že jsou v češtině velmi časté. Tak na. př. za germanismy nutno pokládati v češtině tato substantiva: parostroj místo parní stroj, přemíra místo nesmírnost; adj. prvotřídní místo nej přednější, nejlepší, vodotěsný místo nepromokavý; slovesa docíliti místo dosáhnouti, sestávati místo skládati se, záviseti od někoho místo záviseti na někom a pod. Vlivem německého slova podobného dostává často slovo domácí nový význam a chybný, tak na. př. slovesa rozpadati můžeme dobře užívati ve větách jako Rakousko-Uhersko se rozpadlo po válce, vetché šaty se rozpadají apod. Řekneme-li však, že se kniha rozpadá na třicet kapitol, změnili jsme podstatně původní význam slova rozpadati se vlivem německého zerfallen in etwas a dopustili jsme se tím hrubé chyby proti duchu jazyka. (...). Někdy germanismus častým a dlouhým užíváním*

⁴⁵ Kromě germanismů je zde i slovo ofsajd.

zobecní a nabývá v jazyce spisovném domovského práva a nepokládá se již za chybu (G, s. 182).

9.2.2 JEVY SYNTAKTICKÉ A FRAZÉMY

Také v učebnicích pro střední školy prezentují syntaktické jevy nejvíce zastoupenou skupinu jazykových prostředků, nejčastěji jsou předmětem puristických intervencí slovesné vazby. Stejně jako v učebních textech pro základní školy nejsou z puristických hledisek hodnoceny frazémy, jsou součástí cvičebnic, v nichž se pracuje buď s doplňováním částí frazémů, nebo se např. u přísloví skládají k sobě jejich náležité části.

Kromě verbálních vazeb je pozornost věnována užívání spojky *aniž*: *aniž – zastaralá, obyčejně se jí překládá německá spojka „ohne dass“ a poněvadž po této spojce bývá kondicionál, klade se neprávem i v češtině: Er verliess uns, ohne dass er von useren Bitten gerührt wäre! nemá se překládati opustil nás, aniž by byl pohnut našimi prosbami, nýbrž aniž byl pohnut* (MA2, s. 38). Dalším tradičním tématem je preference genitivu před akuzativem ve slovesných vazbách, opět je zde přidán aspekt užití v lidové mluvě: *předmět bývá nejčastěji ve 4. pádu, proto se v lidové řeči užívá 4. pád i tam, kde má být pád jiný* (V4, s. 81). Hodnocení dobře zachycuje vývojovou tendenci, komentuje užívání akuzativní slovesné vazby i tam, kde není náležitá.

J. Mašín uvádí jako přílohu své práce poměrně rozsáhlý *Abecední seznam chybných slov, rčení a vazeb*, jehož ukázkou uvádíme v Příloze č. 2 (MA2, s. 120–126). Vazby uváděné na tomto místě nejsou pouze verbální, ale i adjektivní.

Velké množství dokladů tohoto typu nacházíme i v učebnicích Františka Vítka (1944, 1945), v nichž některá ilustrativní vysvětlení mohou působit až komicky: *Mluvme stručně, srozumitelně – a vždycky správně česky. Říkejme: Obchodník zapsal položku do knih. / Nezanesl ji tam, zanesl peníze do záložny. Nabył jmění. / Nepřišel k němu, přišel k otci. Jak to je? Nikoli jak to přijde? Přijít může teta, strýc... Vrať se brzy! Nikoli: Přijď brzy nazpátek! Sprátelil jsem se s novým spolužákem. / Neuzavřel jsem s ním přátelství, uzavřel*

jsem byt. Patnáct není dělitelno dvěma. / nikoli: nejde dělit dvěma, jde člověk... Tvůj dopis je nečitelný. / Nikoli: Tvůj dopis není k přečtení (V4, s. 143).

Najděte sami vhodnější a češtější výraz: *Zelináři jdou s cenami dolů. Ceny jdou nahoru. S dědečkem to jde dolů. Já s tím platem nevyjdu. Dej mi knihu nazpátek! Tohle není k přečtení (V4, s. 144).*

Říkejme: *Posaďte se. / Nikoli: Vezměte místo, nechceme, aby nám židli vzal. Zadlužil jsem se. / Neupadl jsem do dluhů, neupadl jsem do jámy. Není mi obtížné spolužákovi pomoci. / Nikoli: Případlo mi za těžko... Proč to nechceš pochopit? / Nemůžeš to nahlédnouti, nahlédnouti můžeš pod pokličku. Přešla mi chuť. Nikoli. Odpadla mi chuť, odpadl mi podpatek. Vycházka v neděli nebude. / Neodpadne, odpadá omítka. Obchodník mi přecenil zboží, předražil je. / Nenatáhl je, natahujeme hodinky... Odvolejte žalobu! / Nikoli: Vezměte tu žalobu nazpátek. Dbejte mých slov! / Nikoli: vezměte na má slova zřetel (V4, s. 147).*

Pánové sněmovali. / Nedrželi sněm, drželi meče... Proč mi stále vyčítáš neupřímnost? / nepředhazuješ mi ji... Nechci vykonávat na bratra vliv. / Nikoli: Nechci ho ovlivňovati. Chodíme do školy. / nikoli Nenavštěvujeme ji, musíme sem choditi, navštěvujeme příbuzné... Bud' pilnější! Uč se více! / Nikoli: potřebuješ se více...Jen se zmiň, rád ti vyhoví. / potřebuješ se jen... Přítel má velmi pěkný prospěch. / Vykazuje velmi pěkný... (V4, s. 150).

Pan učitel pěkně promluvil. / Nedržel řeč, držel snad v rukou napsanou přednášku. Přítel slaví svůj svátek. / Nedrží jej, drží v náručí synka. Dbej svého zevnějšku. / Nikoli: Drž na svůj zevnějšek. Ten má mnoho peněz. / Nemusí je mít, musí však dýchat. Nediv se tomu. / Zbytečné: Nesmíš se tomu... Chovejte se ve společnosti i doma slušně. / Nemusíte se tam držet, budete snad sedět... Zapamatuji si to. / Zbytečné: podržím to v paměti. Tenhle kabát mám již pátý rok. / Kabát mi neslouží, sloužití mi může jen bytost živá... Uhlím se topí. / Uhlí neslouží, je při tom trpné... Z cukrovky se vyrábí cukr. / Cukrovka neslouží... Lichvář naléhá na dlužníka. / Netlačí na něj, hoch tlačí vozík... Strýc se za mne přimluvil. / Neztratil za mne slovo, ztratil klíč. To si rozmysli! / Předložiti mi to nemůžeš, můžeš si dát předložiti látky. (V4, s. 154).

Říkejme: *Ochlazuje se. / Nedělá se chladno, někdo něco dělá, hrnčíř dělá hrnce... Tropíš si ze mne šašky. / Neděláš si dobrý den, ten udělat nemůžeš. Slavnost bude pod lesem. / Nebude se odbývat, odbývá se nedůležitá, nemilá záležitost. Spoléhám na tebe. / Nepočítám s tebou, počítám s matkou měsíční vydání. Snášíme se dobře. / Někdy spolu také vycházíme, ale na výlet. / Je rozdíl mezi dát a nechat. Nechat znamená, nebránit někomu, aby něco udělal, sám mu to nepřikazují. Dám si ušít šaty. V horských potocích bývají pstruzi. / Ale nezkušený rybář – ač je tam hledají – je tam nenalézají. Hlasem mi připomínáte strýce. / Neupomínáte mne, nejsem vám nic dlužen. Očekáváme vás. / Ale nepočítáme s vámi, počítáme s čísly. Jak se vám daří? / Nečeské: Jak se vynacházíte? Přesnější informace u domovníka... / K doptání u... To nekoupíte, nedostanete... / To není k mání. Dědeček se dožil 80 let. / Nečítá je. Ty pěkně vypadáš. / Nevyhlížíš, vyhlížet můžeš z okna. Ten se tomu podivil. / Nedělal oči – není ortopéd (V4, s. 155). Jak je patrné z předchozích dokladů, jsou vazby vybírány z řady hledisek, jsou minimálně hodnoceny – *nečeské*, obvykle je jen konstatováno *nikoli* a uvedena náležitá podoba podle autora. Za typický puristické stanovisko považujeme zadání cvičení *říkejte* nebo *najděte češtější výraz*. Z předchozích dokladů také vyplývá puristický přístup autora k jednotlivým vazbám, ve svých vysvětleních vychází z jednoho významu slova nebo z významu slova spjatého s jeho etymologií a odmítá významy ostatní.*

9.2.3 OSTATNÍ

Mezi ostatními jazykovými prostředky nacházíme shodně jako u germanismů v analyzovaných učebnicích pro střední školy ohled na užití slova v konkrétním útvaru národního jazyka, liší se spisovný jazyk, lidová mluva a nářečí: *Jakmile jsi ji srdcem pojal, odchylka od spisovné normy místo „jakmile je srdcem pojmeš“; v časových větách s významem budoucím bývá minulý čas místo budoucího nesprávně, srov. Gebauer- Ertl, 1926, 230 (H2b, s. 50); jakým je tento lid- doplňkový instrumentál je zde přes spisovnou míru (Gebauer – Ertl 2, 1926, s. 190 an; H2b, s. 49).*

Objevuje se typická puristická argumentace: *Titul se označuje příponou -ka, dnes obvyklé slečna doktor **nehoví duchu jazyka českého** (M1, s. 6). Správná jsou jen tato spojení slečna doktorka, paní profesorka, Marie Černá. Hrubou chybou jsou slečna doktor, nebo dokonce Marie Černý. Nezávadné jsou ovšem tvary jako paní účetní, slečna pokladní, poněvadž obecná jména pokladní, účetní jsou vlastně původem přídavná jména bezrodá (jednovýchodná; N2, s. 159).*

V delších výkladech se objevuje i komparace s němčinou: *...proti jiným jazykům, zejména však německému, máme přece jen málo zpodstatnělých přídavných jmen a není radno je zbytečně rozmnožovati. Jazyk český totiž raději tvoří z přídavných jmen podstatná jména nebo přidává k přídavným jménům slova člověk, věc a jiná. Němec snadno utvoří z každého přídavného jména podstatné, přidá-li k němu člen (MA1, s. 8).*

Opakovaně se setkáváme se stesky nad současným stavem jazyka, které jsou vzorovým vyjádřením puristických stanovisek k jazyku: *...v nynější době se mnoho píše, zvláště do novin, a pera se chápou i dnes lidé s nepatrným vzděláním jazykovým. Proto se náš spisovný jazyk kazí, a to nejen tvořením nesprávných slov, ale tím, že neumělí překladatelé přejímají bez rozmyslu cizí vazby a rčení. Proto je třeba mládeži opatrnosti: strážcem čistoty jazyka spisovného jsou vědecké akademie a časopisy. U nás tuto práci koná zvláště časopis Naše řeč. Je velmi potřebný každému vzdělanci (MA2, s. 74). U Fr. Vítka nacházíme i kapitolu nazvanou Péče o jazykovou čistotu (V4, s. 14), v níž autor dovozuje, že k neupravenému zevnějšku náleží nesprávná řeč, nečeské výrazy. U výkladu o slangu a hantýrce vyzývá: *Jako se právem varujete špíny a cizopasníků, varujte se i jazykových kazů!* (V4, s. 17).*

9.2.4 VÝVOJOVÉ TENDENCE

Ze **slovo**tvorných jevů jsou probírány jazykové jevy shodně s učebnicemi pro základní školu, učebnice pro školu střední obsahují více cvičení. Je opakovaně probírána konkurence sufixů - *ný* a -*ní*: *záře slunečná místo sluneční* (H2a, s. 11); význam sufixů --*ící* a -*ící*,

v rovině **morfologické** kondicionál, podoba vokativu *pane soudce, správce* – nikoli *-če* (N2, s. 175). V **syntaxi** je kritizováno chybné kladení předložek: *předložky se nesmí dostat k sobě: chybně by se psalo: vzpomněl jsem si na před svátky ti daný slib* (MA2, s. 36). Hledisko spisovnosti je uplatněno při hodnocení relativu *co*: *Vztažné co se klade v lidové řeči místo který – já mu dávám za ženu tu dcerušku, co se narodila* (Erben). *Ale v jazyce spisovném se to nehodí* (MA2, s. 15).

Purismus je přímo odsouzen v učebnici Vachkové, která vyšla v roce 1942, v jednom z mála výkladů, neboť učebnice zahrnuje především jednoduchá schémata, tabulky a cvičení: *...směr, který hleděl nahraditi všechna cizí slova českými, se nazývá purismus (z lat. purus = čistý). Mnohdy zabíhá příliš daleko, počíná-li si při tom ještě neobornicky, může způsobiti více škody než prospěchu* (V2, s. 221).

10. SHRNUÍ VÝSLEDKŮ ANALÝZY UČEBNIC

U brusů a časopisu *Naše řeč* jsme neprováděli samostatnou závěrečnou interpretaci výsledků, analyzované jevy jsme hodnotili průběžně a stručně vždy v závěru kapitoly. Učební texty představují podle našeho názoru ze tří analyzovaných zdrojů nejvýznamnější zdroj školní jazykové výchovy, promítá se do nich výrazným způsobem koncepce jazykového vyučování, proto shrnutí získaných zjištění věnujeme u učebnic samostatnou kapitolu.

V analyzovaných učebnicích českého jazyka **pro základní školu** se explicitní puristická stanoviska vyskytují v poměrně malé míře. Nemůžeme je doložit na **prvním stupni** (škola obecná, národní) s ohledem na jednoduché formulace užívané vzhledem k věku žáků a výběru učiva. Do učebnic na prvním stupni jsou zařazovány jevy jednoznačné, jsou předkládány jako jazyková fakta, proto se hodnocení jazykové správnosti omezuje na *správně –nesprávně*. Kromě tohoto můžeme za latentní puristická stanoviska označit pokyny uvedené v učebnicích bez hodnocení či vysvětlení příčiny, proč je konkrétní jazykový prostředek označen jako nevhodný, nesprávný: *ne, lépe, špatně, nemluv, neříkej, nepiš*.

Podobně na **druhém stupni** (měšťanská škola, občanská) učebnice pracuje jen s jazykem spisovným, ve velmi malé míře jsou zmiňována nářečí. V učebnicích se objevují krátké výkladové pasáže, pravidla a poučky jsou žákům předkládány v maximálním zjednodušení, hodnocení jazykových prostředků se omezuje opět jen *na správně –nesprávně*. Cvičení obsahují především jednoznačné příklady ze spisovného jazyka, ve srovnání s učebnicemi pro první stupeň se pracuje i s úryvky textů. Za další implicitní puristické prvky kromě výše zmiňovaných pokynů v zadáních cvičení v učebnicích na druhém stupni považujeme zařazování konkrétních proskribovaných jazykových prostředků do cvičení, kam ale nejsou zařazovány systematicky a pravidelně, ale jen výběrově.

Podle našeho názoru je výskyt puristických stanovisek v učebnicích ovlivněn především osobou autora, dobou vzniku učebnice a tematickým okruhem učiva. Nejvíce zákazů

motivovaných puristicky dokládáme v učebnicích pro základní školu autorů B. Tožičky a L. Žofkové (1938) a J. Jelínka a J. Hallera *Jazyk mateřský* (1948, 1949). Méně odmítaných jazykových prostředků je v učebnicích autorů J. Hötzla, A. Hrabý, a H. Ottové (1922) a v učebnicích J. Müllera (1922, 1924). Učebnice Hallerovy a Jelínkovy byly připravovány k vydání již v období druhé světové války, výrazně se v nich z hlediska zařazovaných jevů projevuje sepětí s hodnocením daných jazykových jevů v časopise *Naše řeč*, jehož byl J. Haller redaktorem.

Mezi jazykové prostředky označované jako *nesprávné* jsou zařazena jednotlivá kompozita; v učebnicích pro základní školy nenacházíme ani jednou termín germanismus, jazykové prostředky takto autory pojímané jsou hodnoceny jako *nesprávné* nebo *chybné*. Největší frekvenci vykazují odmítané syntaktické verbální a adjektivní vazby a předložkové konstrukce, tématem nejvíce zasaženým puristickým přístupem je syntaktické učivo. O vymezení konkrétního jazykového prostředku jako nesprávného rozhoduje autor, jednotlivé učebnice se v hodnocení neshodují.

V učebnicích pro základní školu se nesetkáváme s odmítáním konkrétního jazykového prostředku z hlediska nadbytečnosti nebo zbytečnosti v jazyce, což byl častý nepodložený argument pro proskribování určitého jazykového prostředku v brusech. Nedokládáme žádná puristická stanoviska v učebnicích pro základní školu vycházejících v námi vymezeném období po roce 1949.

V analyzovaných učebnicích pro **střední školy** je situace jiná. Puristické názory jsou součástí výkladu v učebnicích, jsou vyjadřovány explicitně a kromě nich učebnice obsahují i puristická stanoviska implicitní: hodnotící, další obsažená v pokynech pro studenty a ve výběru jazykových jevů ve cvičeních, do nichž jsou příklady zařazovány promyšleně v návaznosti na výkladové části učebnic. Objevuje se zde propojení výkladu a cvičení.

V každé učebnici je věnována pozornost tematice cizích slov, považujeme za zajímavé, že v žádném z analyzovaných učebních textů nejsou cizí slova odmítána. U vztahu k cizím slovům je patrná změna oproti brusům, autoři shodně konstatují, že přítomnost cizích slov v jazyce je nutností, upozorňují v různé míře na opatrnost při jejich užívání. Z hlediska

jazykové praxe je probírána výslovnost, flexe a pravopis cizích slov, je patrné, že svoji pozitivní roli sehrála i pravidla pravopisu.

Stejně jako v učebnicích pro základní školu nejsou výklady orientovány proti kompozitům, z puristických hledisek jsou odmítána kompozita jednotlivá v těsné návaznosti na brusy. Germanismy jsou v učebnicích explicitně jmenovány, ale již nejsou jednoznačně odmítány, posun ve vztahu k nim je možné sledovat v řadě dokladů, jejich užívání je odlišováno v jazyce spisovném a v jazyce lidovém. Shodu v obou typech učebnic nacházíme v tom, že purismus nejvíce zasahuje učivo syntaktické. V posuzovaných verbálních vazbách a jejich navrhovaných náhradách je patrné, že dodržování příkazů publikovaných v učebnicích by vedlo k ochuzení synonymních možností češtiny.

V učebnicích ožívají staré puristické argumenty: rozhodujícím hlediskem je to, zda jazykový prostředek *neodporuje duchu jazyka*, nebo *zda je s ním ve shodě*, studenti mají hledat *vhodnější a češtější vyjádření*, projevují se subjektivní názory autorů, učebnice se neshodují v hodnocení jednotlivin. Tyto neshody pak ukazují na to, že autor prezentuje svůj subjektivní názor bez ohledu na lingvistické poznání.

Z učebnic pro střední školy, v nichž se vyskytuje nejvíce explicitních puristických dokladů, jmenujeme učebnice Jana Mašína (1926, 1928), *Slohovou čítanku* Hallerovu (I. díl, 1934, 1946), učebnice Františka Vítka (1944, 1945) a učebnici Jana Kaňky. Také v učebnicích pro střední školy jsou puristická hodnocení jazykových prostředků v učebním textu závislá na osobě autora, tématu a době vydání či přípravy učebnice. V učebnicích Mašínových nacházíme umírněná puristická stanoviska ve všech tématech učebnice, pravidelně do cvičebnice zařazuje také jazykové jevy z výkladů. *Slohová čítanka* obsahuje puristická stanoviska pouze v prvním díle, stejné hodnocení je obsaženo ve vydání z třicátých let i v roce 1946. Druhý díl *Slohové čítanky* je odlišně koncipován, i to může kromě doby vydání být jedním z důvodů, proč sem puristické názory nepronikají. Učebnice Františka Vítka byly připravovány v době protektorátu (první z nich v protektorátu vyšla), purismus v nich obsažený zasahuje především syntax a je motivován apologií národního jazyka v těžkém období jeho vývoje, je v nich patrná snaha ochránit mateřský jazyk před jazykem

dominantnějším, jehož dominance je dána politickými důvody. V období po roce 1946 již v učebnicích pro střední školy nedokládáme puristická stanoviska.

Ve výběru odmítaných jazykových prostředků se ve všech výše zmiňovaných učebnicích projevuje silná návaznost na brusy a na dobové příspěvky v časopise *Naše řeč*. S ohledem na to, že brusy vycházely v poslední třetině 19. století (dva ještě těsně po druhé světové válce) potvrzuje tento jev značnou setrvačnost v názorech pronikajících do učebnic a určitý konzervatismus školy, neboť doklady purismu nacházíme kromě učebnic pro základní a střední školu vydaných ve dvacátých letech, v nichž bychom s ohledem na dobu jejich vzniku puristické jevy očekávali, také v učebnicích vydávaných v letech 1934–1949.

Závěrem můžeme konstatovat, že v učebnicích nacházíme explicitní i implicitní jevy delimitačního purismu a v učebnicích pro střední školy také doklady defenzivního purismu. Delimitace se projevuje preferencí určitého jazykového prostředku a odmítáním jiného, tato puristická stanoviska v učebnicích hodnotíme jednoznačně záporně; defenzivní purismus obsažený především v učebnicích Fr. Vítka je možno podle našeho názoru posuzovat částečně pozitivně: ve vztahu k jazykovým faktům a jejich hodnocení se projevuje záporně, ve vzbuzení vztahu k mateřskému jazyku v těžkém okamžiku jazykového vývoje kladně.

Analyzované učební texty dokládají úzkou návaznost na brusy a na témata příspěvků publikovaných v časopise *Naše řeč* především ve 20. a 30. letech 20. století. Projevuje se zde značná setrvačnost školy promítající se prostřednictvím učebnicových textů do jazykové výchovy, neboť některé zákazy a příkazy uváděné již v brusech z 90. let 19. století můžeme doložit ještě v učebnicích vzniklých v období druhé světové války nebo vydaných těsně po ní.

11. NÁZORY NA JAZYK A POSTOJE DOSPĚLÝCH UŽIVATELŮ K JAZYKU

Chceme-li zjišťovat stav jazykové výchovy, pak její důležitou součástí představují názory uživatelů na jazyk a jejich postoje k jazyku. Pro běžného uživatele jazyk nemá pouze instrumentální charakter, je pro něj také nositelem hodnot emocionálních a etických, je prostorem, v němž se pohybuje, je součástí jeho vnitřního světa.

Rozhodli jsme se proto naše zjištění o vlivu purismu v jazykové výchově doplnit dotazníkovým šetřením zaměřeným na názory a postoje současných studentů českého jazyka a literatury jako oboru. Tato skupina respondentů byla zvolena s ohledem na to, že jedním ze základů jazykové výchovy je školní výuka českého jazyka a u daných respondentů můžeme tedy předpokládat, že se stanou jeho nedílnou součástí. U studentů oborového studia také předpokládáme, že pravidelně pracují nebo pracovali s učebnicovými texty a řeší denně otázky jazykové praxe. Zároveň s ohledem na věk (snad lépe mládí) respondentů můžeme v odpovědích vidět také vliv školní jazykové výchovy, neboť většina respondentů (76 %) je rok po dokončení střední školy a dosud nestudovala na vysoké škole teorii jazykové kultury.

Dotazníkové šetření proběhlo v období ledna až dubna roku 2012 a zahrnovalo 102 respondentů, studentů Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni studujících český jazyk a literaturu jako obor. Po předvýzkumu, který zahrnoval deset respondentů a v němž byla nejprve užitá metoda řízeného rozhovoru, byl nestandardizovaný dotazník upraven a bylo provedeno dotazníkové šetření u jednotlivých respondentů. Dotazník obsahoval jedenáct otázek koncipovaných jako otevřené, dvě byly připraveny jako doplňovací. Tento typ otázek byl zvolen záměrně, neboť jsme zjišťovali názory respondentů na jazyk a jejich postoje k němu. Časově nebylo vyplnění dotazníku omezeno, dotazníky jsme zadávali osobně. S ohledem na to, že považujeme dotazníkové šetření pouze za sondu, za určitý vzorek názorů respondentů, byl zvolen počet odpovídajících a nevyužili jsme ke zpracování nestandardizovaných dotazníků statistické metody, dotazníková zjištění jsme zpracovali pouze kvalitativně, kvantitativně jen výběrově.

Uvědomujeme si, že výsledky mohou být do jisté míry ovlivněny tím, že respondenty byli studenti Pedagogické fakulty v Plzni, tedy většinou pocházející z jednoho regionu. Regionální omezení však považujeme vzhledem ke zjišťovaným skutečnostem za zanedbatelné. Druhým charakteristickým rysem skupiny respondentů je naprostá převaha žen, mezi odpovídajícími bylo jen 8 mužů.

Dotazníky byly anonymní, respondenti uváděli jen věk a pohlaví. Studenti věděli, že jde o dotazník k disertační práci, ale záměrně jsme jim nesdělili její téma. Ve skupině převažují studenti 1. a 2. ročníku bakalářského studia se zaměřením na český jazyk, patnáct dotazníků vyplňovali studenti 1. a 2. ročníku navazujícího studia. Věk studentů se pohybuje mezi 20–26 lety, největší skupinu představují studenti ve věku 20–21 let (76 %). Musíme bohužel konstatovat, že část dotazníků obsahovala ve studentské skupině odpovědi irelevantní a některé otázky nebyly zodpovězeny.

Naším cílem není úplná kvalitativní analýza získaných odpovědí, chceme představit sondu dokreslující či vyvracející naše zjištění z předchozích částí práce. Na základě studia odborné literatury i vlastních zkušeností dospíváme k tomu, že v současnosti puristické názory v jazykové výchově znovu ožívají. V sumarizaci neuvádíme u jednotlivých položek názory jednotlivé, odpovědi ponecháváme v autentické podobě, v závorce uvádíme počet respondentů, kteří odpovídali stejně nebo téměř stejně, aby bylo možné sledovat, že se nejedná o názory ojedinělé.

Na otázku č. 1: *Proč studujete právě český jazyk a literaturu?* studenti odpovídali následovně: *miluji knihy* (12), *bude se mi to hodit do budoucna* (10); *mám možnost získat práci, čeština má hodně hodin výuky ve škole* (8), *čeština se mi vždycky líbila, měli jsme vynikající učitele* (4). Deset studentů odpovídá, *protože nebyl jiný studijní program*.

Na otázku č. 2: *Co pro Vás znamená čeština?* Byla nejčastější odpověď *rodný jazyk* (30), jiní respondenti přidávali i další charakteristiky: *jazyk květnatý; součást národního dědictví, rodný jazyk a jistý národní symbol, rodný jazyk, kterého si vážím, rodný jazyk, který je neuvěřitelně bohatý a krásný; takto pestrý jazyk má málokterý národ, působí na mne libozvučně; jazyk, ve kterém přemýšlím a cítím, krásný jazyk* (8), *něco, co ke mně patří, mateřský jazyk plný záludností, unikátní jazyk – mám ji ráda* (6). Kromě těchto postojů

obsahujících axiologické aspekty se objevují i názory pragmatické: *jazyk, kterým se dorozumíváme se svým okolím* (13), *jazyk, který každý den používáme* (12), *jazyk literárních děl* (4), *zápolení, boj s pravopisem* (3).

Na otázku č. 3: *Zajímáte se o český jazyk i po ukončení středoškolského studia? a) studiem časopisů a odborných publikací; b) pozorováním jazykových jevů c) jinak, uveďte jak* odpovědělo 40 respondentů, že *ne*. Další uvádějí, že *a) studiem časopisů a odborných publikací* (12); *b) pozorováním jazykových jevů* (11), *sleduji pravidelně webové stránky Ústavu pro jazyk český* (10), *hodně čtu, četba* (8), *sleduji a čtu slovníky, pravidla pravopisu* (7).

K položce č. 4: *Co rozumíte pod pojmem jazyková kultura?* respondenti uváděli: *spisovná mluva, péče o spisovnost* (26), *zvláštnosti jazyka, specifika češtiny, rozmanitost jazyka* (12), *užívání jazyka v plném rozsahu, využívání jazyka ze všech jeho stránek, správné používání jazyka* (10), *správnost jazyka* (9), *to, jak daná společnost využívá svého jazyka* (8), *užívání jazyka, jeho vývoj a současný stav* (8), *knihy, literatura* (6), *nevím* (4). Dvě odpovědi zněly *projev Marka Ebena*.

Na otázku č. 5: *Co je podle Vás kritériem jazykové správnosti?* odpovídali studenti nejčastěji *nevím* (34), *spisovnost, spisovná výslovnost a gramatická správnost*, (27), *kodifikační příručky, kodifikace* (11), *pravopis* (10), *čtení knih* (6), *cit pro jazyk* (7), *slovník češtiny* (6). Pět odpovědí, které považujeme za irelevantní, znělo: *kritérium, podle kterého se určuje jazyková správnost*.

K položce č. 6: *Který jazykový projev považujete za správný?* studenti uváděli: *spisovný* (30), *přiměřený dané situaci, s ohledem na komunikační situaci, adekvátní dané komunikační situaci* (12), *nevím* (7), *kultivovaný* (4), *připravený* (3).

K otázce č. 7: *Co by mělo podle Vás být cílem vyučování českému jazyku ve škole?* se studenti vyjadřovali následovně: *pravopis, znalosti o pravopisu* (35), *schopnost žáků spisovně se vyjadřovat* (23), *základy literatury* (16), *aby žáci dovedli jazyk používat po celý svůj život* (11), *vážít si našeho rodného jazyka, láska a cit k němu, ukázat bohatství jazyka* (9), *rozvoj komunikačních dovedností, četba literárních děl s porozuměním* (4). Jako

perličku přidáváme jednotlivou odpověď: *aby studenti využívaly krásy českého jazyka a nemluvili vulgárně* (1, autorem je muž).

U položky č. 8: *Charakterizujte kultivované vyjadřování* jsme získali ve skupině studentů tyto odpovědi: *spisovné, spisovnou češtinu, spisovné vyjadřování* (43), *bez vulgarismů* (28), *správné, úplné a bezchybné vyjadřování* (10).

Na otázku č. 9: *Jak hodnotíte současný stav jazyka?* byla nejčastější odpověď: *dobrý, stále se rozvíjející jazyk, kladně* (43), *upadající, pomalu upadající, kvalita upadá*, (23), *vadí mi přísun cizích slov* (10), *vytrácí se spisovný jazyk, upadá důležitost spisovného jazyka velká intenzita pronikání nespisovných slov do oficiálních projevů* (9), *moc slov z angličtiny* (7), *vadí mi vulgarismy* (4), *dostatečně* (2).

U otázky č. 10: *Vadí Vám něco v současnosti na češtině? Pokud ano, uveďte* odpovídali respondenti takto: *a) obecně: anglicismy, užívají se anglické výrazy*, (48), *preferování cizích slov* (16), *vulgarismy* (12), *nespisovný projev moderátorů v rádiích* (6), *nespisovné výrazy v oficiální komunikaci* (8), *složitost jazyka, nepřeborný počet výjimek* (6).

V druhé části otázky byly zmíněny následující *b) konkrétní jazykové jevy: přechylování* (5), *nejednotnost v psaní velkých písmen, divadla* (5), *negativní vliv masmédií na jazykový projev* (4), *pravopis* (4).

K položce 11: *Jak se díváte na užívání cizích slov v současné češtině?* se studenti vyjadřovali takto: *přirozená součást jazyka* (24), *nadměrné, musíme upřednostňovat česká slova* (18), *nevadí mi, je to nutné* (13), *ne vždy cizím slovům rozumím* (11), *cizí slova jazyk obohacují* (5), *vadí mi anglicismy* (4).

U otázky 12 *Je třeba podle Vašeho názoru o současnou češtinu nějak pečovat, eventuálně ji ochraňovat? Pokud si myslíte, že ano, uveďte, jak konkrétně* byly odpovědi studentů následující: *omezit příliv cizích slov, dávat si pozor na mnoho cizích slov* (34), *před vlivem angličtiny* (27), *chránit před zaniknutím, aby úplně nezanikla* (7), *ano, nevím, jak konkrétně* (6), *ano, je to třeba* (5), *před mládeží, vadí mluva mládeže* (3), *před upadnutím do nespisovnosti, ochraňovat spisovný jazyk* (3). Ostatní odpovědi zněly *ne* (16).

U položky č. 13 *Posuďte svou češtinu. Domníváte se, že vy sami někdy neužíváte češtinu tak, jak byste chtěli? Uveďte prosím, jak nebo kdy konkrétně* jsme zaznamenali následující odpovědi: *mluvím nespisovně (36), užívám obecnou češtinu (8), užívám vycpávková, parazitní slova (6), užívám hrozná slova z reklam (2), občas kleju anglicky (2), komolím slova (7), vymýšlím vlastní slova (3), zkratky v sms, chatování (20), přejímám vyjadřování adolescentů, mládeže (6), užívám nesprávné tvary, špatně skloňuji (16), moc užívám cizí slova (9), vulgarismy (4), špatně vyslovuji, vydávám hezitační zvuky (12), nadužívám anglicismy (10). Ne, spíše ne (35).*

Shrneme-li **výsledky naší sondy**, pak odpovědi **na otázku číslo 1** ukazují, že hlavní motivací pro studium oboru český jazyk a literatura byl vztah k literatuře a knihám, přibližně u 12 % respondentů, kolem 20 % uvažuje utilitárně, čeština je prostředkem k získání práce. Ani jedna z odpovědí nevypovídá o oblibě jazykové složky předmětu.

V otázce **číslo 2** odpovědi dokládají preferenci vnitřního emocionálního vztahu k jazyku u 45 % respondentů, u zhruba 30 % studentů převažuje v odpovědi aspekt pragmatický. Proniká sem okrajově i vztah k jazyku do jisté míry negativní, v odpovědích *zápolení* nebo *boj s pravopisem*.

U odpovědi **číslo 3** je pro nás překvapivý vysoký počet studentů – 40 % – kteří napsali, že se již dál po ukončení střední školy o jazyk nezajímají, podle našeho názoru je to zjištění, které by bylo třeba dále ověřit, neboť se jedná o studenty oborového studia český jazyk a literatura, předpokládali jsme, že svůj zájem projeví již tím, že studují aprobaci s češtinou. V odpovědích na tuto otázku se výrazně projevuje rozdíl mezi studenty bakalářského studia a navazujícího magisterského studia. Odpovědi studentů navazující studia jsou zahrnuty v bodech: *pravidelně sleduji webové stránky Ústavu pro jazyk český a sleduji a čtu slovníky, pravidla pravopisu*.

Z odpovědí vyplývá, že pro studenty byly velmi obtížné otázky číslo 4, 5, 6 a 7, odpovědi na jednotlivé otázky mnohdy zaměňují. V otázce **číslo 4** pojem jazyková kultura splývá téměř třetině studentů se spisovností, další část odpovědí je do značné míry irelevantní, např. využívání jazyka ze všech jeho stránek není blíže specifikováno. Z naší sondy vyplývá, že by se obsahu tohoto pojmu měla věnovat na střední i vysoké škole větší

pozornost. Z poslední odpovědi v pořadí, *projev Marka Ebena*, která není ojedinělá (z dotazníku je zřejmé, že studenti neopisovali, jsou každý z jiného ročníku) usuzujeme, že studenti spojují pojem jazykové kultury s hledáním řečového vzoru nebo s kultivovaným projevem.

V otázce **číslo 5** bylo vymezení kritéria jazykové správnosti pro studenty jednou velkou neznámou, více než třetina sice odpověděla *nevím*, ale ani ostatní odpovědi nevystihovaly podstatu otázky; kritérium jazykové správnosti pro téměř třetinu respondentů představovala *spisovnost*. Ukazuje se, že ve výuce na všech typech škol je třeba těmto pojmům věnovat větší pozornost (jak jsme uváděli výše, většina studentů byla těsně po maturitě, ve druhém semestru studia).

U položky **číslo 6** je z odpovědí patrné, že správný jazykový projev splývá se spisovným u třetiny studentů.

U otázky **číslo 7** se více než třetina studentů domnívá, že cílem vyučování českému jazyku ve škole by měl být pravopisný výcvik a více než 23 % uvádí, že by to měla být schopnost žáků spisovně se vyjadřovat. Učitele by odpovědi měly vést k zamyšlení, jak tyto problémy lépe vysvětlit, jak studenty vhodněji motivovat.

V otázce **číslo 8** spojovali respondenti kultivované vyjadřování se spisovností, 43 %, třetina respondentů se slušností: za kultivované vyjadřování považuje *vyjadřování bez vulgarismů*. Počet respondentů, kteří takto odpovídali, svědčí o tom, že si studenti výrazně uvědomují zhrubění současné češtiny nebo v tomto případě může být vztah k vulgarismům mírně zkreslen počtem odpovídajících žen, i když z osmi mužů takto odpovídalo šest.

Otázka **číslo 9** byla 43 % respondentů zodpovězena pozitivně, stav jazyka vnímají jako bezproblémový nebo jako rozvoj jazyka, ale 23 % studentů se domnívá, že stav jazyka upadá, odpovědi nemůžeme dále hodnotit, neboť neobsahují další specifikaci. Opět se objevuje odmítnutí vulgarismů a kolem 17 % respondentů se vyjadřuje negativně k velkému množství cizích slov v jazyce a odmítavě k anglicismům.

U položky **číslo 10** téměř polovina studentů uvádí, že jim v současné češtině vadí anglicismy, 16 % se vyslovuje proti preferování cizích slov. Za zajímavé považujeme, že i v odpovědích na tuto otázku se objevuje odmítání vulgarismů.

Xenofobní postoj k cizím slovům je zmírněn v otázce **číslo 11**, v níž je chápé téměř čtvrtina respondentů jako *běžnou součástí jazyka*. Okrajově se objevuje i názor, že *cizí slova jazyk obohacují*.

Překvapivé podle našeho názoru jsou odpovědi u otázky **číslo 12**, v nichž se respondenti vyslovují proti cizím slovům a anglicismům, vždy přibližně ve třetině odpovědí. Tento počet je poměrně vysoký a nekoresponduje s předchozí položkou. V odpovědích na tuto otázku nacházíme patrný vliv purismu.

U otázky **číslo 13** je zajímavé zjištění, kolika mluvčím vadí ve vlastních projevech nespisovné výrazy – více než 36 % respondentů, pro nás osobně je překvapující, že respondenti nevztahují užívané jazykové prostředky k funkci projevu. Z odpovědí vyplývá, že více než třetina mluvčích je s tím, jak užívá jazyk, spokojena.

Závěrem můžeme konstatovat, že v odpovědích studentů pedagogické fakulty se nacházejí stopy puristických stanovisek k jazyku, projevují se odmítáním velkého množství cizích slov a anglicismů. Charakteristickým rysem odpovědí napříč otázkami je silný odpor vůči vulgarismům.

ZÁVĚR

V této kapitole shrnujeme výsledky našeho výzkumu. Hlavním cílem disertační práce bylo zjistit, s jakou setrvačností a v jakém rozsahu se v jazykové výchově 20. století udržují puristicky motivované názory poté, co byl purismus odsouzen v antipuristické diskusi Pražským lingvistickým kroužkem.

K dosažení tohoto cíle jsme nejprve analyzovali doklady puristických stanovisek v tzv. brusech, příručkách jazykové správnosti, vydávaných v poslední třetině 19. století, poté v názorech publikovaných v časopise *Naše řeč* a v edukačních textech jako v jednom z hlavních zdrojů jazykové výchovy v období padesáti let. Konkrétně jsme sledovali stopy jazykového purismu ve vybraných učebnicích českého jazyka pro základní a střední školu. Ze tří analyzovaných zdrojů považujeme pro jazykovou výchovu za nejvýznamnější učební texty, neboť se s nimi ve škole setkávají všichni uživatelé jazyka a jsou jimi ovlivněni. Rozsah chronologické etapy byl dán obdobím od 20. let do 70. let 20. století. Padesát let jsme považovali za dostatečný časový úsek, ve kterém je možno sledovat a doložit existenci či neexistenci hodnocených jevů. Hranice tohoto období byly vymezeny počátkem antipuristické diskuse PLK a vydáním integrovaně koncipovaných učebnic, v nichž již nemůžeme puristická stanoviska očekávat s ohledem na dobu vzniku, koncepci i na složení autorského kolektivu. Celkem jsme analyzovali dvanáct vybraných brusů, časopis *Naše řeč* a padesát dva učebních textů pro základní (dvacet čtyři) a střední školu (dvacet osm).

Dílčími cíli bylo sledovat, které faktory přítomnost puristických jevů v učebních textech ovlivňují a zda a jak jsou v nich konkrétní jazykové prostředky hodnoceny, dále zjistit názory a postoje současných dospělých mluvčích na vybrané otázky jazykové kultury a doložit na jejich základě, zda puristická stanoviska přežívají i v současnosti.

Pro splnění těchto cílů jsme si stanovili několik předpokladů. První hypotéza, v níž jsme předpokládali, že v učebnicích budou puristické prvky explicitní i latentní, a to převážně latentní, se podle našeho názoru potvrdila.

V analyzovaných učebnicích pro základní školu se jako explicitně vyjádřený objevuje hodnotící soud *správně-nesprávně*, v učebnicích pro střední školu je obsaženo více puristických stanovisek explicitních i implicitních, která z hlediska jazykové výchovy posuzujeme jako nebezpečnější.

V brusech se puristická hodnocení kromě výběru proskribovaných jazykových prostředků objevovala ve své nejčistší podobě: *je to strašlivá stvůra novověká, kazimluv, hrubý germanismus, nedopouští se užívati, tyto tvary nesvědčí našemu jazyku, odporují duchu jazyka, je tudíž nečeské psáti, má špatný zvuk, lépe tedy užívati*. V časopise *Naše řeč* byly odmítané jazykové prostředky hodnoceny umírněněji: *je třeba ustoupit od užívání, nemá se užívat, je to zbytečný germanismus*, ale i *je to jazykový škvár*.

V učebnicích pak v návaznosti na brusy ožívají staré puristické argumenty: rozhodujícím hlediskem je to, zda jazykový prostředek *neodporuje duchu jazyka*, nebo zda *je s ním ve shodě, nehoví to duchu jazyka*, studenti mají plnit úkol: *řekněte správně po česku*, mají hledat *vhodnější a češtější vyjádření*. V hodnocení konkrétních jazykových jevů se projevují subjektivní názory autorů: *kompozita se nám nelíbí*, učebnice se neshodují v hodnocení jednotlivin. Tyto neshody pak ukazují na to, že autor prezentuje svůj subjektivní názor bez ohledu na lingvistické poznání. Ve všech analyzovaných učebnicích pro základní školu můžeme doložit jediné metajazykové vyjádření dobového puristického názoru: *Jazykozpytci jsou strážci jazyka a jeho čistoty*. V učebnicích pro střední školu je zařazena kapitola nazvaná *Péče o jazykovou čistotu*.

Kromě toho považujeme za latentní puristická stanoviska pokyny uvedené v učebnicích bez hodnocení či vysvětlení příčiny, proč je konkrétní jazykový prostředek označen jako nesprávný: *ne, lépe, špatně, nemluv, neříkej, nepiš / piš, říkej, pamatuj*.

Druhá hypotéza vycházela z toho, že v učebnicích českého jazyka pro základní školu se budou puristické jevy či upozorňování na ně objevovat spíše v materiálu cvičení a v konkrétních probíraných jevech než ve výkladových částech učebnice.

Tato hypotéza se potvrdila částečně. Jak jsme již uvedli výše, implicitní puristická stanoviska jsou obsažena u učebnic pro základní školu v pokynech pro žáky, ve cvičeních

můžeme sledovat konkrétní puristy odmítané jazykové prostředky v menší míře, u jednotlivých autorů se výběr liší. Domníváme se, že autoři nezařazují cíleně přímo konkrétní jazykové prostředky do cvičení, ale kromě výše zmiňovaného hodnocení se v učebnicích vyskytují seznamy jevů odmítaných z puristických hledisek (viz zde Příloha č. 2).

V dalším předpokladu jsme se domnívali, že v učebnicích českého jazyka pro střední školu budou puristická stanoviska obsažena také ve výkladových textech.

Tato hypotéza se potvrdila jednoznačně. Puristické názory jsou součástí výkladu v učebnicích pro střední školu, projevují se pak také ve výběru jazykových jevů ve cvičeních. Příklady jsou do cvičení zařazovány promyšleně v návaznosti na výkladové části učebnic, v nichž vyskytují i přímé puristické názory včetně metajazykových: *Varujte se jazykových kazů!*

Za čtvrté jsme předpokládali, že nejfrekventovanějšími odmítanými jevy, s nimiž se setkáme z hledisek puristických, budou germanismy, slovesné vazby a frazémy. Tato hypotéza se potvrdila pouze částečně.

Germanismy se objevují ve velké míře v brusech, v příspěvcích publikovaných v *Naší řeči* jsou některé jazykové prostředky ve srovnání s brusy rehabilitovány, jiné jako germanismus nově označeny. V analyzovaných učebních textech se mění struktura lexikálních prostředků a germanismy nejsou často objektem puristických intervencí; nepředstavují frekventovaný jazykový prostředek odmítaný z puristických hledisek tak, jako dříve v brusech. V učebnicích pro základní školu nejsou přímo označovány, jsou hodnoceny jako *nesprávné* nebo *nečeské*. Domníváme se, že se projevuje jednak hledisko chronologické: vzdalováním od doby vydání brusů se zmenšuje odpor vůči němčině, jednak můžeme sledovat posun v hodnocení: v učebnicích pro střední školy nejsou již germanismy posuzovány podle původu, ale z hlediska vhodnosti užití ve spisovném nebo lidovém jazyce. Svůj význam má jistě i fakt, že jako germanismy byly s ohledem na subjektivismus a voluntarismus puristických stanovisek v brusech označovány i germanismy zdánlivé, puristé tak sami rozkolísali jejich posuzování. Vztah mluvčích ke

germanismům se mění také v souvislosti s tím, že další generace postupně přestává být bilingvní.

Frazémy se jako metajazykově hodnocené v učebnicích nevyskytují, nejsou-li jako rčení součástí seznamů odmítaných jazykových prostředků. V těchto dvou ohledech se tedy hypotéza nepotvrdila.

Potvrdila se však jednoznačně u slovesných vazeb. Shodu v obou typech učebnic nacházíme v tom, že purismus nejvíce zasahuje učivo syntaktické. V posuzovaných verbálních vazbách a jejich navrhovaných náhradách je patrné, že dodržování příkazů publikovaných v učebnicích by vedlo k ochuzení synonymních možností češtiny. V učebnicích pro oba typy škol se vyskytují seznamy chybných nebo nesprávných vazeb a rčení, které zvláště v učebnicích pro střední školu jsou značně rozsáhlé. Kromě verbálních vazeb jsou odmítány i vazby adjektivní a konstrukce předložkové. Zároveň musíme konstatovat, že dnešní stav jazyka dokládá, že přímé puristické intervence nenašly v syntaxi odezvu.

Předpokládali jsme také, že přítomnost puristických názorů či doklady jednotlivých jazykových prostředků odmítaných v učebnicích budou dány především osobností autora učebnice a jeho názory na jazyk. Tato pátá hypotéza se potvrdila.

Kromě osobnosti autora je rozhodující podle našich zjištění také doba vzniku učebnice a tematický okruh učiva. Nejvíce zákazů motivovaných puristicky dokládáme v učebnicích pro základní školu autorů B. Tožičky a L. Žofkové (1938) a J. Jelínka a J. Hallera *Jazyk mateřský* (1948, 1949). Méně odmítaných jazykových prostředků je v učebnicích autorů J. Hötzla, A. Hruby, a H. Ottové (1922) a v učebnicích J. Müllera (1922, 1924). Učebnice Jelínkovy a Hallerovy byly připravovány k vydání již v období druhé světové války, výrazně se v nich z hlediska zařazovaných jevů projevuje sepětí s hodnocením daných jazykových jevů v časopise *Naše řeč*, jehož byl J. Haller redaktorem.

Z učebnic pro střední školy, v nichž se vyskytuje nejvíce explicitních puristických dokladů, jmenujeme učebnice Jana Mašina (1926, 1928), *Slohovou čítanku* Hallerovu (I. díl, 1934, 1946), učebnice Františka Vítka (1944, 1945) a učebnici Jana Kaňky (1932). Také

v učebnicích pro střední školy jsou puristická hodnocení jazykových prostředků v učebním textu závislá na osobě autora, tématu a době vydání či přípravy učebnice.

Za šesté jsme předpokládali, že výskyt puristických stanovisek bude klesat chronologicky; nejvíce jich bude v počátečním období a v období těsně po protektorátu.

Tato hypotéza se ve vztahu k hypotéze předchozí také potvrdila. V učebnicích pro základní školu i střední školu můžeme doložit puristická stanoviska po celou první polovinu 20. století, zejména ve 20. a 30. letech a poté v letech 1944–1946.

Od 50. let se podle našich zjištění v učebnicích již nevyskytují puristické doklady, neboť učebnice vznikaly pod hegemonií Bohuslava Havránka a učebnice pro základní školy také pod redakcí Jaromíra Běliče.

Analyzované učební texty dokládají úzkou návaznost na brusy a na témata příspěvků publikovaných v časopise *Naše řeč* především ve 20. a 30. letech 20. století. Projevuje se zde značná setrvačnost školy dokládaná přebíráním poznatků z jedné učebnice do druhé promítající se prostřednictvím učebnicových textů do jazykové výchovy, neboť některé zákazy a příkazy uváděné již v brusech z 90. let 19. století můžeme doložit ještě v učebnicích vzniklých v období druhé světové války nebo vydaných těsně po ní, tedy překonané názory se objevují ještě po více než padesáti letech, a ovlivňují tak minimálně jednu generaci mluvčích.

Dalším z dílčích cílů bylo zjistit pomocí dotazníkové sondy názory a postoje k jazyku současných dospělých uživatelů. S ohledem na to, že jsme hodnotili puristické názory obsažené především v edukačních textech, byli respondenty studenti českého jazyka jako oboru na pedagogické fakultě. Potvrdilo se, že v dnešní době, v souvislosti s globalizačními tendencemi, puristické názory mluvčích v češtině opět ožívají. Část respondentů se domnívá, že češtinu je třeba ochraňovat, více než polovina mluvčích vystupuje proti velkému množství cizích slov v jazyce a odmítá příliv anglicismů. Kromě těchto xenofobních a defenzivních puristických postojů se projevuje i silný odpor vůči vulgarismům a zhrubění současného jazyka. Velká míra odmítání vulgarismů v názorech získaných v dotaznících může být způsobena také tím, že většinu respondentů (90 %)

tvořily ženy. Přesto se domníváme, že i když nejde o stanovisko puristické, je třeba věnovat pozornost tomu, aby byla respektována kulturní omezení při užívání vulgarismů.

Z názorů zjištěných v dotazníkovém šetření vyplývá, že se na vytváření xenofobních postojů k cizím slovům podílejí také média, která velké množství cizích slov užívají. V našem vzorku se nám tento názor jednoznačně nepotvrdil, ale z osobní zkušenosti víme, že se do odporu k cizím slovům promítá také poměrně malá znalost jazyků u mluvčích, nebo neznalost angličtiny u starších uživatelů jazyka: to, čemu nerozumíme, odmítáme.

Názory studentů byly do značné míry irelevantní nebo překvapivé, uvědomujeme si, že se jedná o sondu, kterou by bylo třeba ověřit ve větším rozsahu, ale pro jazykovou výchovu ze získaných zjištění vyplývá, že je nutno věnovat větší pozornost postojům k jazyku. Zjistili jsme také, že pojmy jako jazyková kultura, jazyková správnost a kritéria jazykové správnosti jsou pro studenty pojmy vágními, obtížně uchopitelnými.

Při hodnocení stavu jazykové výchovy se pravidelně setkáváme se stesky nad její úrovní, právě ty se mohou stát jedním z motivů pronikání nebo udržování purismu. V jazykové výchově se purismus uplatňuje jednak jako marginální odmítání jednotlivin, u mladých nebo některých mluvčích se může projevat i purismus elitářský: rozhodnou se neužívat ze subjektivních důvodů konkrétní jazykový prostředek, jednak se stále do jazykové výchovy promítá puristický systém zákazů, příkazů, určitý strach z nesprávnosti. Pro mnohé mluvčí se také vztah k jazyku redukuje na hledisko jazykové správnosti, s tím vystupuje v současnosti do popředí otázka spisovného jazyka; v jiných útvarech národního jazyka mluvčí správnost nehodnotí.

Z našich zjištění, jak jsme již naznačili výše, vyplývají podle našeho názoru určitá doporučení pro praxi. Purismus do jazykové výchovy pronikl a stále se v ní v různé míře udržuje především ve své latentní formě. Edukační texty by měl proto vytvářet vždy kolektiv autorů, aby se omezila možnost prezentace subjektivního přístupu k jazykovým jevům.

Pozornost by purismu měli věnovat také učitelé, měli by být připraveni poznat jeho projevy a uvědomit si, že k jeho ožívání mohou sami přispívat hlavně nerespektováním zásady

lingvistického přístupu k jazykovým jevům. V záměrné i spontánní jazykové výchově by měl nejen lingvista, ale i učitel fungovat jako kompetentní a fundovaný rádce. Podle našeho názoru je třeba v jazykové výchově promyšleně uplatňovat ohled na názory a postoje mluvčích. Naše zjištění dokládají, že přestože byl purismus odsouzen jako možnost přístupu k jazyku, je třeba dlouhodobě s jeho vlivy v jazykové výchově počítat.

SUMMARY

The thesis presents a theme that is topical even in present days; it analyzes influence of language purism in language education in Czech language. In the theoretical part there are firstly defined basic terms, characterized types of language purism and their short history in Czech language including overview of opinions of selected Czech linguists of 20th and 21st century on purism. New findings come from analysis of guides of language correctness published in last third of 19th century, from opinions published during specified chronological period of 50 years in magazine “Naše řeč” and from analysis of selected teaching texts of Czech language for primary and secondary school.

Main target of the work is to give evidence of traces of language purism as basic educational mean in language education in Czech language textbooks and to evaluate the inertia, with which are opinions outdated due to development of linguistics kept in teaching texts. In analyzed course-book texts occur explicit and latent records of purism during whole first half of 20th century, with apparent extensive inertia manifesting in those texts. We can observe direct follow-up to language magazines and articles published in magazine “Naše řeč”, in analyzed course-books for primary school occur both types of puristic standpoints with dominance of latent one. In course-books for secondary school occur explicit puristic standpoints more often in explanations and exercises; latent standpoints can be illustrated as well. Presence of puristic opinions in textbooks is connected with the author, time of origin and concept of the textbook.

In attitude of current adult language users as bearers of language culture (students of Czech language) has been verified, that in present days puristic opinions of language users in connection with globalization tendencies reappear in Czech language again. Part of respondents assumes that Czech language needs to be protected, more than half of respondents are against overabundance of foreign words in language and oppose influx of anglicisms. Aside from these xenophobic and defensive puristic attitudes manifest also strong aversion to vulgarisms and language indelicacy.

Despite the fact that purism was disapproved as way of approach to a language, it is necessary to take its influence into account even in present times.

SEZNAM ZDROJŮ A LITERATURY

ZDROJE VÝZKUMNÝCH KAPITOL

ZDROJE KAPITOLY 7 (VČETNĚ ZKRATEK IDENTIFIKUJÍCÍCH KNIHY)

BAČKOVSKÝ, František. *Oprávnce poklésků mluvnických v jazyce českém všemu žactvu i vůbec obecnstvu*. Praha. 1882. (O)

BARTOŠ, František. *Rukověť správné češtiny*. Telč: Nákladem českého knihkupectví Emila Šolce, 1891. (R)

Český národní korpus. Dostupný online: [<http://ucnk.ff.cuni.cz>]

HATTALA, Martin. *Brus jazyka českého*. Praha: L. L. Kober, 1877. (H1)

JAVŮREK, J. *Brus jazyka českého*. Praha: Nákladem Theodora. Mourka, 1873. (J)

KOMISE MATICE ČESKÉ. *Brus jazyka českého*. Vydání první. Praha: Nákladem Theodora. Mourka, 1877. (B1)

KOMISE MATICE ČESKÉ. *Brus jazyka českého*. Druhé, rozmnožené vydání. Praha: J. Otto, 1881. (B2)

KOMISE MATICE ČESKÉ. *Brus jazyka českého*. Vydání třetí, úplně změněné a rozmnožené. Praha: J. Otto, 1894. (B3)

MIKEŠ, František, Otakar. *Strážce jazyka českého*. Druhé, přimnožené vydání. Praha: J. Otto, 1874.(M)

MÜLLER, Václav. *Rukověť správné češtiny*. Příbram: A. Pelz, 1946. (Č)

OPRAVIL, Antonín. *Nikoli..., Nýbrž... kopa hříchů proti dobré mateřštině*. Praha: Nakladatel Rudolf Mikuta, 1945. (N)

PRASEK, V. *Brus příspěvěčkem ke skladbě srovnávací*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1874.(P)

VOROVKA, K. *Strážce jazyka. Slovníček grammaticko-fraseologický, jenž jest zároveň brusem jazyka českého*. Praha: L. L. Kober, 1896. (V)

ZDROJE KAPITOLY 9.1 (VČETNĚ ZKRATEK IDENTIFIKUJÍCÍCH UČEBNICE PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLU)

BASTL, Jaroslav; CHALUPA, Rudolf; CHAROUS, Čeněk; ŠMILAUER, Vladimír. *Český jazyk pro 6. ročník*. Praha: SPN, 1961. (BCH)

BĚLIČ, Jaromír; FORMÁNKOVÁ, Věra; SEDLÁČEK, Bohumil. *Český jazyk pro 6. ročník*. Praha. SPN, 1962. (BF)

FRÜHAUF, František a kol. *Český jazyk pro 7. ročník*. Praha. SPN, 1962. (F)

HAUSER, Přemysl a kol. *Český jazyk pro 9. ročník*. Praha: SPN, 1963. (HP)

HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA; Alois; DANEŠ, František; FORMÁNKOVÁ, Věra; FRÜHAUF, František; OLIVOVÁ; Julie; SVĚRÁK, František; SYROVÁTKOVÁ, Jarmila; ZIMA, Jaroslav. *Český jazyk pro 8 postupný ročník*. Praha: SPN, 1957.(HJ)

HÖTZL, Jakub; HRABA, Alois; OTTOVÁ, Helena. *Cvičebnice jazyka českého pro III. třídu škol měšťanských*. Praha: Komenium, 1922. (HHO1)

HÖTZL, Jakub; HRABA, Alois; OTTOVÁ, Helena. *Cvičebnice jazyka českého pro II. třídu škol měšťanských*. Praha: Komenium, 1922. (HHO2)

JELÍNEK, Jaroslav, STYBLÍK, Vlastimil, ANDERLE, Alois. *Český jazyk pro 8. ročník*. Praha. SPN, 1962. (JS)

JELÍNEK, Jaroslav; HALLER, Jiří. *Jazyk mateřský: pracovní učebnice českého jazyka pro školy měšťanské a střední*. Díl I. Praha: Státní nakladatelství, 1948. (JH1)

JELÍNEK, Jaroslav; HALLER, Jiří. *Jazyk mateřský: pracovní učebnice českého jazyka pro školy měšťanské a střední*. Díl II. Praha: Státní nakladatelství, 1948. (JH2)

JELÍNEK, Jaroslav; HALLER, Jiří. *Jazyk mateřský: pracovní učebnice českého jazyka pro školy měšťanské a střední*. Díl III. Praha: Státní nakladatelství, 1949. **(JH3)**

JELÍNEK, Jaroslav; HALLER, Jiří. *Jazyk mateřský: pracovní učebnice českého jazyka pro školy měšťanské a střední*. Díl IV. Praha: Státní nakladatelství, 1949. **(JH4)**

MEDONOS, Václav; Bohumil TOŽIČKA, Bohumil; ŽOFKOVÁ, Lidmila; HALLER, Jiří. *Jazyk vyučovací na škole obecné*. Praha: Státní nakladatelství, 1946. **(T)**

MEDONOS, Václav; Bohumil TOŽIČKA, Bohumil; ŽOFKOVÁ, Lidmila. *Jazyk vyučovací na škole obecné*. **(T1)**

MEDONOS, Václav; Bohumil TOŽIČKA, Bohumil; ŽOFKOVÁ, Lidmila; HALLER, Jiří. *Jazyk vyučovací na škole národní*. Díl II. Praha: Státní nakladatelství, 1946. **(T2)**

MEDONOS, Václav; Bohumil TOŽIČKA, Bohumil; ŽOFKOVÁ, Lidmila; HALLER, Jiří. *Jazyk vyučovací na škole národní*. Díl III. Praha: Státní nakladatelství, 1949. **(T3)**

MÜLLER, Josef. *Cvičebnice jazyka českého pro školy obecné*. Díl II. Praha: 1924. **(M1)**

MÜLLER, Josef. *Cvičebnice jazyka českého pro školy obecné*. Díl III. Praha: 1923. **(M2)**

MÜLLER, Josef. *Učebnice jazyka českého pro školy měšťanské*. Praha: Státní knihosklad, 1930. **(MU)**

MÜLLER, Josef. *Mateřská řeč. Učebnice a cvičebnice pro školy měšťanské*. Díl I. Praha: Státní nakladatelství, 1934. **(MŘ1)**

MÜLLER, Josef. *Mateřská řeč. Učebnice a cvičebnice pro školy měšťanské*. Díl II. Praha: Státní nakladatelství, 1935. **(MŘ2)**

SVĚRÁK, František a kol. *Český jazyk pro 9. ročník. Přejídná učebnice*. Praha: SPN, 1961. **(S)**

SVĚRÁK, František, ČERVENKA, Jan; FRÜHAUF, František; HAUSER, Přemysl; HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA; Alois; KOZLOVÁ; Karla; NÁDVORNÍKOVÁ, Anna. *Český jazyk pro 7. ročník*. Praha: SPN, 1961. **(SČ)**

TOŽIČKA, Bohumil; ŽOFKOVÁ, Lidmila. *Pracovní učebnice jazyka českého (Materiádouška)*. Díl IV. Praha: 1938. **(T4)**

ZDROJE KAPITOLY 9.2 (VČETNĚ ZKRATEK IDENTIFIKUJÍCÍCH UČEBNICE PRO STŘEDNÍ ŠKOLU)

ERTL, Václav. *Gebauerova mluvnice pro školy střední a ústavy učitelské*. Díl I. Praha: Česká grafická unie, 1924. **(E1)**

ERTL, Václav. *Gebauerova mluvnice pro školy střední a ústavy učitelské*. Díl II. Praha: Česká grafická unie, 1926. **(E2)**

GREGOR, Alois. *Mluvnice jazyka českého pro vyšší třídy středních škol*. Praha: Bursík & Kohout, 1932. **(G)**

HALLER, Jiří. *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. I*. Praha: Bursík & Kohout, 1934. **(H2a)**

HALLER, Jiří. *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. I*. Praha: Bursík & Kohout, 1946. **(H2b)**

HALLER, Jiří. *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol. II*. Praha: Bursík & Kohout, 1936. **(H3)**

Havránek, Bohuslav a kol. *Český jazyk. Učebnice pro I. třídu škol středních*. Praha: SPN, 1953. **(HS1)**

HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Český jazyk. Učebnice pro II. třídu škol středních*. Praha: SPN, 1953. **(HS2)**

HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Učebnice jazyka českého pro I. třídu gymnasií*. Praha: SPN, 1953. **(HG1)**

HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Učebnice jazyka českého pro II. třídu gymnazií*. Praha: SPN, 1953. **(HG2)**

HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Učebnice jazyka českého pro III. třídu gymnazií*. Praha: SPN, 1953. **(HG3)**

HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Učebnice jazyka českého pro IV. třídu gymnazií*. Praha: SPN, 1953. **(HG4)**

HAVRÁNEK, Bohuslav; BEČKA, Josef, V.; CUŘÍN, František, DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš; HAUSENBLAS, Karel; JEDLIČKA; Alois; MÁTL, Antonín; ŽENATÝ, Vladimír. *Český jazyk pro 9. postupný ročník*. Praha: SPN, 1959. **(HB9)**

HAVRÁNEK, Bohuslav; BEČKA, Josef, V.; CUŘÍN, František, DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš; HAUSENBLAS, Karel; JEDLIČKA; Alois; ŽENATÝ, Vladimír. *Český jazyk pro 10. postupný ročník*. Praha: SPN, 1954. **(HB10)**

HAVRÁNEK, Bohuslav; BEČKA, Josef, V.; CUŘÍN, František, DANEŠ, František; DOKULIL, Miloš; HAUSENBLAS, Karel; JEDLIČKA; Alois; MÁTL, Antonín; ŽENATÝ, Vladimír. *Český jazyk pro 11. postupný ročník*. Praha: SPN, 1955. **(HB11)**

HAVRÁNEK, Bohuslav; KOPECKIJ, Leontij; STARÝ, Eduard; ZÍSKAL, Alois. *Cvičebnice jazyka českého pro 4. ročník středních škol*. Praha: Československá grafická unie, 1936. **(K4)**

HAVRÁNEK, Bohuslav; KOPECKÝ, Leontij; STARÝ, Eduard; ZÍSKAL, Alois. *Cvičebnice jazyka českého pro 1. ročník středních škol*. Praha: Československá grafická unie, 1933. **(K1)**

HAVRÁNEK, Bohuslav; KOPECKÝ, Leontij; STARÝ, Eduard; ZÍSKAL, Alois. *Cvičebnice jazyka českého pro 2. ročník středních škol*. Praha: Československá grafická unie, 1934. **(K2)**

HAVRÁNEK, Bohuslav; KOPECKÝ, Leontij; STARÝ, Eduard; ZÍSKAL, Alois. *Cvičebnice jazyka českého pro 3. ročník středních škol*. Praha: Československá grafická unie, 1935. **(K3)**

KAŇKA, Jan. *Česká mluvnice s cvičebnicí a slovníčkem pro obchodní školy*. Praha: Československá grafická unie, 1932. **(N1)**

KAŇKA, Jan; Vachek, Josef. *Česká mluvnice a cvičebnice pro obchodní akademie a obchodní školy*. Praha: Československá grafická unie, 1946. **(N2)**

MAŠÍN, Jan. *Česká mluvnice a cvičebnice*. Díl I. Praha: Nákladem profesorského nakladatelství a knihkupectví, 1926. **(MA1)**

MAŠÍN, Jan. *Česká mluvnice a cvičebnice*. Díl II. Praha: Nákladem profesorského nakladatelství a knihkupectví, 1928. **(MA2)**

NOVÁK, Karel, Josef JIRÁSEK. *Česká cvičebnice a mluvnice pro ústavy učitelské*. Praha: Nákladem České grafické unie, 1930. **(NJ)**

SVOBODA, Karel; ČECH, Eduard; HAUSENBLAS, Karel. *Český jazyk pro střední všeobecně vzdělávací školy a pro střední odborné školy*. Praha: SPN, 1964. **(SV)**

VACHEK, Josef. *Učebný text pro jazyk český*. Praha: Nakladatelství tiskárny Typos, 1942. **(V2)**

VÍTEK, František. *Česká mluvnice pro hlavní školy a pro nižší školy střední*. Praha: SPN, 1945. **(V5)**

VÍTEK, František. *Česká mluvnice pro hlavní školy*. Praha: Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu, 1944. **(V4)**

LITERATURA

CIZOJAZYČNÁ

AUTY, Robert. The role of purism in the development of Slavonic Literary Languages. In: *The Slavonic and East European Review*, 1973, s. 335–343. [online] Modern Humanities Research Association. [cit. 24.8.2012]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/4206742?uid=42195&uid=3737856&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=14247536&uid=3&uid=67&uid=42194&uid=62&uid=5910232&sid=21101140448737>.

BRUNDIN, Gudrun. *Kleine deutsche Sprachgeschichte*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2004. ISBN 3-8252-2559-3.

BUTTLER, Danuta; KURKOWSKA, Halina; SATKIEWICZ, Halina. *Kultura języka polskiego (Zagadnienia poprawności gramatycznej)*. Warszawa: 1986. ISBN 83-01-06472-2.

DICKINS, Tom. The Legacy and Limitation of Czech Purism. In: *Slavonica*, 2007, s. 113–133. [online]. IngentaConnect [cit. 24.8.2012]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1179/174581407X228939>.

GREULE, Albrecht; AHLVERS-LIEBEL, Elisabeth. *Germanische Sprachpflege*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1986. ISBN 3-534-01753-6.

HAARMANN, Harald. *Weltgesichte der Sprachen*. München: Verlag C.H. Beck, 2006. ISBN 3-406-55120-3.

KAČALA, Ján; KRAJČOVIČ, Rudolf. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská, 2006. ISBN 80-7090-813-0.

KLEMENSIEWICZ, Zenon. *Historia języka polskiego*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1981. ISBN 83-01-00996-9.

LANGER, Niels. *Linguistic purism in action: how auxiliary „tun“ was stigmatized in Early new High German*. Berlin: de Gruyter, 2001. ISBN 3-11-017024-8.

NEWERKLA, Stefan Michael. Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. In: *Schriften über Sprachen und Texte 7*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004. ISBN 978-3-631-61026-8.

PFALZGRAF, Falco. *Neopurismus in Deutschland nach der Wende*. Frankfurt am Main: Lang, 2006. ISBN 3-631-54854-0.

Purism in minor languages, entangled languages, regional languages, mixed languages...
BRINCAT, Joseph; BOEDER, Winifred (eds.). Bochum: Brockmeyer, 2003. ISBN 3-8196-0648-3.

Purističeskije tendencii v istoriii slavjanskich literaturnych jazykov. KOL. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija, 2005. ISBN 5-7576-0180-9.

STRASSNER, Erich. *Deutsche Sprachkultur*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. ISBN 3-484-73038.

THOMAS, George. *Linguistic purism*. London, New York: Longman, 1991. ISBN 0-582-03743-3.

VINOKUR, Grigorij, Osipovič. *Kultura jazyka*. Moskva: Labirint, 2006. ISBN 5-87604-077-0.

WELLS. Christopher. J. *Deutsch: eine Sprachgeschichte bis 1945*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990.

Základy jazykovej kultúry. KRÁL, Ábel; RÝZKOVÁ, Anna. Bratislava: SPN, 1990. ISBN 80-08-00280.

ČESKÁ

ADAM, Robert. K otázce kodifikační pravomoci. In: *Naše řeč*. **88**, 2005, s. 198–201. ISSN 0027-8203.

ADAM, Robert. Nad knihou o jazykové regulaci. In: *Naše řeč*. **92**, 2009, s. 145–154. ISSN 0027-8203.

Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. KUCHAR, Jaroslav (ed.) Praha: Academia, 1979. 509-21-827.

BENEŠ, Martin; PROŠEK, Martin. Koncept minimální intervence. In: *Slovo a slovesnost*. **72**, 2011, s. 39–55. ISSN 0037-7031.

BĚLIČ, Jaromír. Padesát let češtiny v samostatném státě. In: *Kultura českého jazyka*. Liberec: Severočeské nakladatelství, 1969. 45-019-69.

BĚLIČ, Jaromír; HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois; TRÁVNÍČEK, František. Problematika obecné češtiny a jejího poměru k jazyku spisovnému. In: *Slovo a slovesnost*. **22**, 1961, s. 119–122.

BOLINGER, Dwight. *Jazyk jako nabitá zbraň*. Praha: Petr Zima, 2008. ISBN 978-80-254-0313-6.

ČECHOVÁ, Marie. *Mluvnické kategorie podstatných jmen*. Praha: SPN, 1976.

ČECHOVÁ, Marie. *Vyučování slohu*. Praha: SPN, 1985.

ČECHOVÁ, Marie; STYBLÍK, Vlastimil. *Didaktika češtiny*. Praha: SPN, 1989.

ČECHOVÁ, Marie. Místo tzv. školských mluvnic J. Gebauera v jeho tvorbě a ve vývoji vyučování češtině. In: *Jan Gebauer*. KUČERA, Karel. (ed.). Slavica Pragensia XXXV. Praha: Univerzita Karlova, 1991, s. 79–91.

ČECHOVÁ, Marie. Spisovnost z hlediska školy. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. ŠRÁMEK, R. (ed.) Brno: MU, 1996.

ČECHOVÁ, Marie. *Komunikační a slohová výchova*. Praha: ISV nakladatelství, 1998a. ISBN 80-85866-32-3.

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština a její vyučování*. Praha: SPN, 1998b. ISBN 80-85937-47-6.

ČECHOVÁ, Marie. Analogismus versus anomalismus ve vyučování mateřskému jazyku? In: *Professor Hauser jubilující*. Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 22–29. ISBN80-210-2753-3.

ČECHOVÁ, Marie; KRČMOVÁ, Marie; MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná česká stylistika*. Praha: NLN, 2008. ISBN 978-80-7106-961-4.

ČECHOVÁ, Marie. Paměť pro budoucnost. In: *Český jazyk a literatura*. **62**, 2011/2012, s. 172–178. ISSN 0009-0786.

ČECHOVÁ, Marie. *Řeč o řeči*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2069-7.

ČECHOVÁ, Marie. Variantní kodifikace, nebo kodifikace variet? In: *Český jazyk a literatura*. **63**, 2012/2013, s. 19–26. ISSN 0009-0786.

ČEJKA, Mírek; ŠLOSAR, Dušan; NECHUTOVÁ, Jana. *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Praha, 1991. ISBN 80-210-0252-2.

ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, 2010. ISBN 978-80-7422-020-3.

CUŘÍN, František. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: SPN, 1964.

CUŘÍN, František. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.

CVRČEK, Václav. *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1044-2.

CVRČEK, Václav. Koncept minimální intervence. In: *Slovo a slovesnost*. **69**, 2008a, s. 283–292. ISSN 0037-7031.

CVRČEK, Václav. *Regulace jazyka a koncept minimální intervence*. Praha: NLN/ÚČNK, 2008b. ISBN 978-80-7106-600-2.

- CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1743-5.
- DANEŠ, František. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha 1979, s. 79–91.
- DANEŠ, František a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0617-6.
- DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1648-3.
- DUCHKOVÁ, Dana. *Ke germanismům v češtině*. [Diplomová práce]. Plzeň: FPE ZČU, 2008.
- ENGELHARDT, E. Český a německý purismus z konce 19. století. In: *Naše řeč*. **84**, 2001, s. 235–244. ISSN 0027-8203.
- ERTL, Václav. *Dobry autor*. Jan Chromý (ed.) Praha: Akropolis, 2011. ISBN 978-80-87481-54-7.
- GEBAUER, Jan. *Příruční mluvnice jazyka českého*. Praha: Nákladem grafické společnosti Unie, 1904.
- GEBAUER, Jan. *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. I*. Praha, Vídeň: Nákladem F. Tempského, 1890.
- GEBAUER, Jan. *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. II*. Praha, Vídeň: Nákladem F. Tempského, 1890.
- GEBAUER, Jan. *Krátká mluvnice česká*. Praha, Vídeň: Nákladem F. Tempského, 1891.
- GEBAUER, Jan. *Příruční mluvnice jazyka českého*. Praha: Nákladem grafické společnosti Unie, 1904.
- HALLER, Jiří. *Dar jazyka*. CHROMÝ, Jan; MARTÍNEK, František (eds.). Praha: Hermann a synové, 2007. ISBN 978-80-87054-06-2.

- HAUSENBLAS, Karel. O kultuře jazyka a brusičském purismu. *Naše řeč*. **35**, 1951, s. 41–45. ISSN 0027-8203.
- HAUSENBLAS, Karel. *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha: Československá akademie věd, 1958.
- HAUSENBLAS, Karel. Učební styl v soustavě stylů funkčních. *Naše řeč*. **55**, 1972, s. 150–158.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA; Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1950.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA; Alois. *Česká mluvnice*. Praha. SPN, 1986.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha: SPN, 1980.
- HEDVIČÁKOVÁ, Jaroslava. K tvorbě nových učebnic a k vyučování morfologie na základní škole. In: *Český jazyk a literatura*. 42, 1992, s. 172–175.
- HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Čeština na každý den*. Líbeznice: Víkend, 2007. ISBN 978-80-86891-65-8.
- HLAVSOVÁ, Jaroslava. *Opravník omylů v jazyce českém*. Líbeznice: Víkend, 2000. ISBN 80-7222-155-8.
- HOMOLÁČ, Jiří; MRÁZKOVÁ, Kamila. Jazyková regulace jako věc dohody. In: *Slovo a slovesnost*. **72**, 2011, s. 196–222. ISSN 0037-7031.
- HOŠNOVÁ, Eva a kol. *Český jazyk pro 6. ročník základní školy*. Praha: SPN, 2006. ISBN 978-80-7235-331-4.
- HOŠNOVÁ, Eva a kol. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy*. Praha: SPN, 2008. ISBN 978-80-7235-391-0.
- HOŠNOVÁ, Eva a kol. *Český jazyk pro 8. ročník základní školy*. Praha: SPN, 2009. ISBN 978-80-7235-425-2.

HOŠNOVÁ, Eva a kol. *Český jazyk pro 9. ročník základní školy*. Praha: SPN, 2010. ISBN 978-80-7235-481-8.

HÖFLEROVÁ, Eva. *Školský dialog a jeho vliv na rozvoj řeči dětí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2003. ISBN 80-7042-297-1.

HÖFLEROVÁ, Eva. Výukový dialog jako edukační prostor. In: *Jazykové a literární vzdělávání žáků, učitelů a vychovatelů – teorie a současná praxe*. HÖFLEROVÁ, Eva (ed.) Ostrava: Ostravská univerzita, 2004, s. 27–36. ISBN 80-7042-361-7.

HUBÁČEK, Josef. *Didaktika slohu*. Praha: SPN, 1989.

CHROMÝ, Jan. Jiří Haller – osobnost české lingvistiky. In: *Naše řeč*. **89**, 2006, s. 234–241. ISSN 0027-8203.

CHROMÝ, Jan. Gebauer – Zubatý – Ertl – ze tří perspektiv aneb Jak přistupovat k dějinám lingvistiky. In: *Naše řeč*. **93**, 2010, s. 234–241. ISSN 0027-8203.

CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty*. Praha: Akropolis, 2009. ISBN 978-80-86903-95-8.

JAKOBSON, Roman. O dnešním brusičství českém. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: 1932, s. 85–122.

Jan Gebauer. KUČERA, Karel. (ed.) *Slavica Pragensia XXXV*. Praha: Univerzita Karlova, 1991.

Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám. KARLÍK, Petr; KRČMOVÁ, Marie (eds.). Brno: MU, 1998. ISBN 80-210-1801-1.

Jazyk a text. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše. ULÍČNÝ, Oldřich (ed). Praha: FF UK, 1999. ISBN 80-85899-70-1.

JEDLIČKA, Alois. Otázky jazykové výchovy. In: *Slovo a slovesnost*. **10**, 1947–1948a, s. 142–151.

JEDLIČKA, Alois. Na okraj nových brusů. In: *Slovo a slovesnost*. **10**, 1947–1948b, s. 57–60.

JEDLIČKA, Alois. Strohé brusičství v učebnici českého jazyka. In: *Slovo a slovesnost*. **10**, 1947–1948c, s. 251–252.

JEDLIČKA, Alois. Na okraj pochybených názorů jazykových oprávců. In: *Slovo a slovesnost*. **11**, 1948–1949, s. 95–96.

JEDLIČKA, Alois. *Josef Jungmann a obrozenecká terminologie literárně vědná a lingvistická*. Praha: ČAVU, 1949.

JEDLIČKA, Alois. *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: UK, 1974.

JELÍNEK, Jaroslav. *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918*. Praha: SPN, 1966.

JELÍNEK, Jaroslav. *Úvod do teorie vyučování českému jazyku*. Praha: SPN, 1980.

JELÍNEK, Jaroslav. *Úvod do teorie vyučování českému jazyku*. Praha: SPN, 1980.

JELÍNEK, Milan. Purismus. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. KUCHAR, Jaroslav (ed.) Praha: Academia, 1979, s. 140–141.

JELÍNEK, Milan. Český jazykový purismus v dějinách kultury novodobé spisovné češtiny. *Přednášky a besedy z XXVI. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, 1993, s. 5–9.

JELÍNEK, Milan. Germanismy v novodobé spisovné češtině. In: RUSÍNOVÁ, Eva (ed.). *Přednášky a besedy z XXXI. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 30–44.

JELÍNEK, Milan. Tažení českých puristů proti novým výrazům s předložkovou funkcí. In: *Sborník prací FF OU. Jazykověda*. Ostrava: OU, 1999, s. 101–110. ISBN 80-7042-526-1.

JELÍNEK, Milan. Novodobý český jazykový purismus a jeho překonání. In: *Kritický sborník* č. 1, 1999/200, s. 43–64. ISSN 0862-819-X.

JELÍNEK, Milan. Puristické tažení proti kompozitům. In: *Přednášky a besedy z XXXV. běhu Letní školy slovanských studií*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, 77–89. ISBN 80-210-2885-8.

JELÍNEK, Milan. Odborná terminologie a jazyková kultura. In: *Knihovnická revue*. 14, 2003, s. 212–218.[online] Národní knihovna ČR [cit. 24.8.2012]. Dostupné z: <http://knihovna.nkp.cz/Nkkr0304/0304212.html>.

JELÍNEK, Milan. Jan Gebauer a česká jazyková kultura. In: *Život s morfémy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 61–72. ISBN 80-210-63373-8.

JELÍNEK, Milan. Purismus. In: PLESKALOVÁ, Jana; KRČMOVÁ, Marie; VEČERKA, Radoslav; KARLÍK, Petr. *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, s. 540–572. ISBN 978-80-200-1523-5.

JELÍNEK, Milan. Václav Ertl jako kritik jazykovědného purismu. In: *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě*. Opava: OU, 2001, s.86–93. ISBN 80-7248-102-9.

JELÍNEK, Milan. Ertlova teorie jazykové správnosti a jeho vztah k purismu. In: *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 9–16. ISBN 80-210-3955-8.

KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002. ISBN 80-7106-484-X.

KOSEK, Pavel. *Spojovací prostředky v češtině období baroka*. Ostrava: FF OU, 2003. ISBN 80-7042-630-6.

KOUPIL, Ondřej. *Gramatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1572*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1364-2.

KRAUS, Jiří. Tradice a péče o kulturu vyjadřování. In: *Naše řeč*. **66**, 1983, s. 68–74.

KRAUS, Jiří. Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení. In: *Naše řeč*. **79**, 1996, s. 1–9.

KRAUS, Jiří. Jazyková správnost a jazyková kultura v paradigmatu současné vědy. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. ŠRÁMEK, Rudolf (ed.). Brno: MU, 1996, s. 48–51. ISBN 80-210-1304-4.

KRAUS, Jiří. K problematice jazykového purismu. In: *Jazyk a kultura vyjadřování*. KARLÍK, Petr; KRČMOVÁ, Marie (eds.). Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 91–95. ISBN 80-210-1801-1.

KRAUS, Jiří. Jazykový purismus a jazykové zákonodárství. In: *Profesor Klimeš jubilující*. VIKTORA, Viktor; CHÝLOVÁ, Helena. (eds.) Plzeň: Západočeská univerzita, 2005, s. 22–30. ISBN 80-7043-351-5.

KRAUS, Jiří. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1578-3.

KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha. Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1829-6.

KRČMOVÁ, Marie; RICHTEROVÁ, Libuše. *Metodika jazykové výchovy v předškolním věku*. Praha: SPN, 1987.

KRČMOVÁ, Marie. Moravský pohled na obecnou češtinu. In: *Přednášky a besedy z XXXV. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 104–109. ISBN 80-210-2885-8.

KULDANOVÁ, Pavlína; SVOBODOVÁ, Jana. *Jazyková kultura dnešních dní*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2002. ISBN 80-7042-222-X.

Kultúra spisovnej slovenčiny. RŮŽIČKA, Josef (ed.) Bratislava: SAV, 1967.

KVÍTKOVÁ, Naděžda. *Specifické otázky didaktiky českého jazyka a literatury pro střední odborná učiliště*. Praha: SPN, 1985.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-048-7.

- MAŇÁK, Josef; KLAPKO, Dušan. *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-124-3.
- MAREŠ, Petr. O tzv. germanismech v češtině. In: *Přednášky ze XXXXIII. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, 2000, s. 57–64. ISBN 80-210-2397-X.
- MARTINCOVÁ, Olga a kol. *Nová slova v češtině 2*. Slovník neologismů. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1168-4.
- MARTINCOVÁ, Olga a kol. *Neologismy v dnešní češtině*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-86496-21-X.
- MATHESIUS, Vilém. *Čeština obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947.
- MATHESIUS, Vilém. *Jazyk, kultura, slovesnost*. Praha: Odeon, 1982.
- MARVAN, Jiří; GAVIN, Betts. (eds.) *ROSA, Václav, Jan. Čechořečnost*. Praha: Porta Prague, 1991. ISBN 80-901042-0-7.
- MITTER, Patrik. *Kompozice v kontextu současné češtiny*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006. ISBN 80-7044-811-3.
- MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, 2002. ISBN 80-901461-9-8.
- MORKES, František. *Devětkrát o českém školství*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, 2004. ISBN 80-901461-6-3.
- NEBESKÁ, Iva. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: UK, 1999. ISBN 80-7184-144-7.
- NOVÁKOVÁ, Alena. K lexikálním germanismům v současné češtině aneb stylisticky falešní přátelé. In: *Inter Faces, Obraz vzájemných vztahů Čechů, Poláků a Němců v jejich jazycích, literaturách a kulturách*. Praha: FF UK, 2002, s. 188–190. ISBN 80-7308-017-6.
- OPAVA, Zdeněk. Jazykový purismus v překladech právních dokumentů EU. In: *Eurolingua 2004*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005, s. 117–123. ISBN 80-7083-958-9.

Oratio et ratio. ČMEJRKOVÁ, Světlá; SVOBODOVÁ, Ivana (eds.). Praha. Ústav pro jazyk český, 2005. ISBN 80-86496-23-6.

PLCH, Jaromír. *Antologie ze starší české literatury.* Praha: SPN, 1987.

PLESKALOVÁ, Jana; KRČMOVÁ, Marie; VEČERKA, Radoslav; KARLÍK, Petr. *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky.* Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1523-5.

POHL, Jan, Václav. *Není hrubě zdrávo v tom povětrí pozůstatí.* Praha: Volvox Globator, 2007. ISBN 978-80-7207-651-2.

PROŠEK, Martin; SMEJKALOVÁ, Kamila. Kodifikace – právo, nebo pravomoc? In: *Naše řeč.* **94**, 2011, s. 231–241. ISSN 0027-8203.

PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média.* Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-49-4.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník.* Voznice: Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3.

SEDLÁČEK, Miloslav. K vývoji jazykové kultury češtiny v letech 1918–1945. In: *Naše řeč.* **74**, 1991, s. 169–180.

SEDLÁČEK, Miloslav. O pravopisu cizích slov Petr Zenkl i jiní. In: *Naše řeč.* **77**, 1994, s. 238–245.

SGALL, Petr; PANEVOVÁ, Jarmila. *Jak psát a nepsat česky (naše čeština a naše nešvary).* Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0871-5

Spisovná čeština a jazyková kultura. HAVRÁNEK, Bohuslav; WEINGART, Miloš (eds.). Praha: Melantrich, 1932.

Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. JANČÁKOVÁ, Jana; KOMÁREK, Miroslav; ULIČNÝ, Oldřich (eds.). Praha: FF UK, 1995. ISBN 80-85899-02-7.

Spisovnost a nespisovnost dnes. ŠRÁMEK, Rudolf (ed.). Brno: Masarykova univerzita, 1996. ISBN 80-210-1304-4.

STICH, Alexandr. Současné úkoly jazykové kultury In: *Kultura českého jazyka*. Liberec: Severočeské nakladatelství, 1969, s. 103–112.

STICH, Alexander. O počátcích moderní spisovné češtiny. In: *Naše řeč*. 74, 1991, s. 57–62.

STICH, Alexandr. Česká spisovnost a nespisovnost – kořeny a přítomnost (naše postoje k češtině 17. a 18. století). In: JANČÁKOVÁ, Jana; KOMÁREK, Miroslav; ULIČNÝ, Oldřich (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 49–56. ISBN 80-85899-02-7.

STICH, Alexander. Existuje u nás pocit ohrožení jazyka? In: *Naše řeč*. 78, 1995, s. 61–73. ISSN 0027-8203.

STYBLÍK, Vlastimil; ČECHOVÁ, Marie. *Stručná mluvnice česká: mluvnická a slohová cvičení*. Praha: Fortuna, 2007.

SVOBODA, Karel. *Didaktika českého jazyka a slohu*. Praha: SPN, 1977.

SVOBODOVÁ, Jana. Jazyková specifika školské komunikace a výuka mateřštiny. Ostrava: Ostravská univerzita 2000. ISBN 80-7042-175-4.

SVOBODOVÁ, Jana a kol. *Didaktika českého jazyka s komunikačními prvky*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2003. ISBN 80-7042-301-3 [online]. Jana Svobodová [cit. 24.8.2012]. Dostupné z: http://web.iol.cz/janasvo/opory/didaktika/didaktika_cj.pdf

SVOBODOVÁ, Jana. Jazyk a komunikace – vzdělávání a výchova. In: *Jazykové a literární vzdělávání žáků, učitelů a vychovatelů – teorie a současná praxe*. HÖFLEROVÁ, Eva (ed.) Ostrava: Ostravská univerzita, 2004, s. 7–26. ISBN 80-7042-361-7.

SVOZILOVÁ, Naďa. *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Jinočany: H&H, 2000. ISBN 80-86022-64-1.

SYLABA, Theodor. *Jan Gebauer*. Praha: Melantrich, 1986.

ŠEBESTA, Karel. *Od jazyka ke komunikaci*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0948-7.

ŠLOSAR, Dušan. *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. ISBN 80-210-2071-7.

ŠLOSAR, Dušan; VEČERKA, Radoslav; DVOŘÁK, Jan; MALČÍK, Petr. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host, 2009. ISBN 978-80-7294-311-1.

ŠMEJKALOVÁ, Martina. *Vyučování českému jazyku na středních školách v letech 1918–1939*. Praha: PF UK, 2005. ISBN 80-7290-240-7.

ŠMEJKALOVÁ, Martina. *Čeština a škola – úryvky skrytých dějin*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1692-6.

TEJNOR, Antonín. *Cizí slova v českém jazyce*. Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění, 1971.

TEJNOR, Antonín a kol. 1972. Přejatá slova a veřejné mínění. In: *Naše řeč*. **55**, 1972, 185–201.

TEJNOR, Antonín. Anglicismy v češtině. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. KUCHAR, Jaroslav (ed.) Praha: Academia, 1979, s. 207–212.

TRÁVNÍČEK, František. *O jazykové správnosti*. In: *Čtení o jazyce a poezii*. Praha: Družstevní práce, 1942.

TRNKA, Bohumil. Obecné otázky strukturálního jazykozpytu. In: *Slovo a slovesnost*. **9**, 1943, s. 7–67.

Užívání a prožívání jazyka. ČMEJRKOVÁ, Světlá; HOFFMANNOVÁ, Jana; HAVLOVÁ, Eva (eds.). Praha. Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1756-5.

VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Jinočany: H&H, 1999. ISBN 80-86022-12-9.

VACHEK, Josef (ed.). *U základů pražské jazykové školy*. Praha: Academia, 1970.

VAŇKOVÁ, Irena a kol. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3.

VEČERKA, Radoslav. Znepokojivá vágnost některých jazykovědných pojmů. In: *Život s morfémy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 165–178. ISBN 80-210-3373-8.

VESELÁ, Zdenka. *Vývoj českého školství*. Praha: SPN, 1988.

WEINGART, Miloš. *Vývoj českého jazyka*. Praha: Josef R. Vilímek, 1918.

WEINGART, Miloš. O zásadách jazykového brusičství. In: *Český jazyk v přítomnosti*. Praha: Česká grafická unie, 1934, s. 22–36.

ZUBATÝ, Josef. O úpadku našeho knižního jazyka. In: *Naše řeč*. 4, 1920, s. 1–9.

PŘÍLOHY

PŘÍLOHA Č. 1 VZOROVÝ DOTAZNÍK

Dotazník k doktorské práci (H. Chýlová)		identifikační číslo (nevyplňujte):
muž / žena:		věk:
student:	ročník:	aprobace:
ročník a typ studia:		

1. Proč studujete právě český jazyk a literaturu?
2. Co pro Vás znamená čeština?
3. Zajímáte se o český jazyk i po ukončení středoškolského / vysokoškolského studia?
Pokud ano, uveďte, jak konkrétně:
 - a) studiem časopisů a odborných publikací
 - b) pozorováním jazykových jevů
 - c) jinak, uveďte jak
4. Co rozumíte pod pojmem jazyková kultura?
5. Co je podle Vás kritériem jazykové správnosti?
6. Který jazykový projev považujete za správný?
7. Co by mělo podle Vás být cílem vyučování českému jazyku ve škole?

8. Charakterizujte kultivované vyjadřování:

9. Jak hodnotíte současný stav jazyka?

10. Vadí Vám něco v současnosti na češtině? Pokud ano, uveďte:

a) obecně

b) konkrétní jazykové jevy

11. Jak se díváte na užívání cizích slov v současné češtině?

12. Je třeba podle Vašeho názoru o současnou češtinu nějak pečovat, eventuálně ji ochraňovat? Pokud si myslíte, že ano, uveďte jak konkrétně.

13. Posuďte svou češtinu. Domníváte se, že vy sami někdy neužíváte češtinu tak, jak byste chtěli? Uveďte prosím, jak nebo kdy konkrétně.

PŘÍLOHA Č. 2 UKÁZKA ABECEDNÍHO SEZNAMU CHYBNÝCH VAZEB A RČENÍ

120

zármutek z čeho, nad čím, pro něco.
zasloužit čeho.
zaujmouti co (místo); zaujalo mě něco; jsem zaujat něčím, pro něco, proti někomu.
zavázati koho čím n. k čemu.
závislý na kom, na čem.
zažítí 1. čeho (rozkoši), 2. co (veliká dobrodružství); zažívati pokrmy.
zbařiti koho čeho n. od čeho: z. se čeho.
zbraňovati 1. komu v čem, 2. čemu.
zdáti se 1. zdá se nemocen; 2. zdá se větším; 3. zdá se o čem (ve snu); 4. nemá o tom ani zdání (poněti, šp. pojem).
získati 1. koho, co (šp. čeho, leda by to byl gen. dělivý); 2. na čem (= vydělati).

zkusiti čeho (hladu, zimy); *zkouseti* koho, co; co na kom, s kým.
zkušeny čeho n. v čem.
zmocniti koho k čemu; z. se koho, čeho.
znáti koho, co; je na kom, na čem něco znáti; nedal na sobě nic znáti; z. se ke komu, k čemu; s kým.
zneužívati čeho.
zrážeti koho z čeho n. od čeho.
zřetel k čemu n. nač.
zvyknouti komu, čemu (šp. na koho, nač).
žádati čeho n. co na kom, od koho; koho (4. p.) zač, oč.
žálost 1. čeho, 2. s inf.
žalovati 1. komu co, 2. na koho, 3. koho (nač: na to by ho mohl žalovat), 4. že.
žehnati 1. komu, čemu; 2. koho, co.
žizeň, žízni po čem.

Abecední seznam chybných slov, rčení a vazeb.

až na: všichni přišli až na jednoho, spr. *kromě jednoho*.
blíží je na vyhláše, spr. *blížití oznámení, podrobnější vysvětlení*.
cena: za žádnou cenu bych tam nešel, spr. *za nic na světě*; ceny odbourávat, spr. *snížovati; slevovati*.
člevedomý, spr. *promyšlený, účelný*.
další: pro velkou vodu byla plavba až na další zastavena, spr. *zatím, na ten čas*; plat mu byl až na další zastaven, spr. *až do dalšího opatření*.
dík náhodě, spr. *náhodou*.
dlužiti komu co, spr. *být dlužen*.
docílitelný, spr. *dosazitelný*.
dojem: děti nedělaly pěkný dojem, spr. *nevypadaly pěkně*; udělal na mne dobrý dojem, spr. *zálbil se mi*; dělá dojem člověka nemocného, spr. *vypadá jako nemocný*; jeho nářek ne učinil na mne žádného dojmu — spr. *mne vůbec nedořal*.
dostati: zde je k dostání kyselá zeli, spr. *zde se dostane, zde se prodává*;

vejce nejsou nikde k dostání, spr. *vejce nikde nemají*.
doznati: zpráva doznala opravy, spr. *byla opravena*.
držeti noviny, spr. *odbíratí*; d. řeč, spr. *mítí*; d. někoho zkrátka, spr. *na uzdě*.
důsledek: v důsledku drahoty, spr. *pro drahotu*; rýma není důsledkem, nýbrž *následkem* nastuzení.
hra: nejvýznamnější zájmy naší republiky jsou zde *ve hře*, spr. *jde, běží o zájmy, zájmy jsou ohroženy*.
hraničiti na něco, spr. *s čím*; požadavky hraničí na nemožnost, spr. *jsou přílišné*.
hráti někde velikou roli, úlohu, spr. *být důležitý*.
hřeb: zlatý h. sezony, spr. *největší znamenitost*.
jedná se o mou čest, spr. *jde, běží o mou čest*.
klásti: slepice klade vejce, spr. *snáš, nese*; o hmyzu se však může říci, že vajíčka klade.

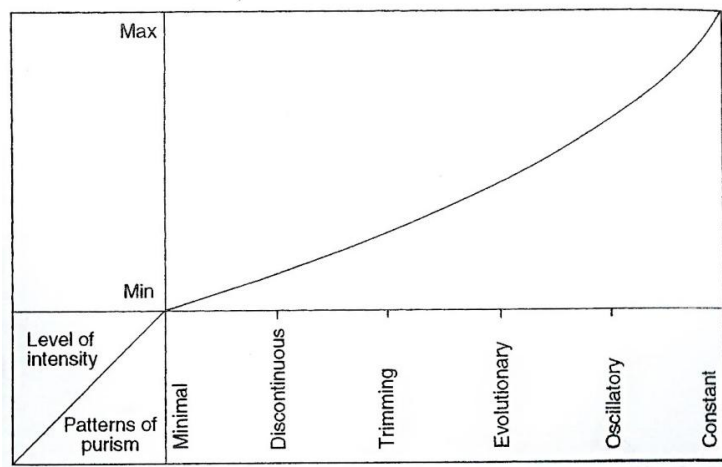
121

knihovati, spr. *do knih zapisovati*.
koloběh, spr. *oběh*.
kořeniti: tyto nesnáze kořeni v tom, že ..., spr. *mají původ, kořeny n. pocházejí z toho*.
kyžený, spr. *žádoucí, očekávaný*.
lhostejný: ten člověk je mi lhostejný, spr. *na tom člověku mi nezáleží, do toho člověka mi nic není*; to je mi lhostejné, spr. *to je mi jedno*.
libiti: to si nedám (nenechám) libit, spr. *to nestrpím, nesnesu*; to bych si ještě dal libit, spr. *to by se mi líbilo, proti tomu bych nic neměl, bych nebyl*.
meziobchod, spr. *zprostředkující obchod*.
mimořádný úspěch, spr. *neobyčejný*.
místo: na místo soli nasypala do jídla cukru, spr. *místo soli*.
míti: jak se to má s tou věcí, spr. *jak se má ta věc*.
mocen: je mocen jazyk a moci ho spr. *zná německý jazyk, umí německy*.
možnost: dáti někomu možnost, spr. *příležitost*; to hraničí na nemožnost, spr. *to je skoro nemožné*; připustme tu možnost, spr. *dejme tomu, že*.
myslitelný: bez práce je pokrok nemyslitelný, spr. *nelze si mysliti, není možný*.
náběh k něčemu učiniti, spr. *rozběh, pokus*.
nadejti: nadešla doba, spr. *přišla*.
nadspotřeba, spr. *zvýšená potřeba*.
nadvýroba, spr. *přílišná výroba*.
nahled o něčem, spr. *miněti*.
nahlížeti něco: otec to nahlíží, spr. *uznává, chápe*.
nalázati se: na Staroměstském nám. se nalázá Husův pomník, spr. *jest, stojí*.
naložen: je dobře naložen, spr. *je v dobré míře*; nejsem naložen k smíchu, spr. *není mi do smíchu*.
náročný, spr. *neskromný*.

následek: uměl následkem otravy krve, spr. *na otravu krve*.
následovati něčemu, spr. *po něčem, za něčím*; z toho následuje, že, spr. *z toho plyne, vyplývá*.
následující: promluvil n. řeč, spr. *tuto*.
nastoupiti důkaz pravdy, spr. *nabídnouti*.
natáhnouti kalhoty, spr. *obléci*; n. boty, spr. *obouti*.
navázati styky, spr. *vejti, vstoupiti ve styky*.
navštěvovati gymnasium, spr. *choditi do gymnasia, studovati na gymnasiu*.
nedělitelný celek s něčím činiti, spr. *nedílný*.
nemoc si přitáhnouti, spr. *si uhnati*.
neochvějně, spr. *pevně, statečně*.
nepopsatelný hluk, spr. *náramný, hrozný*.
nepostradatelný, spr. *nezbytný*.
nepřepojatý, spr. *nezaujatý, nestraný*.
nepřístupný, spr. *nenáležitý, neslušný, nevhodný*.
neproveditelný, spr. *co nelze provéstí*.
nesporný důkaz, spr. *nepochybný*; nesporně, spr. *najisto, nade vši pochybnost*.
neukrotitelný, spr. *nezkrotný*.
nezměrný, spr. *nesmírný*; n. žal, spr. *hluboký*.
obhajoba, spr. *hájení*.
oblíče: říci do oblíče, spr. *do očí*.
obmezovati se v jídle a p., spr. *uskrňovati se*; obmezovati se nač, spr. *přestávati na čem, spokojiti se čím*.
obnáseti: poplatek obnáší 10 korun, spr. *činit, dělat*.
obnos je vůbec slovo nesprávné; spr. *suma, částka peněz, peníze* nebo vůbec nic, na př. zaplatil mi 100 korun dluhu, vypůjčil si 50 korun.
očividný, spr. *očítý, patrný, zřejmý, makavý* (důkaz).
odbyt: zboží nenalezlo odbyt, spr. *nešlo na odbyt*.

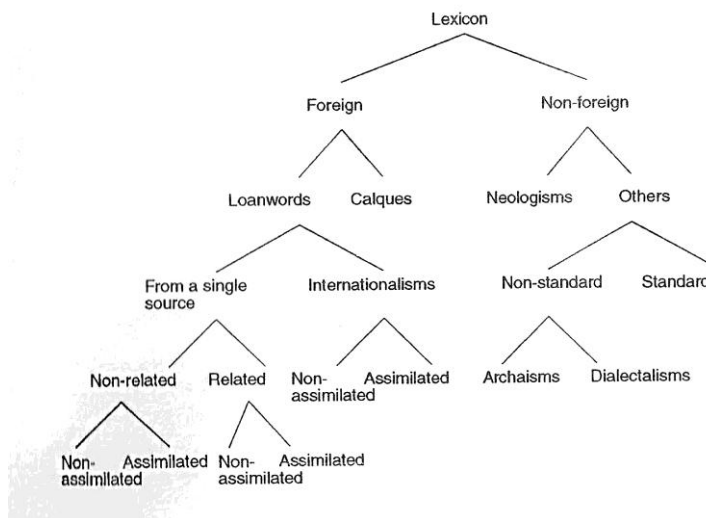
Ukázka z knihy Jana Mašina, Česká mluvnice a cvičebnice 2, s. 120–121.

PŘÍLOHA Č. 3 GRAF INTENZITY PURISMU PODLE G. THOMASE

Typy purismu podle intenzity; převzato z knihy *Linguistic purism* Georga Thomase (1991, s. 160).

PŘÍLOHA Č. 4 HIERARCHIE PURISTICKÝCH CÍŮ V LEXIKONU PODLE G. THOMASE

Hierarchie puristických cílů v lexikonu; převzato z knihy *Linguistic purism* Georga Thomase (1991, s. 73).